

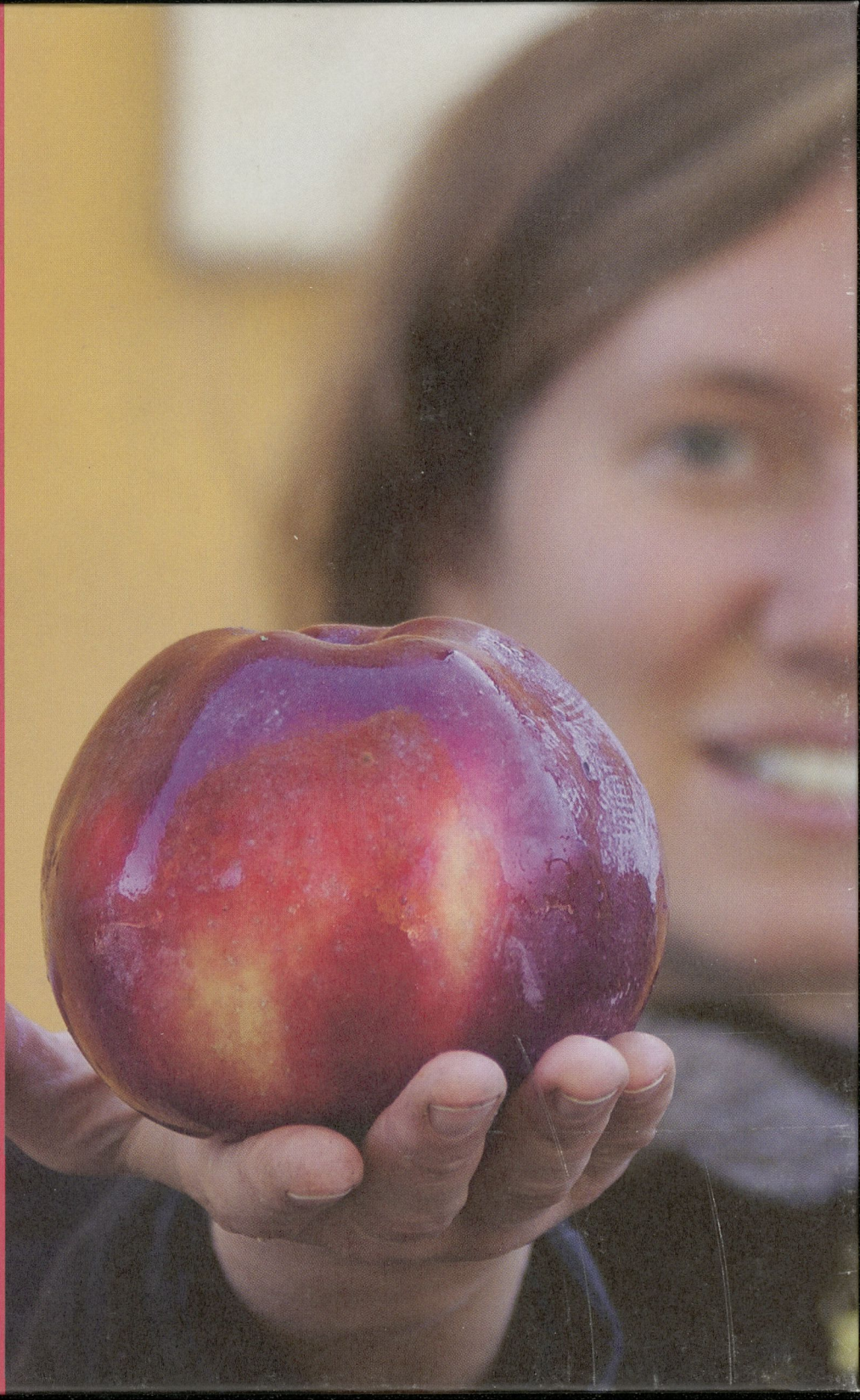
VÅR VARDAG - DITT MUSEUM FATABUREN

2017

VÅR VARDAG - DITT MUSEUM

FATABUREN

2017

VÅR VARDAG - DITT MUSEUM

FATABUREN 2017

VÅR VARDAG - DITT MUSEUM

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN - Nordiska museets och Skansens årsbok - är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2017
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se/förlag
www.nordiskamuseet.se/fataburen
www.fataburen.se

© Nordiska museet och respektive författare 2017
Redaktör Anders Carlsson
Medredaktör Ewa Kron
Bildredaktör Marie Tornehave
Bildbehandling Karolina Kristensson och Peter Segemark
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Översättning Alan Crozier

Omslagets framsida Klara Holmqvist, sektionschef för trädgården vid Nordiska museets avdelning Julita gård, skriver i denna bok om humle, pelargon, pioner och frukt. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Pärmarnas insidor De nya tapeterna i Tottieska huset på Skansen är tillverkade av företaget Handtryckta Tapeter Långholmen AB. Mönstren är kopior av original av Johan Norman (1744–1808) som finns representerad i Nordiska museets samlingar. Foto: Handtryckta Tapeter Långholmen AB.

Tryck och repro Italgraf Media AB, Stockholm 2017
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 598 6

Innehåll

- 9 **Förord** *Anders Carlsson*
- 11 **Den osynliga markisinnan.** Caroline Russell Lagergren på Tyresö slott *Anna Womack*
- 29 **Gammalt, halvgammalt, nytt.** Vad gör vi i Tottieska huset? *Marianne Strandin*
- 46 **Spikteglet på Skogaholm** *Boel Melin*
- 49 **Att skriva kulturhistoria.** Ett skolprojekt om Wikipedia *Aron Ambrosiani*
- 62 **Brev från barn** *Monica Tornberg*
- 65 **Enklare att googla?** Tre perspektiv på samtidsdokumentation
Cecilia Wallquist, Lena Kättström Höök och Kajsa Hartig
- 81 **Känna igen.** Stockholms central, hösten 2015 *Karolina Kristensson*
- 86 **Uppdrag Folkkonst** *Christina Araskog-Toll*
- 88 **Spelminnen** *Karin Dern*
- 91 **Gestaltning av livet.** På vandring med en trädgårdsscenograf *Tobias Strömdahl*
- 105 **Underhållet av en tradition.** Skansens nya majstång *Peter Furness Lindén*
- 114 **Halloween på Nordiska museet** *Lena Bergqvist*
- 117 **Fynd i samlingar.** Två målningar i Nordiska museets arkiv *Dan Waldetoft*
- 124 **Biblioteket och modet** *Mathilda Ångkvist*
- 127 **En okänd skatt.** Inventeringen av Julius Kronbergs ateljé *Sigrid Eklund Nyström*
- 138 **Ordning på alla saker** *Ulrika Sundberg*

- 140** **Fotografregistret (Sverige)** *Ulrika Hoffman*
- 142** **Gunnar Lundh – vardagens fotograf** *Jonas Hedberg*
- 145** **Tillsammans eller åtskilda.** Om att flytta föremål och bredda perspektiv *Sandra Åberg*
- 160** **Arktiska föremål** *Cecilia Hammarlund-Larsson*
- 162** **Hemma i det föränderliga Arktis** *Lotten Gustafsson Reinius*
- 165** **När museet samlar.** Förvärv som gåvor och projekt
Lena Palmqvist, Ulla-Karin Warberg och Maria Maxén
- 186** **Flyguniformer i rörelse** *Marianne Larsson*
- 188** **Guldknappen** *Helena Lindroth*
- 190** **Hemma hos Marianne Berlinde** *Anna Womack*
- 193** **Walter Bauers arv.** Restaureringen av Örtagården *Karin Ringholm*
- 205** **Levande kultur.** Trädgården på Julita gård *Klara Holmqvist*
- 224** **Baltic Sea Science Center** *Tomas Frisk*
- 227** **Bevarandet av mångfald.** Berguv och vitryggig hackspett *Linda Törngren*
-
- 236** **Källor och litteratur**
- 239** **Foreword.** Our everyday work – your museum
- 240** **Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner**

Detalj ur
*Nebukadnessars
dröm.* Upphovs-
mannen Nicolaus
Nicolai Tiblæus har
»Afmätit och Uth
Räknat«. Se Dan
Waldetofts bidrag
i denna bok. Foto:
Peter Segemark,
© Nordiska museet.

4188	A. Chr. 15	40	Claudi, Tiberi, Calp. Sulpicia, Claudi, Drusi
4213	55	25	Domitii, Nero, Galba, Otho, Vitell. Flavi, Vespasian
4250	80	37	Julii, Vespasiani, Domitiani, Nerva, Trajan, M. Antonin, ver.
4314	117	64	Hadrian, Antonin, Pij, L. Antonin, ver.
4352	181	38	Comod, ver. M. Jul. Sept. Sever, Caracalla
4378	219	26	Meliodor, Alex. Sever, Maxim. Trax, S. Gordia
4404	245	26	Jul. Phil. Arabs, Decii, Gal. Volus. Licin. fl. Carus
4444	271	40	Aurelianus, Tacitus, Probo, Caro, Num. Caro, Maxim. Galien
4494	311	50	Constantin, M. Constantino, et Constante
4528	361	34	Julian, Jovian, Valenti, Val. Grathian, n, Val. 2. Theodosi, M.
4583	395	55	Archadi, Honorii, Theodosi, 2. Valentinian, 3
4624	450	41	Martian, Leo Trax, Leo Infans, Zeno, Mauric,
4660	491	36	Anastasius, Justinus senior
4715	527	55	Justinian, 1. Justin, 2. Constantin, Tiberi, 2.
4775	582	60	Maurici, Phocas, Heracli, Constant, 3. Heraclon
4818	642	43	Constans, Constantinus, 4. Pogonatus
4846	685	28	Justinian, 2. Leontio, Tiberio, Abstinario, Philippic, Bardane
4874	713	28	Anastasi, 2. Theodon, 3. Leo Isaac, 3. Leonomachus
4914	741	40	Constantin, 5. Capronymo, Leo 4. Hadrian, 1. Fortifex, Carol, Pipini
4934	781	20	Constantin, 6. Irene Regina, Carol, Pipini, Leo 3. Pontifex
4973	801	39	Carol, Magn, Ludovic, Pius
5013	840	40	Lothari, 1. Ludovic, 2. Carol, 2. Calv, Ludovic, 3. Balbus
5052	880	39	Carol, 3. Gasfr, Arnolph, Ludovic, 4. Conrad, Barenant
5106	919	54	Henricus 1. Rupeps, Otto Magnus
5157	973	51	Otto, 2. Otto 3. Henricus 2
5189	1024	32	Conradus 2. Henricus 3
5239	1056	50	Henricus Quartus
5285	1106	46	Henric, 5. Conradus 2. Conrad, 3
5331	1152	46	Frideric, 1. Barbarossa, Henricus 6
5384	1198	53	Philippus, Otto 4. Fredericus 2
5432	1251	48	Interregnum, Rudolph, 1. Adolph, Nassovi
	1299	34	Albert, Austriac, Henric, 7. Ludovic, 5. Bavar

Förord

Omslagsbilden på denna bok ger en sinnebild av vad Nordiska museet och Skansen gör. Vi förmedlar dagligen kunskaper och upplevelser till besökare och gäster och har gjort det i över ett sekel. Grundläggande är att berätta om viktiga teman i våra samlingar. Människans erfarenheter står i fokus och därmed blir berättelsen nästan oändligt stor. Årsboken *Fataburen* har under flera årtionden gjort avgränsningar i denna rikedom genom tematiska nedslag. Årgång 2017 gör tvärtom genom att berättelsernas, samlingarnas och själva verksamheternas mångfald är det centrala motivet.

Det finns skäl att göra sådana utsvävningar ibland. I konventionella bilder av vad ett museum gör, utöver att samla in och ställa ut, framhävs ofta övergripande värden som långsiktighet och specialisering. Mer sällan beskrivs arbetet till vardags och de aktuella utgångspunkterna för det. Som att vi ständigt tolkar och omtolkar våra samlingar, att verktygen är fler nu än för bara några år sedan eller att museerna varje dag engagerar sina besökare och gäster och bjuder in till deltagande i olika forum.

I *Fataburen 2017* bjuder vi läsaren på en kavalkad av inblickar. Det börjar med kvinnohistoria i synliggörandet av en osynlig markisinna på Tyresö slott och slutar med zoologi och skyddet av berguv och vitryggig hackspett på Skansen. Däremellan berättar vi om byggnadsantikvariska projekt, program för skolor, samtidsdokumentation, fotohistoria, gestaltning i museimiljöer, konst, mode och dräkthistoria, samlingshantering, forskning om Arktis och Östersjön, ekologi och botanik. Välkomna på besök i ett kulturhistoriskt universum! Till vår vardag och ditt museum.

Anders Carlsson

Förlagsredaktör vid Nordiska museet

Förberedelser till utställningen *Nordiskt ljus 2016*. Till vänster John Christie, chef för Nordiska museets verkstad, och till höger Thomas Hård, utställningstekniker. Foto: Amanda Creutzer.

Den osynliga markisinnan

Caroline Russell Lagergren på Tyresö slott

ANNA WOMACK är intendent vid Nordiska museet.

Den sista privata ägaren av Tyresö gods, den påvlige kammarherren och markisen Claes Lagergren, avled 1930 och donerade då egendomen – slott, kringbyggnader, markområden och samlingar – till Nordiska museet. Slottet öppnades för allmänheten 1932 och blev ett av Sveriges första hemmuseer, där besökaren skulle få ta del av ett svenskt herrgårdshem från 1900-talets början.

Det finns många färgstarka skildringar om »Markisen på Tyresö« och de har på olika sätt varit bärande i Nordiska museets berättelser om slottsmiljön. Betydligt mindre har varit känt om de kvinnor som gjorde Claes Lagergrens livsresa och tillvaro som slottsherre möjlig. Denna äldre, selektiva historieskrivning följer ett större mönster. I artiklar och historiska översiktsverk om slott och herrgårdar har kvinnor länge fått påfallande litet utrymme. Framställningarna har utgått ifrån slottsherrarna som byggherrar, ägare och aktörer, medan kvinnorna ofta har exkluderats. Det gäller i hög grad även Nordiska museets återgivningar av förhållandena på Tyresö. I dag finns all anledning att vidga perspektiven.

I ett nytt projekt om hemmet och vardagen på Tyresö kring sekel-skiftet 1900 lyfts Claes Lagergrens första hustru, Caroline Russell, fram i ljuset. Den här artikeln är en första presentation av ämnet

Markisinnan Caroline Lagergren, född Russell (1854-1919). Oljemålning av Oscar Björck 1896, Tyresö slott. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet (NM.O611146).

och en del av den pågående studien. Syftet är att ge en mer mångfacetterad och rättvisande bild av både ägarskapet och slottslivet.

Transatlantiska äktenskap

Caroline Alice Russell föddes i New York 1854 som dotter till Caroline (f. Howland) och Charles Handy Russell. Fadern var en framgångsrik affärsman som hade byggt en betydande förmögenhet. Som så många andra ekonomiskt oberoende amerikaner gav hon sig av till Europa, och i Rom korsades hennes väg av Claes Lagergren. De gifte sig där 1891 och köpte redan året därpå Tyresö gods, vilket finansierades med hennes arv. Hon kom därefter att leva återstoden av sitt liv, närmare trettio år, i Sverige. Trots det har hon förbigåtts med tystnad i Nordiska museets traditionella Tyresöberättelse.

Som amerikansk arvtagerska var Caroline Russell långt ifrån ensam om att gifta in sig i den europeiska aristokratin. I efterdyningarna av det amerikanska inbördeskriget genomgick USA en enorm ekonomisk tillväxt, vilket skapade ansevärda privatförmögenheter. Samtidigt blev det både säkrare och enklare att resa över Atlanten med den moderna ångbåtstrafiken. Amerikanska kvinnor lierade sig med adelsmän i Frankrike, Italien och andra länder men allra oftast med män i England. Från 1870-talet fram till första världskriget blev fenomenet så utbrett att det kan beskrivas med ett eget begrepp: *transatlantiska äktenskap*.

Olika former av kapital – ekonomiskt, socialt, kulturellt – utbyttes på denna transatlantiska äktenskapsmarknad och fick ibland avgörande betydelse för den europeiska adeln. I Storbritannien räddades många lantgods, vars ägare saknade möjligheter att själva bekosta ombyggnader och moderniseringar. På motsvarande sätt finansierades och förnyades Tyresö. Tre år efter Carolines död gifte Claes Lagergren om sig med den jämnåriga änkan Mary Sherman (f. Moore Ogden). Även hennes amerikanska förmögenhet kom slottet till del.

På senare tid har såväl slottsfruar som amerikanska arvtager-

skor ägnats intresse både i Sverige och internationellt. Ett forskningsfält har vuxit fram som visar att kvinnornas insatser varit betydande. I ljuset av detta väcks frågor också om livet på Tyresö. Hur hanterade Caroline rollen som markisinna och slottsfru i nya sociala sammanhang i Sverige? Och vad betyder den amerikanska närvaron för tolkningen av familjen Lagergrens slottsprojekt? Utifrån bevarade brev och efterlämnade handlingar i Nordiska museets samlingar kan man skönja en mer komplex bild än den som hittills har förmedlats.

Grand Tour i Europa

Tidigt på morgonen den 12 juni 1890 steg Caroline Russell i land i Queenstown (Cobh), som var Irlands främsta transatlantiska hamn. I bevarade resealbum och räkningar kan man följa hennes resrutt. Hon tillbringade försommaren på Irland, reste vidare till Skottland och England, därefter till Frankrike, till Normandie, Paris och Cannes. Caroline besökte en mängd slott, kyrkor och historiska platser. I januari 1891 nådde hon Rom, resans kulturella höjdpunkt och slutmål, som vid den här tiden hyste en ansevärd amerikansk koloni. Kanske fanns förhoppningen om en framtid i Europa. Hon var 36 år, ogift och beskrev sig själv som en inte ung men självständig och självförsörjande kvinna. Hennes föräldrar var inte längre i livet, syskonen hade bildat familj och hon var ensam kvar.

Här i Rom hade Claes Lagergren på bara några år gjort snabb karriär. Han umgicks i den högsta romerska societeten, bland diplomater och kulturpersonligheter, och i hans krets fanns också många amerikaner. Efter att ha konverterat till katolicismen blev han 1884 utnämnd till kabinettskammarherre vid Vatikanen av påven Leo XIII. Framgångarna kröntes 1889 med den adliga titeln *markis* och hans nyvunna ställning krävde att han började fundera på att gifta sig.

Sannolikt var det via gemensamma kontakter som Caroline Russell och Claes Lagergren möttes och förlovade sig vintern 1891.

Vägen till giftermål var emellertid inte utan bekymmer eftersom Caroline var troende protestant. Hon var tveksam till att byta tro och hennes brev från förlovningstiden är många och känsloladdade. Diskussioner uppstod även om hur hennes förmögenhet bäst skulle förvaltas i framtiden. Efter noga övervägande konverterade hon och de gifte sig den 6 maj 1891. Bröllopsresan gick till Neapel och Capri, och på sensommaren kom paret Lagergren till Sverige, till Claes föräldrahem Hammar nära Örebro. Under vinterhalvåret och våren förde de en ambulerande tillvaro i Sverige och Italien.

Giftermålet medförde att Claes Lagergrens ekonomiska situation förändrades radikalt och för Caroline innebar det ett socialt avancemang till markisinna, rakt in i societeten. I Rom introducerades hon för de gamla högadliga och påvetrogna familjerna Altieri, Massimo och Serlupi-Crescenzi.

Breven

I det omfattande arkivmaterial som ingick i Claes Lagergrens donation till Nordiska museet finns korrespondensen mellan makarna bevarad. Den innehåller närmare tusen brev, genomgående skrivna på engelska. Brevväxlingen är en följd av Claes tjänstgöring som påvlig kammarherre i Rom, som tvingade paret att leva åtskilda månadslånga perioder. Tättskrivna tunna pappersark med detaljrikt stoff skickades mellan Sverige och Italien, ibland dagligen.

Läsningen ger en god insyn i parets vardag och privata sfär, men också i deras sociala nätverk och i relationerna till societeten, kungafamiljen och intellektuella – ett brokigt persongalleri som förändrades över tid. Breven kretsar ofta kring den lilla världen: hemmet, sönerna, tjänstefolket och arbeten vid godset. De redogör för vem de träffar och vad de gör. Tonen är förtrolig, direkt och rättfram, inte sällan med humoristiska inslag. De uttrycker närhet och saknad men väjer inte för att ge varandra råd eller tillrättavisningar. Paret fick tre söner: Claes 1892, Johan 1898 och Carl 1899. Omsorgen om dem är ständigt närvarande genom löpande ögonblicksbilder.

Caroline Russell (till vänster) med rese-sällskap vid Giant's Causeway på Nordirlands kust, sommaren 1890. Foto: Robert Lee, Nordiska museets arkiv (NMA.0082594).

Av breven framgår att Lagergrens redan tidigt ville skapa sig ett hem i Sverige. De sökte först efter en mindre egendom i Stockholms närhet, men efter försäljningen av Carolines barndomshem i Newport, Rhode Island, 1892 gavs ekonomiska förutsättningar att förvärva ett större lantgods. I juli samma år lät dagstidningarna meddela att Tyresö gods bytt ägare och sålts till den påvliga kammarherren och markisen Claes Lagergren för 500 000 kronor. Köpet omfattade egendomen på ca 6 000 hektar mark »med gröda och inventarier«.

Slott i förändring

När paret Lagergren förvärvade egendomen var slottsbyggnaden nedgången och underhållet eftersatt. För den växande familjen skulle det gamla 1600-talsslottet förvandlas till ett ståndsmässigt och modernt hem. Parallellt uppfördes en mängd byggnader runt godsanläggningen. Till en början var det svårt att hålla värmen, och man använde och eldade bara i enstaka bostadsrum. Inte förrän under 1900-talets första år installerades centralvärme och badrum.

Caroline och jag hafva varit ute vid Tyresö. Rysligt mycket är der att reparera och styra med [...]. Nu hafva vi murare och målare derute senare tapetserare. [1893]

Upprustningen skedde etappvis och blev ett mycket långvarigt och kostsamt byggnadsprojekt, som var beroende av ett ständigt tillskott av kapital. År 1893 tog paret kontakt med arkitekten Isak Gustaf Clason och en omfattande restaurering av slottet och omgivningarna påbörjades året därpå, ett projekt som inte avslutades förrän 1930. Det första större ingreppet var rivningen av den gamla yttertrappan, men den nya lät vänta på sig och de levde »bland sten och murbruk« i över ett år.

Claes Lagergren var historiskt intresserad och hade stora planer för hur slottet skulle gestaltas. Viss lös inredning fanns kvar

Familjen Lagergren med söner
Carl (sittande),
Claes och Johan
på den nybyggda
slottsterrassen en
sommardag under
1900-talets allra förs-
ta år (NM.0611577).

efter tidigare ägare, men i huvudsak nyinreddes rummen. En stor mängd möbler, konstföremål och husgeråd köptes i Sverige, men betydande inköp gjordes även utomlands, framför allt i Italien och Frankrike. I breven passerar hemmets stegvisa förändring revy: väggar tapetseras, snickerier målas, stolar, förgyllda speglar, sängar, husgeråd och auktionsföremål levereras, gardiner sys upp och möbler kläs om. Från Amerika kom Carolines möbler och koffertar fyllda med bland annat linne, porslin och silver. Under Claes frånvaro sände Caroline kontinuerliga lägesrapporter om hur arbetet fortskred:

There is so much to attend to, at home just now. Holmgren has covered the red sofa, and there is enough material left for the two high chairs [...]. Can you buy 3 meters more at the Louvre? And we can cover the chair later on. Svenson [gårdssnickaren] has finished & put up the doors, going up to the attic in the wing. [1907]

Hur stor del hade Caroline i förändringen av slottet? I hennes brev märks ett tydligt intresse och engagemang för utvecklingen av lantegendomen, som åtminstone delvis hängde samman med hennes sociala och kulturella ambitioner. Samtidigt följer hennes sätt att resonera den tidens gängse mönster för ansvars- och arbetsfördelning mellan kvinnor och män. Mannen höll kontakterna utåt med arkitekter och hantverkare. Caroline agerade på ett sätt som förväntades av en kvinna ur hennes socialgrupp vid den här tiden. Men det hindrade inte att hon ställde krav på att vara delaktig:

I long to know about everything on our property, & I have a right to know, as it belongs equally to me, dear husband [...].

Våren 1893 bad hon sin man om att få träffa arkitekt Clason för att titta på hans ritningar och få ett kostnadsförslag för den utvändiga ombyggnaden:

I asked him if he could give me a rough estimate of the whole exterior cost with new roof, towers etc according to his plan. He calculated & said that w'd cost between 50.000 & 60.000 kronors – So, dearest, I think our son will have to do that, when he marries a rich American heiress.

Citatet ovan antyder en självklar och medveten hållning till det amerikanska förmögenhetskapital som bytte kontinent i samtiden. Gentemot maken gjorde Caroline ingen hemlighet av vad som styrde slottets omdaning.

Hushållet

En slottsfru var sin egen arbetsledare, som ansvarade för inomhussysslor. Caroline Lagergren övervakade hushållsarbetet, anställde personal och fick ibland även agera medlare mellan anställda. Frågor som rörde tjänstefolket upptar ett stort utrymme i korrespondensen. Personal kom och gick och nya personer tycks ofta ha rekryterats på rekommendation av någon i bekantskapskretsen, vilket inte var ovanligt vid den här tiden. År 1893, inför familjens första sommarvistelse på Tyresö, fanns hushållets tjänstestab på plats: kokerska, huspiga, hushållerska, tvätterska, köksa, kammarjungfru och sonen Claes amma. Caroline visade omsorg för slottets anställda och noterade ofta att många arbetade hårt. Med den tidens tydliga klassbarriärer ges exempel på en slags ömsesidig respekt.

Inledningsvis kan det inte ha varit helt lätt att som engelsktalande husmor förestå ett stort herrgårdshushåll. Brevet visar dock att hon var fast besluten att ta kommandot och hålla i hushållsekonomin. Hon ber sin make:

[...] you must let me manage the house, quite by myself, without any interference. I may make mistakes & often be very glad to ask your advice, but you must let me have full control over domestic affairs, as [...] other women do. And you must not, as I have often

said, before, make it so hard for me, about the money for house-keeping. [...] It is very different, here, in every way, & being a stranger it is hard to do things in the Swedish way [...].

Bevarade kassaböcker och räkenskapsböcker visar spännvidden i utgiftsposterna vid ett stort gods runt förra sekelskiftet. En betydande post var löneutbetalningarna till de anställda och till externa yrkespersoner som anlätats för byggnadsverksamheten. Under Claes frånvaro skötte Caroline vissa penningtransaktioner i tät kontakt med godsets inspektör.

Money affairs

Med de stora utgifterna vid Tyresö följde en ständig oro för godsets ekonomi. Anläggningen slukade pengar och talet om sparsamhet löper som en röd tråd i makarnas brevväxling:

Tyresö seems to swallow up everything we own, like a great rapacious dragon with open jaws. [1911]

Paret Lagergren var beroende av månadsvisa inkomster från Carolines amerikanska förmögenhet som förvaltades av hennes äldre bror, advokaten Charles Russell i New York. Utdelningen varierade över tid, vilket periodvis var en källa till anspänning i äktenskapet. Åren runt 1910 hade familjen stora penningbekymmer och finansiella spörsmål diskuterades frekvent. Paret hade kostnader även för en stor våning vid Blasieholmstorg i Stockholm. »So, as you say, the money goes! But I am careful, & both miss J. & Olga have learned to be much more economical, so I can keep down the house expenses greatly«, skriver Caroline 1912.

Av korrespondensen kan utläsas att Caroline var både ekonomiskt drivande och medveten. Hon återkom ofta till sin egen konsumtion och breven genomsyras av ambitionen att dra ned på onödig lyx. Utöver det som krävdes för att upprätthålla familjens samhällsställning tycks hon inte ha tillåtit sig några extravaganser.

Caroline Lagergrens
betalda räkningar
från 1915. Under
sommarhalvåret var
slottshushållet stort
med många bjudningar
och övernattande
gäster. Beställningar
gjordes hos tidens
välkända leverantörer
i Stockholm. Ur Nordiska
museets arkiv.
Foto: Peter Segemark,
© Nordiska museet.

Strandvägen 7A
Riksb. tel. 1385 kontorst. 5385
Allm. 4763 kontorst. 8872

J. O. LANDELIUS

KONGL. HOF-KONDITIONER
STOCKHOLM.

för Högvarldborna Fru Fruinnan Lagergren,
Blasie

11. In. Färd
12. In. Kirka

Telefon 2354

Storbyskolorn 16.
Riksb. tel. 5338
Allm. 2572

Stockholm den 28 Feb. 1915.

STOCKHOLM den 28 Feb. 1915

Lagergren *Fru* DEBET
TILL
MAGNUSSON
Slakteriaffär

ETORGET 17

Lard	1.80	5.92	✓
Fläsk	1.90	3.57	✓
Smörg	1.60	2.85	✓
Kärrbrunt		1.90	✓
Smått		2.80	✓
Småk	1.00	1.80	✓
Smått	1.20	3.78	✓
Smått	2.25	6.98	✓
S. omä Str.		27.03	
		2.25	
		30.78	

Stockh. Tel. 2385 & 2386.
Riks Tel. 4613.

MEJANSON

Margarin & Anjonismagasinet

PARTIAFFÄR FÖR
VIKTUALIER, KONSERVER & POTATIS M.M.

Stockholm den 31 Mars 1915
Nyländargat 17.

Telegramadr: MEJANSON

Fru Fruinnan *Ora* Lagergren *Fru*

Elektelefon 3068.
Allm. Tel. 12682.

Förstklassig
Damskrädderi.
E. Syateljé

Logva

Olsons
Coal till
9.50

alla efterfrägnade brännningar af bästa
gändigt på lager.

Söta, bekvämligaste och billigaste bränste
och kakelegnar. Osa, söta och slagga ej
med före hemtransporten, måste belägnas
egen betalls till kust-
affären

1915.
April.
May.
Juni. Bilto.
Pärd

Debet
9.35-
7.5-
3.10-
2/6 1915

1915
An till *offvererat*
Mar 2
27

Den som betalar denna delbetalning genom afbetas omedelbart på betalkontot för att tillföra guldmynt.

Klänningar syddes om, hon jämförde leverantörer och handlade ibland till »half price«, när det gällde den personliga garderoben.

Redan kort tid efter att de hade blivit slottsägare såg sig paret Lagergen om efter extrainkomster för att utveckla anläggningen. Hus byggdes i slottets närhet och hyrdes ut till sommargäster. Ett stort projekt som engagerade dem båda under lång tid var utbyggnaden av Breviks villasamhälle. Här, på Brevikshalvön, lät de från sekelskiftet 1900 bygga och inreda sommarvillor för försäljning och uthyrning till välbärgade stockholmsbor.

Sällskapsliv

Sedan vi kommit hem hafva vi haft oupphörligt främmande. Kapten Grill var kvar och har varit ända tills i går. Så kom en Härads-höfding Tigerskjöld i lördags åtta dagar sedan med sin fru [...].
[1895]

På många sätt var Caroline en kvinna av sin tid. Hon levde ett konventionellt överklassliv som reglerades av etikettsregler och sociala förväntningar med täta band till societeten och hovet. Men hon skiljde sig också markant från sina medsystrar, samtidens högreståndskvinnor. Hon var amerikansk arvtagerska, konvertit, gift med en påvlig kammarherre och markis – en ovanlig kombination i Sverige. Paret Lagergren umgicks mer än många andra i en internationell krets av diplomater, kulturpersonligheter och kungligheter.

Med herrgårdslivet följde plikter och en förväntad gästfrihet. Sommartid var det inte ovanligt att vänner och släktingar stannade i veckor, till och med månader. De gjorde utflykter i omgivningarna, rodde över till någon liten holme med matsäck, fiskade och njöt av landskapet. Carolines noteringar från 1905 visar att familjen fick regelbundna besök, ordnade luncher och middagar i stort sett hela sommaren från mitten av maj ända in i oktober. Bland gästerna det året fanns bland många andra Isak Gustaf Clason med fru och barn, Prins Eugen, Ragnar Östberg, Oscar Björck samt Helena och Carl Rupert Nyblom. En ofta sedd gäst på Tyresö var

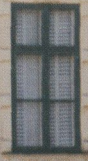
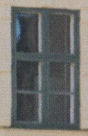

»På Tyresö äng.« John How, Caroline och Claes Lagergren samt hunden Bruno i början av 1900-talet. Amerikanen How tillbringade långa perioder på Tyresö och räknades närmast som en familjemedlem. Fotograf okänd, Nordiska museet (NMA.0063592).

konsthistorikern och författaren Carl G. Laurin som i sina memoarer har gett en kort karaktäristik av »Markisinnan Caroline« som »en mörkögd, genomgod och präktig amerikansk dam.« På annan plats liknade han henne vid Amerikas allra första presidenthusfru, och uppmärksammade de »animerade festluncher« som han så ofta upplevt på Tyresö, »med gäster från alla väderstreck under den älskvärda och moderliga grevinnans presidium. Hon gör ett intryck av att ha [...] något av Martha Washingtons klarögda och sanningskära väsen«.

Trots avståndet höll Caroline tät kontakt med sina syskon och vänner i USA livet igenom. Hon var stolt över sin bakgrund, stod

Nästa uppslag:
Tyresö slott. Foto:
Karolina Kristensson,
© Nordiska museet
(NMA.0080076).

sin amerikanska familj nära och refererade ofta till sina amerikanska rötter. Hennes bror Charles, vars barn var jämnåriga med sönerna Lagergren, besökte Tyresö under sina resor till Europa, så även systrarna Joanna (Josie) och Grace. Claes Lagergren hade varit i Amerika på 1880-talet, men paret gjorde aldrig någon gemensam resa dit. Själv åkte hon tillbaka endast vid två tillfällen, under några sommarmånader 1901 och 1911. Ytterligare en resa planerades men blev aldrig av, då första världskriget kom emellan. I februari 1919 drabbades Caroline Lagergren av ett slaganfall och avled kort därefter.

Dollarprinsessor och svensk herrgårdskultur

Tyresö slott, sådant Claes Lagergren förvärvade det 1892, var ett mångbeprövat minnesmärke. Han krävde mycken utbyggnad och nyinredning för att därav forma sitt residens. [...] Tyresö, som det nu befinner sig, visar markis Lagergrens hem, men rymmer samtidigt flera hela och typiska inredningar från äldre perioder och minnen ända från byggnadstiden [...].

»Markisens slott«, *Fataburen* 1958.

I historieskrivningen har Tyresö slott nästan uteslutande framställts som Claes Lagergrens projekt. Av citatet ovan kan man förledas att tro att han köpte och bebodde slottet ensam. Medan »markisens« originella framgångssaga har varit tacksam att teckna har Caroline Lagergrens person antingen utelämnats eller reducerats till en summa pengar. Varken hennes amerikanska bakgrund eller tillvaron i Sverige har efterfrågats.

När slottet musealiserades och blev besöksmål på 1930-talet skulle det inlemmas i en nationell berättelse, där det var viktigt att betona slottsmiljön som en del av ett svenskt kulturarv. I sina memoarer, som publicerades på 1950-talet, resonerade Nordiska museets styresman Andreas Lindblom kring synen på Tyresö slott som hemmuseum:

På den tiden när donationen offentliggjordes var det flera kulturintresserade som menade att detta hårt restaurerade slott med sina överlastade rum, delvis präglade av amerikansk-italiensk smak, hade föga värde som exponent för svensk herrgårdskultur. Mer och mer inser man dock att någon enhetlig »svensk herrgårdskultur« inte existerar samt å andra sidan att Tyresös interiörer på ett märkvärdigt sätt står sig i konkurrensen.

I samma artikel refererade han till Claes Lagergrens båda fruar, vilka – utan att namnges – beskrevs som »dollarprinsessor«. Stereotypa och generaliserande uppfattningar av amerikanska arvtager-skor i kombination med museala smakideal har säkert bidragit till att den amerikanska närvaron på Tyresö har ansetts alltför obetydlig eller ointressant att föra fram. Efter att testamentet offentliggjordes 1930 gjordes en förlikning, då ett större antal föremål återlämnades till arvingarna. Nordiska museet avstod då från att förvärva en stor del av de amerikanska föremål och personliga tillhörigheter som en gång tillförts boet genom Caroline Russell Lagergren.

Efter Carolines död publicerade Claes Lagergren ett omfattande memoarverk i nio band, som gjorde succé på 1920-talet. I en artikel i *Sydsvenska Dagbladet* 1926 nämner han att det var hans första hustru som hade initierat idén. I dag hade man önskat att hon själv också skrivit sin historia.

Gammalt, halvgammalt, nytt

Vad gör vi i Tottieska huset?

MARIANNE STRANDIN är byggnadsantikvarie på Skansen.

I samband med Skansens 125-årsjubileum 2016 öppnade Tottieska huset, stängt sedan 2012, under tre dagar för allmänheten. Skansens gäster mötte här ett pågående utvecklingsarbete och flera medarbetare berättade om sina respektive delar i projektet.

Det finns flera skäl till att Tottieska malmgårdens* inredningar och byggnadsdelar flyttades till Skansen på 1930-talet – om detta skriver Eva Sundström i sin artikel »Om inte: Hur Tottieska gården kom till Skansen« i *Fataburen* 2015. Drygt 70 år efter invigningen stod Skansen inför en nästan lika stor utmaning eftersom något måste göras med huset, och med inredningarna från 1770-talet. Övervåningen, bortsett från salen och kafferummet, användes i huvudsak som förråd. Dessa två fantastiska rum, med originalinredningar, var svåra att visa eftersom övervåningen endast kunde rymma fyra gäster åt gången. Brandskyddsmyndigheten bestämde begränsningen med anledning av att det bara fanns en utrymningsväg. Rör och elledningar behövde en översyn och även de hi-

Henrica Tottie
botaniserar i
familjens samling av
naturvetenskaplig
litteratur. Foto:
© Pernille Tofte.

* Den byggnad som i dag heter Tottieska huset på Skansen har tidigare kallats Tottieska malmgården. I denna artikel betecknar det senare namnet den ursprungliga malmgården vid nuvarande Bondegatan 61–63 på Södermalm i Stockholm.

storiska inredningarna bar spår av tidens gång. Väggmåleriet var smutsigt och hade gulnad fernissa, boaseringarna måste rengöras och konserveras, de tidigare vita taken var svarta av sot och luftföreningar. De berättelser som gästerna mötte, slutligen, handlade i huvudsak om Stockholms bebyggelsehistoria, inredningshistoria och stilutveckling.

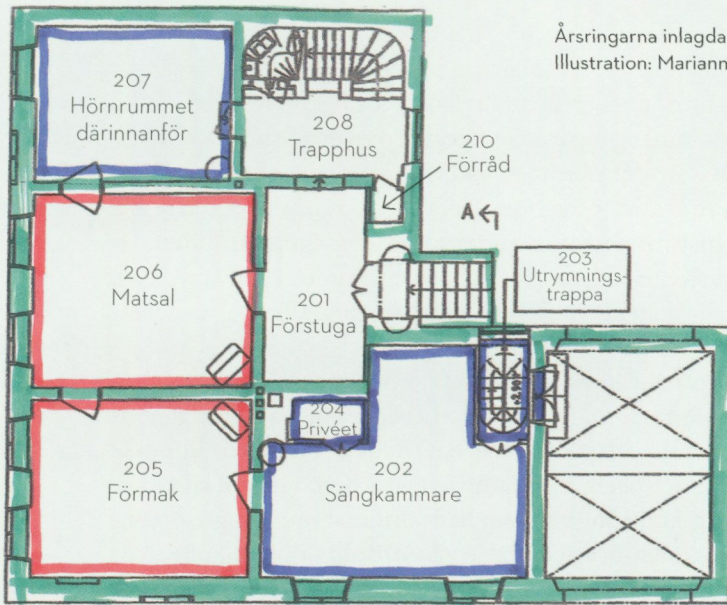
Skansen kunde med andra ord inte längre ge gästerna den kvalitativa upplevelse som vi önskade i Tottieska huset. En väg ur dilemmat öppnade sig när Brandkontoret, vars grundare var Charles Tottie och som en gång bidrog till att gården kunde uppföras på Skansen, beslutade att ge finansiellt stöd. Därigenom kunde en ny utrymningstrappa byggas och en översyn av tekniska installationer och inredningar genomföras. Under 2017 har utvecklingsprojektet fortsatt genom att vi skriver nya berättelser, bestämmer pedagogiska metoder och gestaltar miljön med möbler och föremål.

Den här artikeln handlar om de antikvariska förhållningssätt och de aktiva val som ligger till grund för arbetet med den fasta inredningen. Projektet »Tottieska huset« sammanför dock flera kompetenser och yrkesgrupper inom och utanför Skansen. Syftet för samtliga är att sätta människan i centrum och ta fram angelägna berättelser om de människor som levde under 1700-talets senare hälft. Allt för att Skansens gäster 2018, när huset öppnar igen, ska kunna möta och uppleva dåtid i nutid.

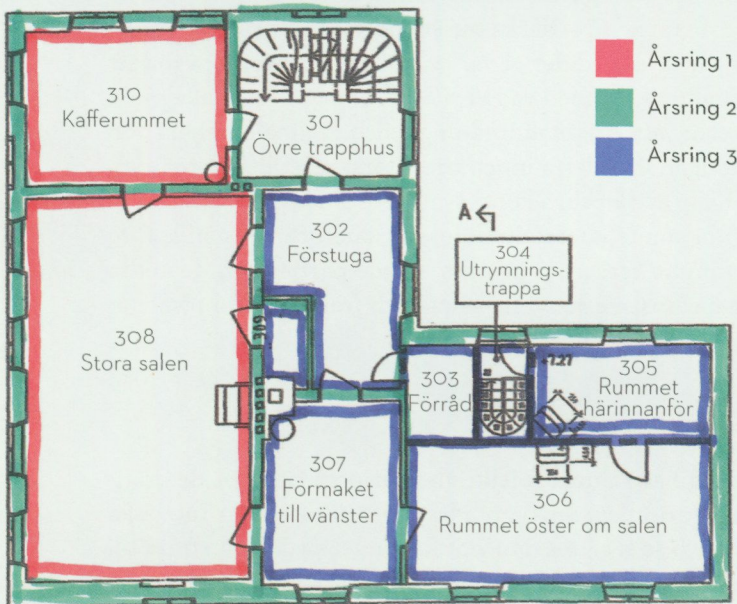
Årsringar i byggda miljöer

Artikeln utgår ifrån ett perspektiv inom kulturmiljövården där det är vanligt att prata om årsringar i en byggd miljö. Var tid gör sina avtryck. Tottieska huset på Skansen har två mycket tydliga årsringar. Den första består av de originalinredningar och originaldetaljer som skapades på 1770-talet, den andra av de förändringar och tillägg som gjordes på 1930-talet i samband med att byggnadsdelarna och inredningarna flyttades till Skansen. Den tredje årsringen är den som tillförs nu, på 2010-talet.

Att gå in som antikvarie i en etablerad miljö kräver att man är

Årsringarna inlagda i planritningen.
Illustration: Marianne Strandin.

- Årsring 1
- Årsring 2
- Årsring 3

både lyhörd och har respekt för sina företrädare. Tottieska husets tillkomst på Skansen är ovanligt väl beskriven. I tidigare årgångar av *Fataburen* finns flera artiklar där Gösta Selling och Sigurd Wallin beskriver sina tankegångar kring gestaltningen. Som konsthistoriker hade de sett det mesta av vad som då, på 1930-talet, fanns bevarat av 1700-talet i Sverige. Men precis som vi gör i dag betraktade de historien utifrån perspektiv i den egna samtiden. De beskriver också hur ekonomin, och även utbudet av antikviteter, ibland tvingade dem att välja annat för dåvarande Tottieska husets gestaltning än det de helst hade valt.

För en antikvarie blir balansgången svår. Originalinredningarna är lättast att hantera – här gäller högsta varsamhet. Samtidigt är de en del av 1930-talets gestaltning och på det viset en del av hur man då ville visa 1700-talets inredningskonst i de högre sociala klasserna. Denna gestaltning rymmer både originalinredningar och väl utförda kopior men också mindre väl utförda arbeten som i dag framstår som aparta. Därutöver finns inredningsdelar som tydligt och medvetet gör avsteg från det historiska utförandet.

I vår tids arbete med Tottieska huset gäller det att väga samman dessa årsringar dels med det vi var *tvungna* att genomföra för att kunna visa miljön, dels med vad vi *ville* att våra gäster skulle möta i dag. För årsring ett, originalinredningar och originaldetaljer i den fasta inredningen, har detta inneburit ytterst restriktiva åtgärder. Vi har haft hjälp av skickliga konservatorer som försiktigt har rengjort ytor från smuts, återställt deformationer, fäst flagande färg samt gjort mindre retuscher av missfärgade partier. För de andra årsringarna har insatserna varit större och framför allt krävt mer eftertanke.

Förändringar i årsring två

För årsring två har samma försiktighetsprincip gällt för de originalytor från 1700-talet som hämtades från andra hus än Tottieska malmgården och som sattes upp vid skapandet av det som fram till nyligen har kallats Tottieska malmgården på Skansen. De ytskikt

som nytillverkades på 1930-talet har vi förhållit oss något friare till. Ytor av god kvalitet, som utförts med hög hantverksmässig skicklighet, satt bra och var i gott skick, har rengjorts och konserverats. De ytor som hade för stora skador har gjorts om.

Sängkammaren och privéet

När det gällde installationen av den nya utrymningsvägen fick vi försöka göra minsta möjliga skada. Både på nybyggnadsritningen från 1765 och i en värderingshandling från 1816 beskrivs ett »be-
quämlighetsrum« till höger om alkoven i söngkammaren. På uppmättningsritningen från 1920-talet finns också en dörr på motsvarande plats i gårdsvalvet. Ingreppet nu blev att flytta privéet till motsatt sida om alkoven, ta upp ett hål i mellanbjälklaget mellan övervåning och bottenvåning och ett hål i ytterväggen mot gårdsvalvet. Dessa förändringar kunde motiveras utifrån nyttan med att öppna hela huset.

Med väggarna i söngkammaren och tavelkabinettet, som båda gestaltades på 1930-talet, var det svårare. Vi har valt att förändra ytiskikten men först efter en noggrann genomlysning. Söngkammarens vävspända väggfält kan inte verifieras i arkivmaterialet. Det finns visserligen en uppgift från Gösta Selling om att väggarna år 1816 hade en papperstapet, mönstrad i blått och vitt, men trots detta kläddes de på 1930-talet istället med oljemålade vävta-
peter. Motivet valdes med utgångspunkt i 1700-talets arkitekturteori, beskriven av Carl Henric König i *Inledning til mecaniken och bygnings-konsten* (1752). Här är söngkammaren finast i rumssviten och ett rum vars väggar bör kläs med det dyrbaraste som huset har råd med. Söngkammarens väggfält hämtades från ett hus på Hantverkargatan i Stockholm som vid 1700-talets andra hälft ägdes av en handelsman som kom från samma samhällsskikt som familjen Tottie och som revs på 1930-talet. Två och ett halvt väggfält nytillverkades och patinerades för att smälta in intill originalen.

Omkring 2012 var väggfälten rejält nedsmutsade men de hade också över tid restaurerats hårt i dekorationerna och var fläckiga

Nästa uppslag:
Tottieska huset från
gårdssidan. I port-
valvet till vänster
syns den nya utrym-
ningsvägen. Foto:
Karolina Kristensson,
© Nordiska museet
(NMA.0091039).

i olika smutsiga nyanser efter retuscher som utförts både före och efter flytten till Skansen. Kopiorna från 1930-talet hade krackelerat i onaturliga, stora kantiga bitar. Dekorationerna var ganska stelt utförda och det medel som hade använts i 1930-talets patinerings hade färgförändrats och gått från osynligt till mjölkvitt. Kulörerna på intilliggande måleri hade likaså kraftiga färgförändringar. Väggfälten i sängkammaren var helt enkelt i dåligt skick, så även snickeriernas färgskikt. Delar av snickerierna kommer från Tottieska malmgården medan alkoven med tillhörande omfattning har hämtats från en fastighet på Nybrogatan i Stockholm. På 1930-talet målades alla snickerier med en kall grå linoljefärg, vars linolja har gulnat över tid. 2012 hade det kallt grå antagit en smutsig gul-beige ton.

Ungefär så såg den samlade antikvariska bakgrunden ut. Den skulle vi nu både ta hänsyn till och kombinera med det önskemål som finns i dag om att Skansens gäster ska möta dåtiden som den såg ut när ytskikten var nya. De olika aspekterna måste med andra ord omvandlas till en handlingsplan. Med utgångspunkt dels i väggfältens dåliga skick, dels i omöjligheten i att kunna restaurera dem till nyskick utan att påverka de kulturhistoriska lagren, beslutade vi att rengöra och konservera väggfälten så som de ser ut i dag. Vi har därefter låtit täcka dem med ett skyddande lager av japanpapper för att till sist klä över dem med ett sidentyg. Snickerierna har målats med linoljefärg i den grå kulören från 1700-talet och de förgyllda partierna har förgyllts om.

Vi har alltså, precis som på 1930-talet, förhållit oss fria till källmaterialet – vi vet fortfarande inte vad som faktiskt fanns på väggarna under 1700-talets andra hälft – samtidigt som vi har kunnat följa Carl Henric Königs arkitekturteori, där inredningens mest påkostade rum är sovrummet. Men istället för vävspända väggfält har vi valt att sätta siden: ett material som den som hade råd gärna valde.

Tavelkabinettet

De antikvariska bryderierna kring hanteringen av tavelkabinettet blev mindre. Rummets funktion och inredning är helt och hållet en museal rekonstruktion från 1930-talet. Snickerierna kommer från motsvarande rum på Tottieska malmgården och vi vet att väggarna där hade vävspända tapeter på 1700-talet. Vi vet dock ingenting om hur tapeterna såg ut och troligen visste man inte det heller på 1930-talet. Med utgångspunkt i den tidens kriterier för museala rekonstruktioner gestaltade man då rummet med putsade väggar som limfärgades i en mintgrön kulör, upplockad från kakelugnens dekoration.

Vår utgångspunkt, grundad i Skansens nutida sätt att gestalta historia, gjorde att vi istället valde att rekonstruera en vävspänd tapet. Som förlaga användes tapetmakaren Carl Fredrik Torsselius mönster i *Tapetmålarbok* från 1700-talet, nyutgiven av Nordiska museet 1965. Sigurd Wallin skriver i artikeln »Tapetmåleri från Carl Fredrik Torsselius motivkrets« i *Fataburen* samma år om arbetet med att fastställa en förlaga till kafferummets tapeter och kan visa att just Torsselius troligen var inspirationskällan. Snickerierna har målats om med linoljefärg, bruten i den originalkulör som vi har skrapat fram.

Tillägg i årsring tre

I den tredje årsringens nya tillägg har vi arbetat med Tottieska husets övervåning. Utgångspunkten har varit Skansens ambition att låta gästerna uppleva historia med alla sinnen och bekanta sig med våra miljöer som de var i den tid och hos de människor som vi vill berätta om. Gästerna ska kunna uppfatta dofter, kyla och värme och kanske uppleva vad betydelsen (eller avsaknaden) av ljus är. Skansens nyttjandeperspektiv på samlingen av föremål, möbler och byggnader innebär vidare att vi som regel vill att våra gäster ska kunna känna på dem.

Översatt till arbetet med övervåningen på Tottieska huset innebär detta att vi vill kunna förmedla vad människan upplevde när

hon gick in i ett rum som var nyinrett på 1770-talet. Knutet till detta är att vi också vill att miljöerna ska åldras och slitas på ett trovärdigt sätt. Här tänker vi att ju större likheter som råder mellan då och nu när det gäller material, metoder och verktyg, desto större chans att resultatet liknar det som en gäst mötte hos familjen Tottie.

Trovärdiga material

På övervåningen fanns, förutom salen och kafferummet, några rum som har använts som förråd under lång tid. Dessa rum skulle nu nyinredas och ett av de större bli två mindre. Väggarna skulle vidare kläs med tapeter och snickerier, taken gipsas.

Vi valde att använda samma källmaterial som på 1930-talet, arkiverade handlingar efter familjen Tottie, för att bestämma rummens fasta inredning. Detta material säger dock ingenting om vad väggarna i dessa rum var klädda med. I valet att använda pappers- tapeter utgick vi ifrån den aktuella sociala klassen, tidsepoken och själva rumstypen. Mönstren härstammar från Johan Norman, en tapettillverkare som var verksam i Stockholm under 1700-talets senare hälft och som levererade till bland annat Drottningholms slott. Vi vet inte om han levererade också till familjen Tottie – men han *kan* ha gjort det. De nya tapeterna har nu tillverkats enligt Normans »recept«, dvs. papperet har samma materialsammansättning och arkstorlek, arken har klistrats samman i våder, målats med limfärg och sedan tryckts, delvis med handskurna träblock. Vi har med andra ord utgått ifrån ett originalmaterial, använt samma typ av material och provat oss fram tills det nygjorda resultatet ser ut som originalet. För att fördjupa upplevelsen tillverkade vi också kopior av alla snickerier med originalsnickerierna som förlagor. På det viset har vi skapat en trovärdig miljö.

Rummet öster om salen har fått en nytryckt tapet efter Johan Normans förlaga. Innanför lönnörren döljer sig ytterligare en. Foto: © Pernille Tofte.

Hantverk och historiska källor

Det immateriella kulturarvet, här byggnadshantverket, lägger med detta synsätt grunden till en trovärdig upplevelse av vår tids gestaltning. Trovärdighetskravet blir i sin tur ett sätt att bevara och utveckla den aktuella kunskapen. Arbetet med att klä väggarna i de nya rummen med papperstapeter är ett sådant exempel, där hantverkskunnandet bevaras genom att utföras. Även om det inte är en utbredd kunskap hos målare i allmänhet så finns det flera hantverkare med lämpliga färdigheter. I gestaltningen av de nya rummen på övervåningen har vi också anlitat kakelugnsmakare, stenhuggare, snickare, stuckatörer och tapetmakare.

Allt arbete sker på vetenskaplig grund, vilket nödvändiggör samarbete med specialister och forskare från olika håll. Hit hör också behovet av att använda olika sorters historiska källor: arkivhandlingar, bouppteckningar, ritningar, trycksaker om hantverk, material och inredningstradition. Gällande själva hantverket har vi även använt originaldelar, som är en typ av källor som har fått allt större roll i byggnadshistorisk forskning. På dessa har dåtidens hantverkares verktyg lämnat spår som vi i dag kan läsa av och som dagens hantverkare strävar efter att kopiera. När de nya spåren är likadana som på originalen kan vi anta att vår metod ligger nära den historiska. Detta kallas *processuell rekonstruktion* och är en del av de senare årens enorma utveckling inom hantverksforskningen. Äldre tiders forskning inom kulturhistoria utgick i huvudsak från ett konsthistoriskt perspektiv med form som viktigaste variabel. Resultaten av denna historieskrivning kan behöva revideras när vi analyserar hantverksmetoder och på så vis bättre förstår en byggnads historia.

Utveckling av ett hantverkskunnande: Exemplet hyvlade profiler

Inför arbetet med snickerierna blev vi varse att det var ett moment i nytillverkningen som ingen riktigt kände till. Det var kunskapen att hyvla profiler i välvda och svängda former. Tottieska malmgården hade bågformade fönsteröppningar med boaserade fönstersmygar, vilket var vanligt under senare hälften av 1700-talet. Men hur hade man alltså gjort? I en bågformig, konkav eller konvex form med profiler hamnar man förr eller senare ohjälpligt i motträ, med urslag och ojämnheter i profilen som följd. Men av dessa svårigheter syntes ingenting på originalen.

Ett samarbete med Hantverkslaboratoriet vid Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet initierades. Det resulterade i ett så kallat gästhantverkarprojekt, där den av Skansens snickare som arbetade med Tottieska huset kunde fördjupa sig i originalens verktygsspår, äldre verktygssamlingar och hantverkslitteratur från tiden. Så fick han också möjlighet att samverka med andra hantverkare i Norden för att bygga verktyg och göra försök. Lösningen på det specifika problemet var att sätta stålet i en brantare vinkel och att ha en kortare sula på hyveln. Beskrivningen är teknisk – men resultatet syns på väggarna i de nya rummen på övervåningen tillsammans med andra nytillverkade snickerier, gjorda med handverktyg, som inte skiljer sig nämnvärt från originalen. (Insatsen dokumenterades på film och publicerades på Youtube.)

Får man göra så här?

En vanlig uppfattning om museer är att de ger den sanna bilden av historien. Vid närmare eftertanke är det uppenbart att museerna väljer att visa sin tids tolkning. Föremål, berättelser och minnen sparas och visas utifrån vad vi i samtiden anser vara viktigt, intressant eller på väg att försvinna. Tolkningarna skapas genom samtidens raster.

Skansens kulturmiljöer bildar något av en kanon i svensk bebyggelse- och inredningshistoria. Miljöerna har skapats över tid

med avsikten att visa svensk bebyggelseutveckling, främst med utgångspunkt i det arbete som Sigurd Erixon med kollegor gjorde under 1900-talets första decennier. Byggnaderna har valts och placerats ut i syfte att redovisa geografisk särprägel och förändring över tid, de fungerar som representanter för en generaliserad bild av svensk bebyggelseutveckling. På samma sätt visar inredningarna en generell bild. Många byggnader och inredningar förändrades mycket i samband med att de förvärvades, allt för att de skulle fungera bättre i den tidens historiebeteckning.

Skansen i dag skulle kunna välja att fortsätta där, dvs. genom att reproducera kulturarvet såsom tidigare generationer har presenterat historien. I vissa delar gör vi också så. Men när vi ges möjlighet, som med Tottieska huset, väljer vi numera en annan väg. Bland annat använder vi oss av Skansens berättarmodell för att ta fram berättelser som är angelägna i dag och som vi vill att Skansens gäster ska möta. Vi sätter människan i centrum och berättar om förutsättningarna för dem som levde i eller kring de kulturhistoriska miljöer som vi visar. Vi använder föremålen, inredningarna, byggnaderna och de yttre miljöerna som ingångar, nycklar, för att ta Skansens gäster med in i historien. Ett föremål används då inte bara för att beskriva ett inredningsideal eller vara en stilhistorisk markör, utan också för att leda in samtalet på en tidstypisk företeelse som våra gäster samtidigt kan relatera till i dag. Ewa Kron beskriver berättarmodellen närmare i sin artikel »Angelägna berättelser« i *Fataburen* 2015 och om att representativitet får stå tillbaka för trovärdighet i vår nya pedagogik. Att *förstå, föra vidare* och *ge insikt* blir då viktigt, med andra ord att kunna *känna historia*.

Allt detta kan överföras direkt på arbetet med Tottieska huset och då även den fysiska miljön. Här vill vi använda interiörerna som ingångar till berättelser om människor och yrkesgrupper som fanns på 1770-talet och vars livsbetingelser och funktioner bidrar till att skapa en fylligare bild av tiden. Här finns den yttersta förklaringen till att vi i övervåningens nya rum har valt att klä väggarna med papperstapeter med mönster av Johan Norman. Så kan vi möta våra gäster med berättelser om hur det var att vara just ta-

Handhyvling av ett svängt notspår till den välvda fönsteröppningens överstycke. Foto: Olof Appelgren, Skansen.

petmakare när det begav sig. Gästerna kan också ledas in till samtal om förutsättningarna för hantverk i dag, till exempel om att kunskapen att tillverka och montera tryckta papperstapeter finns kvar men att hantverkare oftast får jobba på andra sätt och med andra material. Detta kan i sin tur leda vidare till samtal om dåtida och nutida material med större eller mindre miljöpåverkan. Så blir 1700-talets hantverkskunnande ett exempel på att kulturhistoria är relevant och aktuellt.

De nytillverkade snickerierna för in ljus i rummet på samma vis som på 1700-talet. Foto: Olof Appelgren, Skansen.

*Spikteglet
på Skogaholm*

Huvudbyggnaden på Skogaholms herrgård på Skansen uppfördes på 1680-talet och bär på flera lager av historia. I dessa lager går det att avläsa historiens gång. En tidstypisk förändring inträffade på 1790-talet när trästommen på den från början rödfärgade timmerbyggnaden fick ett putslager som avfärgades i en gul kulör. Detta gav bättre brandskydd och komfort men också förhöjd status genom att byggnaden fick karaktären av ett stenhus – den gula kalkfärgen liknade sandsten. Metoden kallas *revetering* och användes på många andra säterier och herrgårdar från samma tid.

Under 2015 renoverades hela fasaden förutom det nordvästra hörnet på västra gaveln, som reserverades för att återskapa en putsmetod från 1793. Under 2016 kunde metoden provas och användas med hjälp av en specialiserad fasadrestaureringsfirma.

För att puts ska fästa på timmer behövs en *putsbärare* eller en bearbetning av träytan, till exempel råhugning, pligging eller panel av olika slag. På Skogaholm var putsbäraren på 1790-talet spiktegel, dvs. tegelplattor som spikades fast på stommen. Metoden var (och är) dyr och därför vanligast i mer påkostade herrgårdsmiljöer. På äldre fotografier kan man se hur Skogaholms spiktegel såg ut. Det hade suttit på sedan 1793 men ersattes med modernt material när byggnaden flyttades från Svennevads socken i Närke och återuppfördes på Skansen åren 1929–1931.

Försöken under 2016 utgick ifrån de material och metoder som användes i Närke på 1700-talet, vilket rimmar väl med Skansens ambitioner kring att bevara ett äldre hantverk. Få byggnader i Sverige har kvar denna typ av handslaget spiktegel men med hjälp av putskunniga personer, anteckningar från 1790-talet och äldre fotografier kom vi fram till en arbetsmetod som var trovärdig för tiden men som tog hänsyn till dagens förutsättningar i fråga om materialtillgång.

Precis som det beskrivs i källorna använde vi handslaget och bränt lertegel, nyttilverkat på Horns bruk i Västergötland. Teglet spikades sedan fast på stommen varpå putslagren påfördes för hand. Vi använde oss här av så kallad Ölandskalk, som i sin färgton och struktur påminner om kalken i Närke i äldre tid. För att få ytan slät och följsam mot underlaget putsades den med en så kallad snut av trä. Det hela avslutades med sex strykningar med järnvitriol, utblandat i kalkvatten. Järnvitriolen användes flitigt under 1700-talet, både på trähus och på putsade fasader, och gav inte bara vackra fasadytor utan också motstånd mot smuts och mögel.

I dag ser vi just en vacker och levande fasad på Skogaholms västra gavel. Framöver ska vi studera hur den åldras och vilket underhåll den kräver. Är detta rent av framtidens metod snarare än dåtidens?

BOEL MELIN är byggnadsantikvarie (tjl.) på Skansen.

Att skriva kulturhistoria

Ett skolprojekt om Wikipedia

ARON AMBROSIANI är producent för digitala medier vid Nordiska museet.

Nordiska museets huvudbyggnad på Djurgården kan med utställningar och bibliotek hjälpa besökarna att lära känna svensk och nordisk historia och kulturhistoria. I början av 2016 öppnade dessutom museets arkiv igen efter att ha flyttat tillbaka till huvudbyggnaden från externa lokaler. Museigrundaren Artur Hazelius plan för museum, bibliotek och arkiv i samma byggnad var därmed åter realiserad, denna gång i en ny tid med nya pedagogiska möjligheter. Att arkivet är lättillgängligt innebär till exempel att skolgrupper nu kan arbeta med materialet, vilket är både nytt och nyskapande.

Under läsåret 2016/17 har Nordiska museet genomfört ett pilotprojekt för gymnasieskolor: *Att skriva kulturhistoria på Wikipedia*. Utifrån unikt källmaterial i museets arkiv och referenslitteratur i biblioteket har sexton gymnasieelever i årskurs 3 från Avesta, Falun, Nacka, Norrköping och Skellefteå fått öva på att skriva och redigera text i det digitala uppslagsverket Wikipedia och också på digital källkritik, detta som en del av deras *gymnasiearbete*, dvs. avslutande uppsats. Projektet har fallit väl ut och väckt uppmärksamhet i skilda sammanhang. Den här artikeln beskriver vad vi gjorde.

Elever och lärare från Karlfeldtgymnasiet i Avesta och Kristinegymnasiet i Falun diskuterar artikeluppbygg med Nordiska museets pedagog Lena Bergqvist och digitala producent Aron Ambrosiani.
Foto: Peter Segemark,
© Nordiska museet.

Skolbesök på Nordiska museet

Nordiska museet erbjuder ett antal olika program och visningar riktade mot grupper från förskola till gymnasium. Förutom ett tiotal olika ordinarie skolvisningar kopplade till läroplanens kursplan i historia finns möjlighet att skraddarsy ett skolbesök. Under lov och helger erbjuds dessutom gott om aktiviteter för barn och unga som besöker museet utan att göra det genom skolan. Barn och unga är en allt viktigare besökargrupp och står i fokus för flera av museets satsningar framöver.

Men vad händer när museet har stängt, eller om den nyfikna besökaren eller skoleleven inte råkar befinna sig just på Djurgården i Stockholm? Besökaren kanske inte ens vet att det är just Nordiska museet som har samlat in till exempel amerikabrev eller andra spår av svensk och nordisk in- och utvandring.

Här är det viktigt att Nordiska museet och dess samlingar, arkivmaterial och kunskapsstoff finns tillgängliga på internet. Och genom att finnas på fler plattformar än den egna webbplatsen kan museet – liksom museer generellt – öka tillgängligheten ytterligare. Wikipedia är betydligt mer välbesökt än Nordiska museets egen webbplats och dyker ofta upp som första förslag vid internetökningar. Helt säkert hamnar många elever där när de söker information till skolarbeten av olika slag.

Museer och Wikipedia

Wikipedia är ett uppslagsverk där vem som helst kan redigera artiklarna. Det är en av världens mest besökta webbplatser, inte minst av skolungdomar, och finns i många olika språkversioner. Många museer arbetar numera aktivt med att göra föremålsfotografier och annat material tillgängligt på Wikipedia som komplement till de egna webbplatserna.

Nordiska museet har gjort olika typer av insatser på Wikipedia sedan åtminstone 2010, bland annat genom att skriva egna texter, tillgängliggöra bilder och arrangera skrivstugor om ämnen (till exempel historiskt mode) som är relevanta för både uppslagsverket

Wikipediaprojektet är en del av Nordiska museets bredare satsning på aktiviteter och upplevelser för barn och unga. Bilden visar barnens interaktiva upplevelse »Ljusresan« i utställningen *Nordiskt ljus*. Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NMA.0079783).

och museet. I dessa satsningar har museet oftast arbetat tillsammans med den ideella föreningen Wikimedia Sverige som sedan 2007 verkat för att sprida fri kunskap främst genom olika projekt kopplade till Wikipedia.

Sedan 2012 har Wikimedia Sverige hjälpt lärare att använda Wikipedia som pedagogisk resurs för elever och studenter, främst på gymnasienivå. Elever har granskat innehåll på svenskspråkiga Wikipedia och kompletterat med eget material. I diskussioner med Wikimedia funderade vi kring hur vi kunde använda Nordiska museets samlingar i samma syfte. Genom att jämföra källmaterial, forskningslitteratur och uppslagsverk skulle eleverna få ytterligare möjligheter att arbeta med textgranskning och källkritik.

Kulturhistoria på Wikipedia

Innehållet på Wikipedia skrivs av frivilliga skribenter som själva väljer inom vilka områden de vill skriva. Mätningar och undersökningar har visat att bara tio till tjugo procent av skribenterna är kvinnor. Detta påverkar förstås vilka ämnen det skrivs mycket om och vilka det skrivs mindre om. Historieämnet domineras av politiska biografier och militärhistoria. Av 103 »utmärkta artiklar« – uppslagsverkets främsta kvalitetsmärkning – på svenskspråkiga Wikipedia handlar 45 om historiska statsmän och -kvinnor medan 20 berör militärhistoria. Artiklar om kulturhistoriska ämnen som mode, mat och bostadsskick är ofta ofullständiga eller helt frånvarande. Detsamma gäller socialhistoria, till exempel historiska perspektiv på prostitution, alkoholism eller moralpanik kring nya underhållningsformer som dansbanor, som är viktiga ämnen för museer och uppslagsverk som vill dokumentera och berätta om vardagslivet i sin helhet. Flera museer har gjort aktiva insatser kring liknande ämnen, vilket förutom förbättrat innehåll också leder till fler kvinnliga skribenter.

Nordiska museet pusslade ihop dessa komponenter – brister och luckor i Wikipedias befintliga innehåll, möjliga skolsamarbeten, arkivet tillbaka i huvudbyggnaden och digital tillgänglighet – till

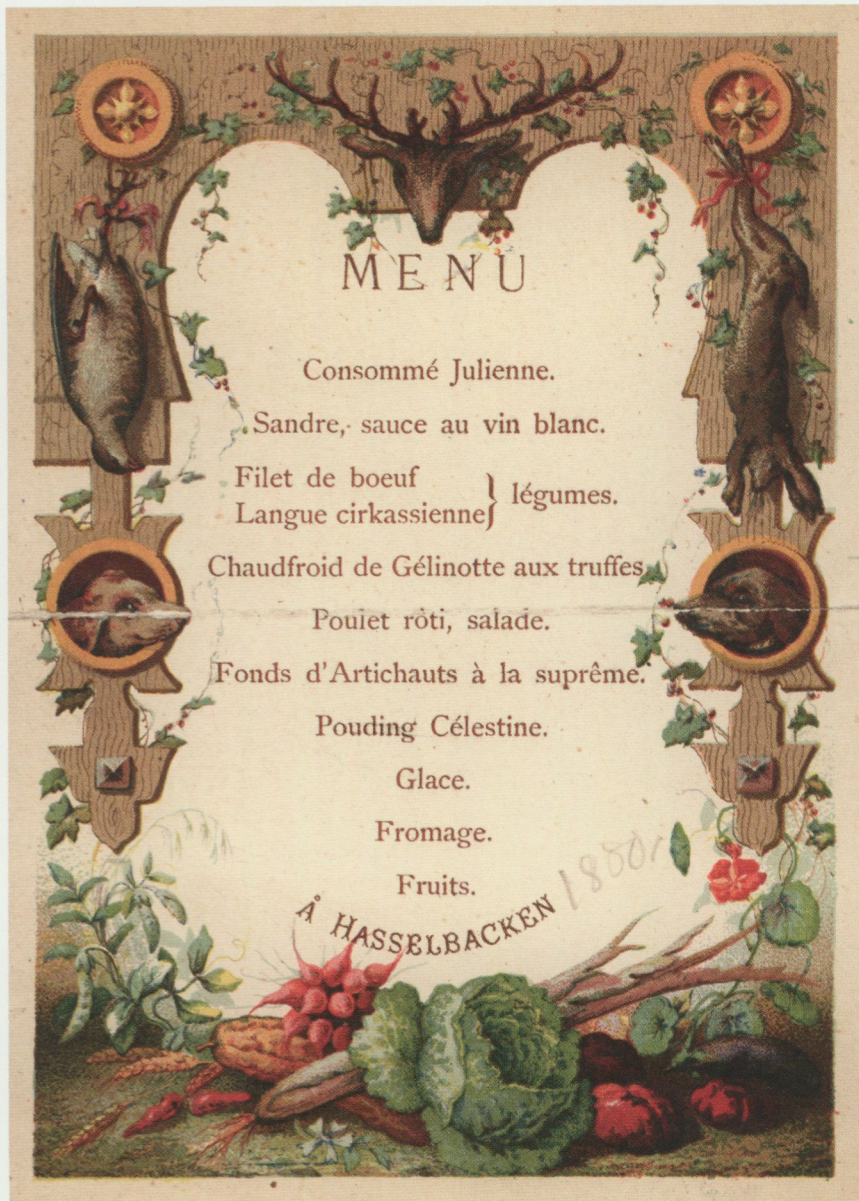
ett pilotprojekt. Tillsammans med Wikimedia Sverige gick vi ut med projektinformation och ett anmälningsformulär i maj 2016. Ett flertal skolor visade intresse och fem skolor valdes ut att delta. Efter en uppstartsträff i september arrangerade museet ett arkivbesök i månaden under hösten och vintern. Genom ett antal kortare föredrag och egna uppgifter gick eleverna igenom grundläggande humanistisk forskningsmetod: att utifrån ämnen och frågeställningar ta del av originalkällor, läsa tidigare forskning och därefter sammanfatta sina resultat.

Oktober: Från Fattigsverige till folkhemmet

Projektets övergripande tema – från Fattigsverige till folkhemmet – valdes utifrån två kriterier: det är välrepresenterat i Nordiska museets arkiv och bibliotek men har dålig täckning på svenskspråkiga Wikipedia. Ett antal mer avgränsade ämnen togs fram utifrån en övergripande fråga: Hur var det att leva och arbeta i Sverige från 1870- till 1930-tal? Social och kulturell förändring i vardagen sattes i fokus.

Elever har tittat på demokratisering, inte minst frågan om kvinnlig rösträtt, och folkrörelsernas framväxt. Perioden sammanfaller också med kraftig industrialisering och urbanisering. Hur påverkade det vardagens mode, matvanor och boendevillkor för de nya stadsborna? Vilka valde att emigrera till Amerika och hur togs de emot i det nya landet? Eleverna tog med hjälp av arkivintendenter och bibliotekarier del av flera olika materialtyper i arkivet: frågelistor, det ämnesordnade bildarkivet, godtemplarminnen, amerikabrev och matsedlar från restaurang Hasselbacken på Djurgården.

Förutom själva källmaterialet har eleverna också utforskat bibliotekets kulturhistoriska forskningslitteratur. Biblioteket rymmer cirka 3 800 hyllmeter böcker och tidskrifter med inriktning mot bland annat etnologi, dräkthistoria, konsthantverk samt mat och dryck och är öppet för allmänheten.

M E N U

Consommé Julienne.

Sandre, sauce au vin blanc.

Filet de boeuf } légumes.
Langue cirkassienne }

Chaufroid de Gélinothe aux truffes

Poulet rôti, salade.

Fonds d'Artichauts à la suprême.

Pouding Célestine.

Glace.

Fromage.

Fruits.

A. HASSELBACKEN 1850

Sterling d 26
1864

älskade morfar
och Släkten
Herren wære med eder

Vi får med några Ord
Läta eder weta att. wi gudilof
eger den dyrbara gifvan helsen
tilltill Skrifwande Stund och insäker
eder detsamma. wi Will nemna lite
om war Länga resa den war drugg
men gick Lyckligt och wäl. wi
gick från Götteborg den 6 Juni
och ankommen till New York den
3de auguste Sedan gick wi på järn
Wäg och ångbåt till Chicago under
2000 mill Sedan gick ^{vi} till Handen
med Selskapet der war wi hos Soren
Mars i 8te dagar Sedan fortsatt wi
resan först på hest Skuts till Back
islan. på jernweg til fort Härd

NORDISKA MUSEETS ARKIV

Eleverna använde befintligt digitaliserat material och digitaliserade själva. Till vänster: Meny från restaurang Hasselbacken, Stockholm, 1880. Ur Nordiska museets arkiv (NMA.OO33792). Till höger: Amerikabrev från Sterling, USA, 1864. Ur Nordiska museets arkiv. Digitaliserat av elev vid Nacka gymnasium.

»Barnrikehusens lägenheter skulle bestå av minst två rum och kök. Det fanns inga förbestämda krav på standarden i lägenheterna beträffande centralvärme, badrum med mer. Det var dock en självklarhet att husen inte skulle uppföras utan dessa bekvämligheter. Fastigheterna skulle ha nära avstånd till en lekplats för barnen. I större hus borde det finnas en 'lekstuga' med anställd personal, som idag kallas för daghem eller förskola.« Ur artikeln »Barnrikehus« på svenskspråkiga Wikipedia, som utökades av en elev vid Hagagymnasiet i Norrköping. Bilden visar barn vid barnrikehus 1940. Foto: Gunnar Lundh, © Nordiska museet (NMA.0033648).

November: Museer på Wikimedia Commons

Svenska museers digitaliserade bildmaterial finns tillgängligt på olika sätt, till exempel genom Riksantikvarieämbetets plattform K-samsök och på Digitalt museum. Nordiska museet donerade bilder till Wikimedia Commons redan 2010 och därefter har ett flertal museer liksom Riksarkivet gjort bilder tillgängliga på plattformen. Längst har Livrustkammaren, Skoklosters slott och Hallwylska museet kommit då de tillgängliggjort över 40 000 fotografier.

Jämfört med de 1,6 miljoner fotografier som finns tillgängliga från svenska museer i K-samsök framstår dock de drygt 50 000 bilder från svenska museer som finns tillgängliga i Wikimedia Commons som en mindre insats. En förklaring är att Wikimedia Commons i sin licensiering kräver att bilderna får användas även kommersiellt, något svenska museer varit försiktiga med i licensieringen av de bilder där museet kontrollerar upphovsrätten. Samtidigt är ca 600 000 av bilderna i K-samsök tillräckligt öppet licensierade för att kunna användas på Wikipedia, så det finns gott om material som skulle kunna flyttas över.

Hur används Nordiska museets bilder på Wikimedia Commons? Av de ca 2 900 bilderna är drygt 500 inplacerade i Wikipedia-artiklar på över sjuttio olika språk. De artiklar som innehåller bilder från Nordiska museets samlingar och arkiv besöktes över 22 miljoner gånger under 2016. Det finns alltså fog för att hävda att det överlägset vanligaste sättet att ta del av Nordiska museets samlingar och arkiv är just genom att läsa på Wikipedia.

I pilotprojektet har eleverna fått en överblick över Nordiska museets digitaliserade fotomaterial och dessutom lärt sig flytta över bilder till Wikimedia Commons så att de kan användas på Wikipedia. Några elever fotograferade eller skannade material som de själva laddade upp. Dessutom fick de lära sig infoga bilder i artiklar – ett bra sätt att göra artiklarna mer inbjudande och intressanta.

December: Digital källkritik på museum

I en tid när fragmenteringen av medierna ökar snabbt är källkritik viktigare än någonsin. Att lära sig granska texter på internet är en värdefull färdighet i allmänhet. Det gäller också artiklar på Wikipedia, i synnerhet med tanke på att det är en av de mest besökta webbplatserna i världen som dessutom har ett innehåll som är helt användargenererat. Det bästa sättet att lära sig skärskåda detta innehåll är att själv vara med och förändra det. Att skriva uppslagsverkstext ger inte minst insikt om att alla texter, oavsett hur neutrala de än framstår att vara, faktiskt har en upphovsperson (eller flera!) med egna tankar, idéer och intressen.

Hur uppstår ett uppslagsverk? I projektet har eleverna fått följa hela processen. Eleverna har tittat på primärkällor i Nordiska museets arkiv, till exempel donerade amerikabrev. De har därefter med hjälp av Nordiska museets bibliotek hittat, läst och jämfört forskningslitteratur som använder dessa eller liknande källor i sin framställning. De har även använt forskningslitteratur för att hitta annan, tidigare forskning med hjälp av böckernas notapparat och referenslistor. Slutligen har de granskat de befintliga uppslagsorden på Wikipedia. Vilken forskning har använts i artiklarna och hur gör man för att spåra faktauppgifter till sin ursprungliga källa?

Januari: Att skriva i ett uppslagsverk

Gymnasiearbetet ska förbereda eleverna för högskolestudier och består vanligen av en uppsats. Denna ska vara disponerad som en akademisk uppsats med syfte, frågeställningar, resultat och diskussion. Eleverna i projektet *Att skriva kulturhistoria på Wikipedia* skrev sina gymnasiearbeten parallellt med att utöka eller nyskriva de aktuella artiklarna. Här uppstod möjligheter att jämföra olika sorters textgenrer. Uppslagsverkstext skiljer sig från uppsatstext – forskningsfrågor och diskussion rensas bort och kvar blir faktauppgifter och forskningsöversikt. Texterna är komprimerade och faktatäta, förhoppningsvis utan att det går ut över läsbarheten. För att de färdiga texterna skulle klara de frivilliga Wikipediaredaktörernas

Elever och lärare från Hagagymnasiet i Norrköping vid sin favoritplats i Nordiska museets bibliotek. Här i samspråk med Sara Mörtzell från Wikimedia Sverige. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Endast nödutg
Emergency exit

ABC! P
Köpa

granskning fick eleverna hjälp med språkredigering, korrektur och formatering.

En annan stor skillnad för eleverna är förstås vilka som läser deras respektive texter. Ett gymnasiearbete granskas av lärare och kanske klasskamrater och familj medan Wikipediatexterna når allmänheten. De artiklar som eleverna redigerat är olika välbesökta. Till exempel har artikeln »Svenskamerikan« (som utökats av en elev) över tusen sidvisningar per månad – vilket är en stor publik för en gymnasieelev.

Mars: Resultat

De flesta skolvisningar på Nordiska museet är engångsbesök. Att träffa samma elever löpande över ett helt läsår har varit ett nytt, spännande och givande format för skolsamarbete. Några elever har hittat egna favoritställen inne bland kompakthyllorna i biblioteket och förhoppningsvis blir Nordiska museet ett självklart besöksmål för dem vid kommande Stockholmsbesök. Det återstår att se om eleverna fortsätter redigera på Wikipedia, men det är tydligt att de nu har de redskap som behövs för att bedöma och granska det befintliga innehållet. Vikten av dessa färdigheter kan inte överdrivas i en tid då falska nyheter, obekräftade fakta och propaganda cirkulerar på nätet. Här har museer och andra kunskapsinstitutioner en viktig roll att fylla, inte bara kring förmedling av fakta utan också i den vidare diskussionen om tillförlitlighet och auktoritet i en värld där traditionella kunskapsinstitutioner och massmedier har fått ökad konkurrens från andra aktörer med varierande motiv.

Hur kan man sammanfatta projektets resultat? Ett flertal artiklar om för Nordiska museet viktiga ämnen är numera bättre och mer utförligt beskrivna på svenskspråkiga Wikipedia. Fem elever skrev varsin helt ny artikel medan tio utökade ett befintligt uppslagsord. Under den första månaden efter projektets avslutning i mars 2017 visades de artiklar som eleverna redigerat cirka 7 000 gånger. Fler bilder ur museets samlingar och arkiv används nu än innan och referenslitteratur från museibiblioteket har kommit till

användning. Sammanlagt arton bilder, både fotografier och arkivhandlingar, laddades upp till Wikimedia Commons av de deltagande eleverna. Mediaintresset var stort kring projektet och eleverna intervjuades av såväl *Populär historia* som *Lärarnas tidning*.

Det viktigaste resultatet från Nordiska museets sida är nog att en grupp gymnasieelever har lärt känna museet och dess arkiv och bibliotek och förhoppningsvis återkommer när de går vidare mot högskolestudier och arbetsliv. Att museet har etablerat samarbete med skolor i flera svenska städer är samtidigt en del i en större satsning på att verka nationellt och inte bara lokalt.

Brev från barn

Kära fröken aronsson Tack för brevet.
det har varit roligt att få vara på
Våla skola med dej. jag tyckte att
det roligaste va att få skriva med
kål och sudda med hartass. det var
roligt att få nya namn. det var roligt
att få ha gymnastik med dej.
Vasten va ganska kort.

Med vänliga Helsningar Elin.
(Tindra)

» **D**et kändes roligt och häftigt att vara på Väla skola. Det både luktade och såg gammalt ut. Att det såg gammalt ut gjorde att man verkligen kände hur det var i skolan förr i tiden.«

En av höjdpunkterna med att arbeta som museipedagog på Skansen är att få respons från skolklasser som har varit på besök. Ibland kommer den belöningen i form av ett tjockt kuvert i postfacket, fyllt av små brev och teckningar, från elever som berättar om sin upplevelse. Många av dessa brev är från klasser som har deltagit i *En skoldag 1906*, ett dramatiserat skolprogram där elever i årskurs 3 med rollspelets hjälp får vara skolbarn i Väla skola.

Breven bekräftar att vi har uppnått målet med skolprogrammet. Eleverna har upplevt »på riktigt« – som i citatet ovan – hur det kunde vara att gå i skolan för hundra år sedan och de har också, genom tidsresans pedagogik, förstått något om barns livssituation i en annan tid. Om själva skolsituationen och minnesramsan under lektionen i naturkunnskap får vi läsa: »Det jag lärde mig var ramsan om sädesslagen och jag tror att jag kommer få användning av den.« Om lektionen i rättstavning: »När vi pratade om sk, sj-ljudet så lärde jag mig alla hårda och mjuka vokaler.« Några reflekterar mer direkt kring hur barnen hade det förr jämfört med i dag: »Det var så kolt att få veta vad man fick göra föritiden fast

man är nog glad för att man lever nu i tiden.« Andra lever sig in genom att prova ett lite gammaldags språk: »Våra hjärtan blev varma när vi läste ditt brev.«

En viktig del av skolprogrammet är att uppleva med många sinnen. Några elever skriver om hur det luktade trä och gammalt och om den ovana upplevelsen att sudda med en riktig hartass: »Det var roligt att få skriva på de där små griffeltavlorna, det kändes lite läskigt med hartassar för jag gillar väldigt mycket djur.« En annan stark erfarenhet är den att få låna namnet av ett barn som gick i skolan 1906, något som ofta beskrivs som det roligaste och bästa med hela besöket. De flesta undertecknar sina brev med både det egna och det lånade namnet.

Många elever tycker att två timmar är alltför kort tid och hade gärna stannat kvar hela dagen. I flera brev vänds detta till en önskan om att komma tillbaka. »Nestagong vi helsar på kan vi få skriva med blek?«, ber en elev förhoppningsfullt. En annan tycker att jag borde komma och hälsa på dem. Nya besök eller ej – det är tydligt att Väla skola är något som eleverna kommer att minnas. »Tack för att vi fick resa i tiden med dej«, avslutar ett barn sitt brev, och jag tänker att jag nog har världens bästa arbete.

MONICA TORNBORG är museipedagog på Skansen.

EVIL HAS
NO
COLOUR

T

overon

TERRORIS
INGEN
RELIGION

SÖDRA
MITT
LEKTA

HEJA SVERIGE

Enklare att googla?

Tre perspektiv på samtidsdokumentation

CECILIA WALLQUIST och LENA KÄTTSTRÖM HÖÖK är intenderer och KAJSA HARTIG digital navigatör vid Nordiska museet.

Dokumentation i fält

CECILIA WALLQUIST

- Och vad jobbar du med?
- Samtidsdokumentation om flyktingmottagandet.
- Är det inte enklare att googla?

Frågan som jag fick på en middag nyligen visar hur viktigt det är att vi försätter att dokumentera vår samtid. Den gav också en antydning om hur lite kunskap det finns om museernas arbete. Nej, samtidsdokumentation är *inte* samma sak som att googla.

Utan vad? Först och främst något mer än att »bara« söka och samla »färdig« andrahandsinformation. Snarare att med människan i fokus observera, intervjua och dokumentera samtidens mångfald. Det inkluderar både det aktuella och välbevakade och det som sker bakom det lättåtkomliga och uppenbara. På så sätt bidrar samtidsdokumentationerna till att minska exkluderingar i historieskrivningen. Här finns en demokratisk dimension. Ingen ska behöva sakna sammanhang eller tillhörighet, ingen ska sakna

Tidig morgon utanför varuhuset Åhléns, vid korsningen mellan Drottninggatan och Klara-bergsgatan i centrala Stockholm, den 10 april 2017. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

identifikation varken i samtiden eller i vår blivande historia, ingen ska vara eller bli historielös. Detta är ett arbete där vi inte kan skygga för det svåra eller ryckas med i det bekväma. För samtiden tillhör oss alla, oavsett vilka vi är och vilka erfarenheter vi har, oberoende av om vår röst är stark eller svag.

Nordiska museet har över 140 års erfarenhet av kunskapsinsamlade dokumentationer. Under lång tid handlade detta arbete om svunna tider och intresset för den aktuella samtiden växte fram först vid mitten av 1900-talet. Etableringen av samarbetsorganet Samdok 1977 gjorde samtidsdokumentationen till en erkänd källa för kunskap på många museer. Med Samdok följde också en diskussion om metoder. Människor i varje tid lämnar avtryck som kommande generationer använder för att skapa föreställningar om förfluten tid. Det är dessa avtryck som samtidsdokumentationen samlar och det faller då på oss som bedriver den att utveckla verktyg så att avtrycken kan läsas av.

Hur gör vi?

Samtidsdokumentation innebär att samla in information om det som påverkar, engagerar och diskuteras i vårt samhälle och i det enskilda. Det kan ske genom digitala kanaler, där webben kan vara ett användbart verktyg för övergripande information. Så kan vi nå dem som befinner sig *inom* det digitala informationsflödet och lämnar avtryck på internet. Men alla lever inte digitalt och det krävs mod att uppleva sig själv som efterfrågad och att se sin berättelse som intressant att berätta. Den som inte gör det kommer inte att kontakta oss självmant.

För att kunna dokumentera en mångfacetterad verklighet är det av stor vikt att vi når även dem som inte vet att de söks och dem som inte upplever sina erfarenheter och kunskaper som värdefulla. Här krävs personliga kontakter och att vi beger oss utanför våra »komfortzoner«, med andra ord ut i miljöer och sammanhang som vi kanske saknar erfarenheter av. Om vanan med eller tilltron till institutioner, myndigheter och öppna diskus-

Tusentals äldre på äldreboenden får dagligen matlåda. Cecilia Wallquist, intendent vid Nordiska museet, provade maten under några dagar inom ramen för en dokumentation av äldreomsorgen. Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NMA.0075602).

sioner är låg där så räcker det inte att komma med Nordiska museets goda namn och en god intention att beskriva samtidens mångfald. Här behövs en garant, en person som kan orientera sig i sammanhanget och identifiera sig med informanterna och på så vis gå i god för dokumentationens syften. Det är först när förtroende uppstår som chansen ökar att få in uppriktiga berättelser. Att befinna sig i den verklighet som dokumenteras kallas fältarbete. Vi lyssnar, observerar, beskriver, intervjuar, fotograferar och samlar in signifikanta föremål. Bredden på verksamheten är stor. Det kan innebära att vi under en lördagsförmiddag följer en familj i deras Pokémon Go-jakt genom Stockholms city. Eller att vi dygnet runt följer ensamkommande flyktingar på deras väg genom Sverige. De fysiska och psykiska villkoren och påfrestningarna varierar kraftigt och ibland får arbetstider och privatliv stå åt sidan. Vi dokumenterar på samtidens villkor och samtiden tar inte paus.

Vems samtid?

Samtidsdokumentationen kan handla om stora händelser som många kan relatera till och som kommer att bäras i ett kollektivt minne. Flyktingmottagandets olika aspekter – flykten, själva mottagandet, motståndet, engagemanget – hör dit. Samtidigt finns det erfarenheter som levs nästan helt i det fördolda. Som en hemlös kvinnas vardag, en ungdomsbrottslings väg tillbaka till friheten eller variationerna i allt det som pågår rutinmässigt: tv-tittandet, kaffedrickandet, den personliga hygienrutinen. Att brett dokumentera just vardagen och dess ritualer i den verklighet som vår samtid består av – se exemplen i nästa avsnitt – skapar möjligheter till tolkningar och förståelser som överskrider sociala, ekonomiska, geografiska och språkliga gränser på ett sätt som annars knappast är möjligt.

I dokumentationen kan vi *observera* och till viss del *delta*. Men hur noggrant vi än arbetar så kan vi aldrig verkligen *veta*. Fakta kan vara rätt eller fel men det gäller inte en upplevelse eller en erfarenhet, den är alltid individuell. Det är därför viktigt att samla flera

Safa Lotfi, flerspråkig utställningstekniker vid Nordiska museet, i samtal med ensamkommande flyktingungdomar på Malmö centralstation. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

berättelser kring samma ämne. Materialet sparas och tillgängliggörs sedan för forskare, studenter och allmänhet. Berättelser, erfarenheter och upplevelser kan tryggt anförtros oss. Känsligt material kan anonymiseras.

»Vad får jag, om du får mitt liv?«

Alexanders motfråga om att få något i gengäld är hård men legitim som svar på min fråga om jag får dokumentera hans situation som flykting. Han vet inte om han får stanna i Sverige – varför ska han då bidra till Sveriges historieskrivning? Eller Aina, som har levt ett liv i samhällets utkant – varför ska hon bidra till berättelsen om en samtid som hon inte upplever sig vara en del av? Camilla, en ensamstående, yrkesarbetande tvåbarnsmamma, tycker inte att hon har något särskilt att bidra med. Dessutom hinner hon inte.

Samtidsdokumentation ger oss fördjupad kunskap om vår samtid. Med den kunskapen kan vi skapa möjligheter att bryta tystna-

der, synliggöra det osynliga, luckra upp begränsande normer och förstå mångfaldernas variationer nu och i framtiden. Det är svaret på frågan *varför*. Samtidens historia skriver vi tillsammans.

Insamlingar på webben

LENA KÄTTSTRÖM HÖÖK

Fältdokumentationen, som den beskrivs ovan, är något annat än att googla. En direkt motsats till Google är att göra egna digitala dokumentationer och insamlingar. Sedan slutet av 1990-talet har Nordiska museet vid ett antal tillfällen använt digitala kanaler för att få in information om olika teman – detta utöver de frågelistor som i snart hundra år har skickats ut med brev till meddelare runt om i landet. Ambitionen har varit att nå fler och yngre grupper i samhället. Närmast nedan följer en rad belysande exempel.

Högtider och traditioner

Ett av Nordiska museets profilmråden är seder och bruk och hit hör även högtider och traditioner. Det var också i den änden vi började med den allra första digitala insamlingen inför nyåret 1999/2000, när vi efterfrågade människors syn på framtiden och hur man tänkte fira *millennieskiftet*. Det fanns en utbredd tro på att datorsystemen skulle haverera vid övergången till det nya årtusendet. Så skedde inte. Däremot uppmärksammades den nya sifferordningen på andra sätt. Våra frågor gick att besvara brevlades och digitalt på prov. Av totalt 120 svar var 16 digitala, framför allt från yngre.

Genom digitala kanaler kan fler grupper engageras. Barn och tonåringar var den direkt identifierade målgruppen vid en digital insamling om *halloween* i början av 2000-talet. För att komplettera övrig dokumentation i form av observationer, intervjuer, fotografering och föremålsinsamling efterlyste vi deltagarnas egna

berättelser och attityder. Svaren, omkring 200 från olika åldrar, varierade från att halloween ansågs vara helt ovidkommande till att traditionen kommer på andra plats i betydelse efter julen.

I samband med att *nationaldagen* blev helgdag 2005 tog Nordiska museet tillfället i akt att undersöka svenskarnas attityder genom några frågor på hemsidan. Många infödda svenskar ansåg att den nya helgdagen var helt onödig medan flertalet »nya svenskar« svarade att det är positivt att kunna fira att man bor i ett demokratiskt land med yttrandefrihet. Dessutom värdesattes att nationaldagen kan firas av alla oberoende av religion eller politisk och/eller kulturell bakgrund.

Under rubriken *Nya folkliga högtider* dokumenterades under 2008–2010 några nya traditioner som har skapats i interaktionen mellan åskådarna och tv-mediet. Ceremonierna i samband med »lägereldsprogram« som *Melodifestivalen*, *Nobelfesten* och *Kalle Ankas julprogram* skapar delaktighet med det som händer i rutan. Egna omröstningar, att uppklädd skåla med kungen eller användande av bevingade ord som »gamla Bettan« är exempel på hur programmen skapar en gemensam referensram. Den här typen av privata fenomen är svårobserverade ifall man inte efterfrågar dem. En av de senaste insamlingarna kretsade kring *studentflak* och genomfördes 2015. Den var ett pilotprojekt i användandet av den nya insamlingsplattformen *Minnen.se* – se nästa avsnitt. Att ta studenten och åka studentflak är ett exempel på en modern *rite de passage* – en slags övergångsrit från tonåring till vuxen med karnevaliska inslag. Under flakåkningen kan man bete sig på ett sätt som redan nästa dag, när det allvarliga vuxenlivet börjar, är omöjligt. Så här beskriver en nybliven student företeelsen:

Studenten var en av de bästa dagarna i mitt liv hittills. Och att åka studentflak var dagens absoluta höjdpunkt. Själva grejen att stå på flaket och susa fram över gatorna samtidigt som man dansar i takt till hög musik. Och att kunna dela denna glädje med sina klasskompisar, men även med människor man passerar. I stort sätt alla vi mötte verkade positivt inställda till oss och studentflak. Självt stör

Nästa uppslag:
Studentflak i
Stockholm den
8 juni 2010. Foto:
Peter Segemark,
© Nordiska museet
(NMA.0059245).

jag mig inte alls på flak då jag vet hur härligt det är att själv stå där som nybliven student. Jag tror ärligt talat inte att det finns något ens nära på likvärdigt alternativ till att åka studentflak.

Vardagens ritualer

I avsnittet ovan skriver Cecilia Wallquist om vikten av att dokumentera det vardagliga. En utställning och dokumentation kring temat *hår* hade en egen hemsida 2011–2012, som användes både till insamling och att sprida information om hårhistorik och om en först kommande och sedan pågående utställning. Allt hår behandlades – på huvudet, i ansiktet, på övriga kroppen. Vi gav möjlighet att svara på långa och korta frågor samt att lämna anonyma berättelser under rubriken »Hårhemligheter«. Dessutom kunde den som ville skicka in bilder och ta del av andras berättelser. Gensvaret blev stort och en del material från insamlingen kunde sedan användas i utställningen.

Kroppshåret kringgärdas av ett flertal vardagliga vanor, föreställningar och förväntningar. En digital insamling 2012–2014 visade tydligt att fenomenet *fredagsmys* snarare är att betrakta som en regelrätt ritual, ett slags undantagstillstånd som skiljer arbete från ledighet. Svaren, totalt några hundra, berättar om hur det i uppehållet mellan vardag och helg skapas ett karnevalsliknande mellanrum där vanliga regler inte gäller. Det går till exempel helt plötsligt bra att, iklädd mysdress, äta snabbmat med händerna framför tv:n. I det kravlösa umgänget upphör även godisförbud och alla krav på läggdags.

Specifika samarbeten

Hälsokurer i dag kallades en insamling 2004–2005 där vi gav möjlighet att svara analogt med penna och papper på Skansen och digitalt på Nordiska museets hemsida. Flera olika metoder användes också när *kronprinsessbröllopet* dokumenterades 2010 i samarbete med Stockholms stadsmuseum, Livrustkammaren och Institutet

Kronprinsessbröllopet ägde rum i Storkyrkan i Stockholm och visades på storskärm i Ockelbo lördagen den 19 juni 2010. Foto: Jessika Wallin, © Nordiska museet (NMA.0056321).

för språk och folkminnen. Det var då inte själva bröllopet som stod i fokus utan allt som hände runt omkring. Hur uppmärksammade människor denna dag? Genom att ignorera händelsen eller delta i festligheterna? Privat framför tv-apparaterna eller offentligt ute i Stockholm eller i brudgummens hemort Ockelbo? Totalt gav insamlingen cirka 150 svar.

Tjejlopp är ingen regelrätt tradition men har blivit ett brett och återkommande fenomen under senare decennier. Tusentals kvinnor deltar i tävlingar i löpning, cykling och längdskidåkning. Fenomenet uppkomst och fortlevnad dokumenterades på olika sätt i samarbete med Uppsala universitet 2011–2013. Insamlingen

skedde bland annat digitalt via e-post till alla deltagare i loppet. Projektet är ännu inte avslutat.

Livsbild var en insamling 2012–2013, i samarbete med Handikapphistoriska föreningen, av berättelser och fotografier från personer med egen erfarenhet av funktionsnedsättning. En nyhet här var att det gick att skriva, tala in sin berättelse eller använda teckenspråk. Berättelser togs emot på alla språk och uppgiftslämnaren kunde välja om bidraget skulle publiceras på nätet eller skickas direkt till Nordiska museets arkiv. Det fanns också möjlighet till dialog genom att sidan var öppen för kommentarer.

Digitala kanaler och sociala medier

KAJSA HARTIG

Digitaliseringen av museernas dokumentations- och insamlingsverksamhet har skett gradvis. Så även på Nordiska museet. Den utveckling som Lena Kättström Höök beskriver ovan visar hur intendenterna och producenter har gjort en rad digitala insamlingar av framför allt individers berättelser om upplevelser och erfarenheter. Det har skett genom enskilda projekt och initiativ, ibland kopplat till utställningar och ibland till annan kunskapsuppbyggnad, dock alltid med koppling till museets profilområden. Tekniskt sett har den vanligaste lösningen varit att skapa ett webbformulär kring olika teman där publiken har kunnat ge bidrag. Dessa har lämnats tillsammans med uppgifter som skapar mervärde för framtida forskning, såsom ålder, kön, bostadsort och sysselsättning. Grundmetoden lever kvar medan verktygen förnyas. Mer om dem längre fram.

Sociala medier

Kännedom om de digitala insamlingarna sprids i dag främst via pressmeddelanden och på sociala medier. Tillsammans med dis-

tribution i personliga nätverk och nischade e-postlistor är detta de främsta metoderna för att nå ut. Särskilt pressmeddelanden har gett god spridning, vilket i sin tur lett till många inlämnade bidrag. Sociala medier har använts i mer begränsad skala hittills men provades redan 2009 i samband med projektet *Brödbanken*. I bägge fallen finns stora möjligheter att engagera och väcka uppmärksamhet. När det gäller sociala medier är utmaningen dock att få publiken att ta steget från att gilla och kommentera till att faktiskt bidra med en berättelse.

Det huvudsakliga syftet med sociala medier har hittills inte varit att samla via dessa medier utan att uppmärksamma en pågående insamling. Däremot har museet använt sociala medier till att skapa så kallat användargenererat innehåll. Appen *Årets dagar* har gett upphov till ett bildflöde där museets publik delar sina upplevelser av årets högtider via Instagram och genom hashtags. Dessa bilder samlas inte in men visas i anslutning till museets kunskapsinnehåll på webbplatsen, där *Årets dagar*-texterna också visas.

Vid ett tillfälle använde vi enbart Facebook för att under två veckor kommunicera en insamling av bilder av fönsterlampor i privata hem. Själva insamlingen skedde via länk till formulär på webbplatsen. Resultatet blev lyckat tack vare att insamlingstemat var allmänt och tack vare att de flesta i dag har en mobiltelefon med en kamera och därmed lätt kan ta en bild av sitt fönster hemma. I denna insamling liksom i den om här användes sociala medier för att kommunicera resultatet och därmed uppmuntra fler att bidra.

Utmaningar

De olika insamlingsinitiativen har gett olika resultat. Vi ser tydliga kopplingar till hur vi paketerar insamlingarna men också till hur vi arbetar för att nå ut. Museet konkurrerar om publikens uppmärksamhet med både andra museer och andra typer av upplevelser och underhållning. Det gör att möjligheten att väcka uppmärksamhet kring ett insamlingsinitiativ kräver större resurser än tidigare. Inte minst kräver det kunskap och kompetens på området sociala me-

dier och webb, både om hur man kommunicerar och om att skapa innehåll som väcker engagemang.

Andra utmaningar handlar om hur det insamlade materialet ska bevaras långsiktigt. I de flesta tidiga insatserna finns materialet tillgängligt analogt, utskrivet på arkivbeständigt papper, i museets arkiv. I de fall där särskilda webbplatser har producerats ligger det mesta materialet kvar i ett ursprungligt format. Det är ingen långsiktig lösning, särskilt som unika webbplatser efter hand blir tekniskt obsoleta, ibland till och med oåtkomliga.

I syfte att skapa en långsiktig lösning strävar museet i dag efter att samla alla nya insamlingsinitiativ på webbplatsen *Minnen.se* och därmed frångå separata och unika lösningar av typen »Hårwebben«. Syftet är att integrera *Minnen.se* med museets övriga digitala infrastrukturer och på längre sikt också knyta samman digitalt arkivmaterial med de nyinsamlade personliga berättelserna. Inledningsvis har Nordiska museet samarbetat med Sveriges Hembygdsförbund i projektet *Mötesplatser* och med *Dagens Nyheter* i *MIG Talks*. Museet har också genomfört egna pilottester.

Under våren 2017 gör Nordiska museet gemensam sak med Norsk Folkemuseum, som byggt den motsvarande *Minner.no*, för att både utveckla och lansera insamlingsplattformen. Syftet här är att etablera webbplatserna som en offentlig källa till privatpersoners berättelser – som en minnesbank och ett forum för medskapande. Arbetet prioriterar att sänka trösklarna för medverkan och öka dialogen med publiken. Ett långsiktigt mål är att koppla *Minnen.se* och *Minner.no* till ett flertal andra tjänster och informationsresurser och därmed en djupare och bredare användning. Nära kopplat till detta är också metodutvecklingen i det samnordiska forskningsprojektet *Collecting Social Photo* som leds av Nordiska museet. Här genomförs pilottester för att se hur *Minnen.se* kan anpassas för insamling och förmedling av social digital fotografi.

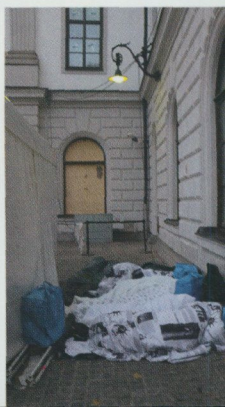
Denna bild av ett svenskt soldatskägg från mars 2011 kom in till Nordiska museet genom den digitala hårsamlingen.

Andreas Karlsson, sergeant FS20 i Sar-e Pul, Afghanistan, berättade att de svenska soldaterna anlade skägg för att bli ansedda som vuxna män av lokalbefolkningen. Foto: Therese Arnsby.

»Är det inte enklare att googla?«

Den fråga som inledde denna trio av perspektiv är förstås fel ställd. Samtidsdokumentation är något annat än att söka information där alla andra gör det. Insamling och presentation med hjälp av välkonstruerade digitala verktyg ger samtidigt helt andra möjligheter att tillgängliggöra ett kulturhistoriskt källmaterial och engagera publiken. Dessa verktyg måste förvisso utvecklas för att bli helt naturliga verktyg i museiarbetets egen vardag. Fortfarande används de, liksom alla verktyg, mest av dem som ser störst behov. Ännu saknas rutiner och processer som placerar digitala kanaler och verktyg centralt i den ordinarie infrastrukturen. Ännu saknas också utrymme för sådana aktiviteter på webb och i sociala medier som skapar engagemang och väcker intresse för delaktighet. När bitarna faller på plats kan vi – sådan är visionen – möjliggöra ett mer demokratiskt deltagande i uppbyggandet av det gemensamma kulturarvet.

Känna igen

Stockholms central, hösten 2015

KAROLINA KRISTENSSON är fotograf vid Nordiska museet.

Vi har sett bilder av människor på flykt många gånger förut, i tidningar och andra medier. Plötsligt var det inte längre bara bilder. På Stockholms central samlades Röda korset, Migrationsverket, jurister, flyktingar, vårdpersonal och medmänniskor. Provisoriska stationer med tillfällig verksamhet organiserades allt efter behov. Förutsättningarna för de aktörer som var på plats kom att förändras från dag till dag.

De bilder som följer är hämtade ur det arbete som jag och min kollega Peter Segemark gjorde under en kort period hösten 2015, bara ett par veckor innan identitetskontrollerna vid Sveriges gräns infördes. Genom nedslag och deltagande observation, i möten med människor och med hjälp av våra kameror, samlade vi berättelser. Med dessa berättelser kan vi bygga kunskap om det som pågick mitt framför våra ögon.

Vi ser det som att vi har en särställning inom vår yrkeskår. Som museifotografer är vårt uppdrag att vara »ögon på plats« och att sedan bevara och tillgängliggöra våra bilder som stöd för vårt kollektiva minne och för framtida forskning. Våra bilders syfte skiljer sig därmed från exempelvis bildjournalisternas.

I backspeglarna ser vi tydligt hur tillfällig den akuta flyktingsituationen var. Bilderna hjälper oss att känna igen.

26-27 oktober 2015,
24 timmar på
Stockholms central.

Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet.

3 november 2015
Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

ation för Tolkar

era den om att ALLTID
koll på sitt bagage
stöldrisk

rmerna flyktingarna
mal, lakare, jurister,
ansvarer, finns på plats

R EJ FLYKTINGAR
ENGAR. OBS! Dokumentera
SPP

har egna tolkar, så ingen
följer värd in SJ:s

Informera flyktingar om
ska äta vidare att vi erbjuder
Sovplats, hänvisa till frönsplan

Prata med utlänningsmyndighet vid evenemang
Se till att alla har ett namn och
nummer skrivt. Och till om det

PÅ ATT ALLTID
+ Trevligt bemötande!

WOLONTÄRS
ANSVARI

Volontär Inskrivning

Alex is the KING

11 oktober 2015

Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

12 oktober-2015

اللّاه "هيو" و
Welcome
to اللّاه
SWEDEN
باللّاه

Uppdrag Folkkonst

Återanvändning är en dygd
Som härstammar från gammal bygd
Den blir till något spännande och nytt
Kanske med hjälp av tomtar och knytt
Det är roligt att den göra
Och man många åsikter får höra
Utsmyskat och sirligt
Gör det mycket stilig
Om andras liv vi får veta
Är hen kanske från ön Kreta?

Stefanie »Steffi« Strömberg

Våren 2012 fick jag i uppdrag att utveckla samarbetet med olika externa grupper som i vanliga fall inte syns så mycket i Nordiska museets verksamheter. Projektet pågick under tre år och involverade en ny grupp varje år. Dessa grupper fick visningar av utställningen *Folkkonst* samt fri entré till museet. Resultaten presenterades i mindre utställningar.

Folkkonst kan se ut på många olika sätt men vissa uttryck är typiska, som att dekore-ra hela ytan, stilisering av naturens motiv och återbruk av material. Folkkonsten är dessutom gränslös och global. Den uttrycker glädje och livslust.

Första uppdraget var att ta reda på hur små barn närmar sig ämnet och hur deras egentillverkade folkkonst ser ut. Gruppen bestod av fjorton barn i åldern 4-5 år från förskolan Medevi Brunn i Stockholm. Tillsammans med en lärare besökte de museet och Lektugan flera gånger under hösten 2012 och tillbaka på förskolan utforskade de begreppet folkkonst på egen hand. I mitten av januari 2013 var det dags för invigning. Utställningen visade fjorton teckningar och lika många dekorerade plastmuggar med namn som »Rock'n'roll-muggen«, »Knasiga roboten« och »Lilla skrutten«.

Våren 2013 hörde Klaragårdens konst-grupp för hemlösa kvinnor av sig. Intresset för Nordiska museet fanns men begränsades

av små finanser. Men här fanns ju också ett färdigt koncept - och så hittades nästa samarbetspartner. I början av hösten kom gruppen till museet för en inspirationsvisning. Jag besökte även Klaragården vid flera tillfällen och fick höra berättelser ur kvinnornas liv som hemlösa. En av deltagarna visade sig vara en fin diktare och med inspiration från utställningen skrev hon hyllningen till folkkonsten (motstående sida) till invigningen i april 2014. Troligen var detta första gången ordet *hen* användes på Nordiska museet.

Den tredje gruppen kom från Alla kvinnors hus, en ideell organisation med stödjande dagverksamhet för kvinnor och barn som lever i skyddat boende. Att arbeta med lera är något som kan hjälpa en människa att bli hel igen, menar organisationens keramiker Karin Tunare. Och efter ett besök var det ingen tvekan om vad den sista utställningen skulle visa. I slutet av april 2015 invigdes utställningen med fyrtio keramikföremål och intervjuer om arbetet i verkstan. Ord och uttryck som förekom var *gemenskap, bearbeta svårigheter, glädje, lugn, nya tankar, styrka, koncentration, mod att ta plats i gruppen, självförtroende och stolthet*. För egen del säger jag: *angeläget*.

CHRISTINA ARASKOG-TOLL är museipedagog vid Nordiska museet.

Spelminnen

snart hundra år har Nordiska museet systematiskt samlat in skriftliga berättelser om människors vardagsliv. Frågeformulär om ett visst ämne som museet vill få belyst besvaras av meddelare runt om i landet. På så sätt får vi in värdefull information om vår tid.

Spel tycks vara ett högst aktuellt ämne för många i dag och eftersom det är länge sedan museet frågade om lekar och spel var det nyligen dags igen. 2015 års spelfrågelista (Nm 244) gav omkring sextio svar, och även om underlaget är för snävt för att ge oss möjlighet att dra generella slutsatser så får vi ändå en bild av synen på spel och förändringar till följd av digitaliseringen. Intervjuer eller webbfrågor riktade till en yngre publik än den fasta och huvudsakligen medelålders krets som nås av våra frågelistor skulle kunna öka representativiteten.

Spel är på många sätt gränsöverskridande. En av de yngre uppgiftslämnarna älskar spel sedan hon som barn upptäckte Gameboy. Hennes svar speglar mycket av senare års spelkulturer. Under studietiden bodde hon i London, där hon lärde känna en engelsk kille med stort intresse för tv-spel. Paret brukade gå till en arkadhall, där de utmanade japaniska »supernördar« på stora Tekkenmaskiner. »Vi fick alltid storstryk av japanerna, men det var otroligt inspirerande att titta på när de spelade«, skriver hon. Nu, som förälder, har hon mindre tid men när barnen somnat på kvällarna hinner hon ibland med några om-

gångar på datorn. En annan meddelare har ett barnbarn, en 13-årig flicka, som deltar i spel- och cosplayfestivaler som NärCon med tusentals deltagare, där ungdomar klär ut sig till karaktärer ur spel, serier och filmer. Flickan vill bli spelutvecklare och deltar i lajy på sommarloven. Bilden på detta uppslag visar Cosplay-SM på Nordiska museet i mars 2017.

Trots att genomsnittsåldern bland dem som svarat är hög har nästan hälften någon erfarenhet av datorspel som Spindelharpan, Wordfeud eller Candy Crush – det senare ett svenskproducerat spel som blivit en global succé. En kvinna skriver att hon började spela Wordfeud efter en minnesförlust till följd av cellgiftsbehandling. »Först var jag en usel spelare men har tränat upp hjärnan så nu är jag 'Top of the edge'.«

Visst finns det många som knappast har någon relation till spel alls. Men de som spelat mycket inom familjen håller ofta fast vid det även senare i livet. »Jag kommer från två kortspelande släkter, så kortspel har jag i blodet«, skriver en man som spelar kort nästan varje dag. En tendens i svaren är att spel ger nya kontakter och möten över generationsgränser. En kvinna skriver: »Det är en högtidsstund att spela med barnbarnen och se glädjen hos dem när de lyckas.«

KARIN DERN är intendent vid Nordiska museet.

Gestaltning av livet

På vandring med en trädgårdsscenograf

TOBIAS STRÖMDAHL är trädgårdsscenograf på Skansen.

När dessa rader skrivs är det en råkall och grå dag i slutet av oktober 2016 och vi har just fått ned fiskargubben i båten. Gubben har i många år fört en undanskynd tillvaro i stora maskinhallen på Elverket, men har nu äntligen fått komma ut i ljuset igen. Båten är ett lån från Djurgårdsvarvet. Om några veckor, när snön fallit och isen lagt sig, är det dags att ta upp båten och låta gubben komma in igen.

Som scenografer här på Skansen har vi möjlighet att vara delaktiga i väldigt mycket av det som händer under året. Vi har ofta ett »finger« med i såväl utställningar som program och skolverksamhet. Och det främsta skälet till detta är förstås att vi har tillgång till all vår rekvisita. Men – och det ska vi förstås understryka – alla dessa föremål är inte till någon större glädje om de inte brukas på ett korrekt sätt. Det innebär att vi behöver ha en grundläggande kunskap om föremålets användningsområde, inom vilken tidsintervall som föremålet kan tänkas ha brukats samt eventuell regional förekomst.

Dessutom krävs ett visst estetiskt sinne. Passar föremålet in i den aktuella utställningen, gårdsmiljön eller i skolprogrammet? Ibland, när vi till exempel ska göra en utställning i montrarna i

Skapad stökighet utanför Smedjan och Skostallet vid Seglora kyrka. Foto: Tobias Strömdahl, Skansen.

rulltrappshallen, är det viktigt att föremålen inte är för stora. Dels naturligtvis beroende på montrarnas mått, dels också på att vi gärna jobbar i mindre skala vid dessa tillfällen, då vi gärna vill att det vi gör ska se harmoniskt och välbalanserat ut. Detta kan kräva att vi långt i förväg blir tvungna att bygga det hela i en modell. Ofta använder vi ett långbord som vi ställer upp i vår verkstad, alternativt i Elverket. Vid några tillfällen har vi mutat in ett större område på Galejans dansbana. Där byggde vi den utställning som vi vann pris på trädgårdsmässan med för några år sedan.

Den rumsliga planeringen har sin motsvarighet i tiden. Då vi på Park- och trädgårdsavdelningen ofta arbetar med kommande program och utställningar samtidigt som vi sköter den dagliga verksamheten, krävs ett stort mått av framförhållning. Dessutom är det alltid bra att ligga lite före – gjort är gjort. Hur små och oväsentliga vissa moment och uppgifter än kan tyckas för stunden, så tar de alltid en viss tid i anspråk, tid som vi vet kan komma att behövas betydligt mer i ett senare skede, när *deadline* närmar sig.

Efter julmarknadsprogrammet infaller ändå en något lugnare period för oss scenografer, då vi har tid att reparera och fräscha upp våra rekvisitaföremål. Vagnar, kärror, tunnor, cyklar och annan rekvisita står ofta ute hela säsongen i ur och skur och behöver därför en årlig översyn. Vi lagar trädetaljer på såväl flak som hjul på både kärror och vagnar, fixar till rost på allehanda jordbruksredskap samt lagar däck, sadlar och trasiga detaljer på cyklar och annat. Lieorv, räfsor, yxor och annat ses över. De fettas in, lagas och skärps upp; därefter brukar vi antingen bättra på med linoljefärg eller stryka med linolja. Vi använder även så kallad Roslagsmahogny, det är en blandning på tre lika delar kokt linolja, terpentin samt tjära. Det tränger in bra, ger ett gott skydd och doftar härligt.

Men varför sitta här och försöka beskriva vår verksamhet i endast ord? Det känns inte optimalt. Nej, låt oss istället ta en promenad på Skansen i sann scenografisk anda.

* * *

Del av rekvisitasamlingen i stora hallen på Elverket. Foto: Tobias Strömdahl, Skansen.

Ponera att vi sitter på Elverket och precis har druckit upp en kopp gott kaffe. Vi tar på oss kläderna och går ut. Vårt första mål blir förrådet i stora maskinhallen.

Denna hall har tidigare härbärgerat tre stora turbiner, som alstrat elektricitet till Djurgården, och är vackert dekorerad med kakel från golv till tak. Nu använder vi en del av den till scenografiföremål. Många är av äldre datum – original och med härlig patina på. Andra är mer sentida. Dessutom har många av dem varit med i diverse inspelningar åt SVT. Om bara dessa ting kunde tala! Den med gott fotografiskt minne skulle kunna känna igen åtskil-

ligt från såväl julkalendrar som spelfilmer och mera faktabaserade produktioner.

På väg ut från elverkshallen passerar vi ett mindre förråd. Här kan vi konstatera att även mer sentida föremål såsom cyklar finns med på vår föremålslista. Vi har springschas- och cykelbudshojar samt vanliga cyklar av såväl herr- som dammodell från början av 1900-talet och framåt – den äldsta är från 1907 – med mycket originaldelar kvar. Vi har samlat ihop sadlar, märken, däck, lampor, nav, skyltar, pakethållare, handtag, ringklockor och annat som kunde tänkas utmärka en viss epok eller ett visst märke och på så vis försökt plocka ihop ett antal så kompletta cyklar som möjligt. Det gäller att hålla korppluggarna öppna ifall det skulle dyka upp något intressant! Förvånansvärt många av dessa cyklar är av svensk tillverkning och i anmärkningsvärt gott skick.

* * *

Vi vandrar vidare mot Skånegården. På sydvästra gaveln ser vi en fin gammal såmaskin och en fjäderharv. Båda dessa tog vi in i fjol, och vi skruvade isär, borstade bort rost, lagade och bättringsmålade innan vi satte ihop dem igen. Under sommaren har de nu stått ute och de kommer snart att ställas under tak på Galejans dansbana. Där kommer det nu inte att hända något förrän i vår, när dansbanden åter stämmer upp till dans under allsångskvällarna. Våren är som ett ystert »föremålssläpp« – den tid när vi rent allmänt släpper ut våra vinterstallade artefakter på området.

För att skapa en »levande« utemiljö, även för den mer frekvente gästen, brukar vi emellanåt flytta våra alster till nya gårdar och miljöer. Naturligtvis passar inte allt överallt. Det kan finnas både tidsmässiga och regionalt kulturspecifika skäl till att en cykel, tunna, vagn, kärra eller annat inte passar in i en viss miljö. Detta har vi oftast bra koll på, men ibland blir det fel, och då rättar vi till det i samtal med kollegerna på Kulturhistoriska avdelningen. Vi arbetar tidvis väldigt nära dem, särskilt om något specifikt program eller utställning är aktuellt, men även i samband med till exempel åter-

kommande skolprogram, där vi skapar en specifik miljö eller lånar ut föremål.

* * *

Inte långt från Skånegården ligger vår verkstad »Gröna ladan« som står på vår materialgård »Gamla bänk«. Här har vi maskiner, verktyg, färg, rep och andra föremål som vi nyttjar något mer regelbundet och som vi vill ha lätt tillgängliga. Det är oftast sådana saker som hör ihop med årets olika återkommande högtider och program. Men visst smyger det sig in lite allt möjligt som vi anser att vi kan ha nytta av. Vi sparar gärna föremål som kan vara bra att ha. Och förvånansvärt ofta händer det att vi faktiskt får användning för sådana i ett eller annat sammanhang. Man får anta att det hänger ihop med att man med tiden får en tränad blick för vad som är gångbart och inte. Det har hänt att vi har rensat ut något men oftast är vi »sista anhalten« i föremålshanteringen – om inte vi kan ha ett föremål till något så är det med största sannolikhet obrukbart även för Skansen i övrigt. Det senaste vi har kommit över är två stycken fotogenkannor i plåt. Dessa var läck i botten så något större bruksvärde hade de inte. Men på vår sophög, alternativt på någon hylla i en tidstypisk miljö, torde de kunna förlänga sina liv med ett par år till.

Utanför vår verkstad har vi bland annat ett litet virkeslager med sådant som kan användas till både reparationer och rekvisitainstallationer. Vi har vridna och knotiga grenar och ämnen, vrilar, (masur)björk, (svart)ek, ene, ask, alm med mera för alla eventualiteter. I stort sett allt virke är från Skansen och vi söker ständigt efter något intressant. Vridet, knotigt eller udda på något annat sätt är alltid av intresse. Dessutom har vi en stark dragning till tjära och olika produkter som innehåller tjära, som till exempel smörjfett, tjärad rödfärg och impregnering. Det händer att vi kokar tjära eller bränner en kolmilla när ett sådant program är aktuellt.

* * *

Promenaden fortsätter vidare i riktning mot Skogaholms herrgård. På vänster sida ligger Skånegården vackert solbelyst, till höger bökar glada Linderödsgrisar vid Oktorpsgården. Vi går förbi Statarlängan på sydsidan och viker av strax före hönsgården. Några meter upp i gräset ligger sedan många år en gammal sop/skrothög.

Dåtidens sopor var andra än nutidens. Matrester, i den mån de alls förekom, gick till djuren – hönsen och grisarna. Vår tids förpackningar var okända och återanvändning en självklarhet och inte bara ett svåruppnåeligt mål. På sop/skrothögen hamnade då sådant som inte kunde lagas eller återanvändas, exempelvis trasiga flaskor, uttjänta skor, hålslagna kärl och spräckt porslin. Även vi scenografer vandrar i dessa fotspår – vi slänger i princip ingenting. Är något föremål hopplöst trasigt och obrukbart kan det alltid få chansen på någon av våra sophögar.

Just denna mycket »fina« sophög vid Statarlängan – bakom dasset – fyller vi på emellanåt med trasiga skor, rostiga hinkar och buckliga pottor med mera. Samtidigt gäller det att vara återhållsam och försöka känna var gränsen går för en viss installation. Det är väldigt lätt att dras med när man skapar en miljö och därigenom överdriver antalet artefakter, dess utbredning, olika antal teman. Det gäller att stilla sig. Gränsen mellan en trovärdig miljö och en överarbetad kan ibland vara hårfin.

Efter att ha beundrat denna sophög tar vi oss vidare mot herrgården och »Hoppans källare«. Vi passerar järngrindarna och går vidare upp längst lindallén. Genom vårt uppdrag att levandegöra de kulturhistoriska gårdsmiljöerna har vi genom åren samlat på oss en försvarlig mängd föremål kopplade till den äldre agrara näringen. De flesta av dessa redskap har vi i den källardel som hör till en av de ekonomibyggnader som är kopplade till Skogaholm. I vår föremålsinventering har vi drygt 2 000 föremål registrerade, fotograferade och numrerade, och meningen är att vi kontinuerligt ska komplettera databasen (Primus) med upplysningar om huruvida föremålen lagas, målas om eller rent av försvinner eller kastas. Här i »Hoppans« finns gamla spadar, krattor, räfsor, luckrare, issågar, trälådor, bikupor, vattenkannor av zink och ett antal verktyg från

Återbruk av särskilt slag i sophögen vid Statarlängan. Foto: Tobias Strömdahl, Skansen.

1950-talet och framåt. Alltsammans är uppmärkt och inregistrerat – alltså sökbart och användbart.

Vi går tillbaka genom lindallén, passerar järngrindarna och tar direkt till vänster. En kort bit längre fram skymtar vi vårt nästa mål. Här, utanför den gamla smedjan vid Seglora kyrka, är miljön stökig och lite ovårdad. Vi låter den vara det året runt. Vi lägger till eller tar bort allt eftersom något går sönder eller vi ser att något »fattas«. Vi nöjer oss med sådant som inte går att flytta på eller inte är av intresse för den klåfingrige – och ändå får vi med jämna mellanrum ställa tillbaka plogen, rätta till kedjor och trähjul samt vagnen och den skottkärra som under sommarsäsongen brukar stå i anslutning till smedjan. Helst skulle vi vilja lägga ut småverktyg, redskap och arbetsmaterial i smedjans omedelbara närhet. Vi har också vid något tillfälle testat att ställa ut en verktygslåda med tång, hammare, söm (spik) samt sådana klövjärn som man förr hade till att sko dragoxar med. Vad jag minns fungerade detta relativt väl. Det mesta i verktygslådan fanns kvar vid säsongens slut. Ändå väljer vi en enklare lösning med större föremål.

Ett stenkast från smedjan ligger Seglora kyrka och i direkt anslutning den åker vi kallar Kyrkåkern. På denna åkerteg kan man under höstlovet få se vår kanske mest makabra installation: galgbacken med stupstock, häxbål, stegelhjul och hängsnara. Med en tesked skräck och ett stort mått barnasinne har vi velat skapa en spännande miljö för såväl barn som vuxna, där tankar kring då och nu får chans att bollas. Stegelhjulet och häxbålet är medeltida inslag medan hängsnaran och stupstocken är nyare. En miljö som denna kan vara svår att försvara under övriga delar av året, men i denna kontext, programmet *Folktro och magi*, har den absolut en plats både pedagogiskt och visuellt.

Galgbacken på Kyrkåkern är ett exempel på en scenografisk installation där det skulle kunna vara väldigt lätt att låta sig »dras med« av alla goda idéer och infall. Man vill så mycket och det dyker

Galgbacken på
Kyrkåkern. Foto:
Tobias Strömdahl,
Skansen.

hela tiden upp nya föremål och teman som skulle passa in. Det gäller att stanna upp och noga besinna vad man gör. Blir det verkligen bättre av att lägga till mer eller av att ändra på någon redan färdig detalj? Avvägningen är svår och vi för ständiga dialoger för att stämma av vad som är rätt. Är installationen överbelamrad? Är den trovärdig eller ser den ut att vara arrangerad? Svaren passerar genom den tysta kunskap och den erfarenhet som krävs för att göra en lyckad scenografi.

* * *

Så småningom, när vi har sett och tänkt klart kring svunna tiders »attitydkorrigeringsinrättningar« på Kyrkåkern, lyfter vi blicken och spejar mot väst och tar sats mot stadskvarteren. Vi passerar Bollnästorget, tar oss förbi Blåbärsskogen och lämnar Älvrosgården, Vaktstugan och Röda längan bakom oss. Vid järnhandlarbutiken fortsätter vi snett in i Stadskvarteren och tar strax höger in på Garverigården. Här möts vi av en sorglig syn: en vagn med kista på, nyss grävda gravar och färska kors stående invid. På väggen sitter ett plakat uppsatt som berättar att koleran härjar i staden och att dödligheten är alarmerande hög i de fattigare stadsdelarna. Genom dörren till Garveriet kan man kika in. Kistor står framme och det ligger ett sjukt barn och en sjuk vuxen i sängarna. Dockan Manne är på plats och i ett par dolda högtalare kan man höra hans hostningar och rosslingar. Det ruggiga vädret förstärker på ett trovärdigt och kusligt sätt misären och hopplösheten, som torde ha regerat dessa stackars människor i staden vid denna tid.

* * *

Detta var vårt sista stopp på denna scenografivandring. På vägen tillbaka passerar vi ett antal kärror och vagnar som står utplacerade på området och ger en mycket god visuell effekt. De är ibland fyllda med diverse attiraljer för att ge en känsla av att något är på gång men står många gånger helt tomma. Det kan räcka så. En

miljö behöver inte mycket mer för att man ska få den där känslan för det historiska och levande och av mänsklig närvaro och aktivitet. Med rätt *sak på rätt ställe* kan vi skapa en trovärdig, spännande och inspirerande atmosfär i våra kulturhistoriska miljöer.

En tanke vi har är att våra besökare ofta har något väl förborgat och undangömt minne av något självupplevt och ska få en känsla av *déjà vu* när de stiger in på en gård eller i en av oss skapad miljö. Så kan ett doftminne fungera men här på Skansen får vi arbeta mer med det visuella. Vi känner att vi har prickat rätt när vi ser en besökare stanna till för att fotografera en installation eller en miljö som vi har byggt upp. Vid något enstaka tillfälle har vi till och med fått frågan om vi bor här. Visst, det är alltid barn som frågar, men det är ändå tillfredsställande att vi har en så genuin miljö att det kan vara osäkert ifall den är på riktigt eller inte. Detta är ett bra betyg för Skansen som besöksmål och friluftsmuseum. I sådana erfarenheter är det vi förmedlar inte kulisser och utanpåverk.

På vägen tillbaka mot Elverket går vi också förbi Sollidenscenen. Vi blickar ut över staden och utsikten är som vanligt fenomenal. Vi ser över till Södermalm och bort mot Slussen. Efter vårt besök i Skansens stadskvarter är svårt att inte tänka på den fattigdom och misär som härskade i Stockholms södra delar för hundra till hundrafemtio år sedan. Vi vandrar vidare och diskussionen pendlar mellan högt och lågt. Vi berättar bland annat att vi har en uppsättning av redan förutbestämda föremål som ska placeras ut på ungefär samma plats vid regelbundet återkommande högtider och program. Det kan vara kälkar och annan vinterrekvisita till jul, torgståndet i staden i samband med programmet *Stadsliv*, lövbågar och kärror i samband med programmet *Drop-in bröllop*, liar, räfsor och slipstenar till programmet *Slätterdagar* med mera. Dessa föremål och verktyg har vi undanlagda på sina respektive platser i de olika förråd som vi har tittat på tidigare eller i det stora kallförråd som Skansen äger. Allt som kan vara bra att ha, det har vi.

Tillbaka på Elverket tar vi en kopp kaffe igen och konstaterar att det lackar mot jul. Vi på Scenografi – precis som många andra här på Skansen – har redan nästa säsong i våra sinnen. Vi sitter med

kalendrarna och planerar kommande verksamhet. De återkommande programmen, högtiderna, kurserna och projekten ska redan nu in i planeringen. Till detta kommer säkerligen en del nytt. Det känns tryggt när vi kan konstatera att vi kommer ha massor att göra även nästa säsong.

Vi har nästan hunnit tacka för oss när det slår oss att vi har ännu en sak kvar att göra. Det satt ju en fiskargubbe i en båt i Svandammen intill Skogaholmsområdet som måste in innan vintern. Vi hämtar verktyg och beger oss dit. På darriga ben och med järnspekt i hand hasar vi ut på dammens centimetertjocka is. Väl i båten, torrskodda, börjar vi krossa isen så att kollegorna kan dra in ekipaget till kanten. Vi lösgör gubben och tar ner honom att torka i hallen i Elverket. Båten är ett tillfälligt lån och snyggas till innan den lämnas åter till Djurgårdsvarvet. Förhoppningsvis behöver det inte dröja ytterligare femton år innan gubben får komma ut på fiskefänge igen. Med lite tur kanske redan i vår.

Fiskargubben i
Svandammen. Foto:
Tobias Strömdahl,
Skansen.

Underhållet av en tradition

Skansens nya majstång

PETER FURNESS LINDÉN är byggleddare på Skansen.

Den stora majstången som står klädd året runt på Orsakullen föll med ett brak under en storm hösten 2015. Stången var gjord av en 23 meter lång gran och hade varit med oss i omkring femton år. Trots att vi varje år provborrar och kontrollerar skicket så hände det som inte får hända. Som tur var, var det en kall dag under lågsäsong och ingen besökare eller anställd på Skansen kom till skada. Men vad skulle hända nu?

Med hjälp av våra duktiga hantverkare kunde vi snabbt dokumentera stångens längd och diameter samt mäta in var alla kryss, pilar, ringar, figurer och andra utsmyckningar hade varit fästade innan stången forslades bort. Utsmyckningarna skickades till olika avdelningar på Skansen för reparation, alternativt nyproduktion, till den nya stången. Den här artikeln handlar om vad vi gjorde därefter – om hur vi nyskapade en ikon.

Skansens majstång på 1890-talet. Foto: Axel Lindahl, Nordiska museets arkiv (NMA.0036452).

»20 kronor som hon nu står«

Skansens verksamhet omfattade tidigt olika typer av fester. Med början 1893–1894, när den fysiska miljön med byggnader, djuranläggningar, vägar och planteringar kommit på plats, markerades

både historiska personer och händelser, från kungligheter och poeten Bellman till berömda militära slag. Syftet var att »minnas« den svenska historien och dessutom behövdes intäkter. Till de folkliga seder som tidigt fick en självklar plats i museets kalender och också fick festkaraktär på Skansen hörde midsommar.

Skansen köpte sin första majstång redan 1891, verksamhetens första år, då från Gårdsjö by. Rättare sagt var det hemmansägaren Elias Hans Olsson från Rättviks socken som gjorde det på uppdrag av Skansens grundare Artur Hazelius. Elias skrev i ett brev att stången skulle kosta »20 kronor som hon nu står« men tyckte att det var väl mycket att betala, i synnerhet som det väntade ett digt arbete med att fälla stången, med stor risk för att den skulle gå sönder under nedtagningen. Han meddelade att han för det priset hade begärt att få stången levererad till Rättvik »eller åtminstone nedtagen« men ännu inte fått svar på den begäran.

Det hela verkar i alla fall ha löst sig för den 4 augusti skrev Elias att han förväntade sig leverans till Rättvik under kvällen. Själva stången hade skänkts av en verkmästare Anders Jonsson men körningen till stationen trodde sig Elias nu få betala. Det var brist på arbetsfolk i Rättvik så han kunde inte låta laga och lappa stolpen i Rättvik men skrev att eftersom »Doktorn har byggmästare och arbetsfolk därnere, så kunna de nog försätta stolpen i passande skick«. En femuddig stjärna hade däremot tillverkats som skulle sättas fast på lämpligt ställe och figurer fanns nedpackade i ett sockerfat. Den ena armen som figurerna satt på hade brutits av men lagades inte före nedforslingen till Stockholm för att undvika att den skulle sticka ut utanför järnvägsvagnen. Flaggan i toppen var blå och vit men skulle ändras till gul och vit för att bättre likna den svenska.

Den ursprungliga stången bestod av flera delar men vitalt både för Elias Hans Olsson och Artur Hazelius var själva fästet: en större trädstam som urholkades för att hålla majstången. Samma sak för oss i dag. Den stam som utgör själva stången måste huggas till för att passa in i fästet, därefter beslås fästet med järnringar. Hur den satt fast i marken i Dalarna vet vi inte men på Skansen har den gju-

tits in i betong som dolts under marken. När majstången på Orsa-kullen föll hösten 2015 var fästet såvitt vi kunde se inte angripet av röta eller skadat på något annat vis.

Valet av material

För att komma fram till hur den nya majstången skulle utformas samlade vi en grupp hantverkare och antikvarier samt involverade Skansens säkerhetspersonal. Högsta prioritet var naturligtvis att se till att den nya majstången inte skulle falla igen, varken nu eller i framtiden. Samtalet kom snabbt in på materialet i stången. Skulle vi vara så autentiska som möjligt och välja en gran eller gick det kanske att ändra till tall eller lärk? Kunde man till och med tänka sig en stång i annat material? Stora segelbåtar har ibland master av olika kolfibermaterial som kanske kunde vara lämpligt här: De är lättare, hållbarare samt har den stora fördelen att de inte ruttnar. Det visade sig att det alternativet var både dyrt, otympligt och inte önskvärt ur antikvarisk synpunkt. När diverse konstfibermaterial hade uteslutits föll frågan tillbaka på trä.

Här finns det många olika infallsvinklar. Till att börja med den antikvariska aspekten som just i det här fallet inte var särskilt svår – gran var absolut att föredra. Gran är också segare än tall och tål mer böjning utan att gå av, vilket är av viss betydelse när man ska resa en 23 meter hög stolpe som skall stå ute i alla väder året om.

Samtidigt har gran en egenskap som för majstänger i offentlig miljö är direkt olämplig genom att den rötar inifrån och ut. Det betyder att man kan knacka på en kärnrötad gran och få ett be- tryggande friskt ljud som eko. Man kan till och med provsåga eller borra och få ut friskt virke om man inte går hela vägen in till kärnan. Vilka följder det kan ge hade vi sett prov på under stormen. Att kärnborra på ett antal ställen inför varje säsong kan tyckas som ett bra sätt att ta reda på stångens kondition men risken är också att man förkortar livslängden eftersom man öppnar vägar in för fukt och skadliga sporer.

Det som talade för tall var alltså det omvända: att kärnan är mer

motståndskraftig mot röta och att splinten, eller ytterveden, är den som rötar först. Man ser tydligare på en tall om den inte är i brukbart skick. Mot tall talade att den är sprödare än gran och inte heller var antikvariernas förstahandsval.

Över till lärk. Byggbranschen har marknadsfört detta träslag som en giftfri mirakelkur mot de grönskimrande verandorna till många svenska villor. Men det rör sig då oftast om virke från importmarknaden, som totalt sett ger en stor *global* miljöpåverkan. Svensk tryckimpregnerad tall har i jämförelse en större *lokal* påverkan på grund av de kemikalier som avges efterhand där virket används. Obehandlad lärk och obehandlad tall har annars snarlika egenskaper och kunde jämföras av oss. Med tanke på den begränsade historiska användningen av lärk i Dalarna ströks den från listan.

Kvar var alltså gran och tall. Oberoende av vilken art vi valde behövde vi hitta ett 23 meter långt träd och frakta det till Skansen. Trädet behövde inte bara vara långt utan även rakt och gärna tätvuxet. Det finns vissa restriktioner när det gäller att frakta föremål av den här längden genom Stockholm, så transportfrågan var av betydelse. Till slut blev det närmast en annan praktisk aspekt som fällde avgörandet. En av våra medarbetare spenderar mycket av sin fritid på familjens gård och hade gått förbi två granar som passade oss väl. Han hade dessutom traktor och kunde släpa ut dem till en bra väg där vi kunde få transport av granarna till Skansen. Vi tog bägge granarna för att utnyttja fraktmöjligheterna ännu bättre.

Med alla praktiska, antikvariska, säkerhetsmässiga och ekonomiska aspekter sammanvägda bestämde vi oss för att majstången även i fortsättningen ska vara av gran. Vi kommer att bedöma skicket på stången varje år men oavsett det så kommer den att bytas var tionde år. Bara så kan vi med god marginal se till att den aldrig faller igen.

Renoverad flagga
i topp. Foto: David
Fucik, Skansen.

Två män vid en slipsten. Foto: Tomas Wiedersheim-Paul, Skansen.

Fästet och figurerna

Efter detta var det dags att ta tag i fästet. Nuvarande fäste var som sagt en urholkad stam som var fastgjuten i betong under mark. Att få en konstruktör att ta ansvar för att ett sådant fäste skulle hålla framöver visade sig vara svårt. Det är alldeles för många okända faktorer kring hållfastheten för att veta säkert att den kommer att hålla. I och med det fick vi konstruera ett nytt fäste. Det blev ett av trögrostande stål som döljs av grönska när stängen kläs. Fästet förankrades i berg med nedborrade stålstänger som i sin tur fästes med ankarmassa. Med de förutsättningarna kunde vi räkna fram att fästet kommer att hålla för de stora belastningar som stängen utsätts för.

Det gamla fästet står kvar bredvid – det är inskrivet i samlingarna och vi överväger nu vad vi ska göra med det. Eftersom det är fastgjutet i betong direkt mot träet så kan det vara svårt att flytta på utan att det går sönder.

Figurerna på stängens armar – spelemän, dalkulla, en karl med ett nubbeglas och flaska och två män vid en slipsten – renoverades

Nyrenoverade
figurer kom på
plats sommaren
2017. Foto: Anders
Carlsson.

Stjärna tillverkad
av Olof Appelgren,
snickare på Skansen.
Foto: David Fucik,
Skansen.

av Skansens Bygg- och fastighetsavdelning och fick nya kläder av Skansens klädkammare. Skansens snickare passade in den nya stången i fästet och fäste utsmyckningarna. Park- och trädgårdsavdelningen klädde stången och allt kunde resas till midsommar även det här året. Traditionen var räddad.

Samarbete på höjden

Många skulle säkert säga att arbetet med att få en ny majstång på plats var ett ganska litet projekt. Men det innehöll ett otal aspekter att ta hänsyn till. Samarbetet över avdelningsgränser och yrkeskompetenser gjorde det här till ett talande exempel på vad vi arbetar med på Skansen. Säkerheten för våra besökare och anställda är central. Detta tillsammans med antikvariska ställningstaganden, uppmätning av befintliga objekt, renovering och tillverkning av trädetaljer, klädessömnad, smide, konstruktion, markentreprenad – alltsammans samverkade för att våra gäster ska kunna ta del av ett midsommarfirande i världsklass.

*Halloween på
Nordiska museet*

Den tunga porten är låst, lamporna släckta och personalen har gått hem. Nordiska museet är stängt, mörkt och tyst. Men i samma stund som Oscarskyrkans klocka några kvarter bort slår sex på kvällen öppnas porten ändå av en grinig nattvakt. Den annars upplysta vestibulen har dämpad belysning och från Stora hallen sprider sig ett blått sken. Gustav Vasa tronar på sin plats men just den här kvällen är inget annat som vanligt. Framför den gamle kungen svävar halloweenpumpor. För det är halloweenlov och familje- och kvällsprogrammet *Natt på Nordiska museet* har precis börjat.

I det släckta och stängda museet väcks valda föremål och personer till liv för att ge besökarna - barn med vuxna - en annorlunda och suggestiv museiupplevelse. Under vandringen genom svagt ljussatta utställningar och miljöer får de möta karaktärer som berättar sin historia. Nordiska museets grundare Artur Hazelius hälsar välkommen, den franske filosofen Descartes väntar otåligt på drottning Kristina, desperata barnhusflickor är på rymmen efter en sockerstöld och farliga älvor lockar till ödesdiger dans.

Även dagtid under lovet genomsyras museet av halloween. Installationerna *Svävande pumpor* och *Rysliga ramar* framför Gustav Vasa-statyn skapar då en stämningsfull inramning till workshopen *Läskiga lyktor*. Alla som vill kan slå sig ner vid ett bord och börja skapa. På lyktorna växer snabbt mönster fram.

Några väljer magiska motiv, andra vill ha så mycket blod och skräck som möjligt: fladdermöss, spöken, glitter, dödsallar, pumpor, fullmåne, gravstenar. Lyktan kan man lämna i en spontan utställning eller ta med hem.

Nordiska museets halloweenlov pågår hela vecka 44, skolornas höstlov, och besöks av lediga familjer som vill göra något roligt tillsammans och av många lovöppna fritidsverksamheter. Barn och unga är en viktig målgrupp men inte bara som just besökare. För att skapa en verksamhet både *för* och *med* barn och unga inledde museet ett samarbete med CyberGymnasiet Stockholm och Sigtuna folkhögskola under 2016. Eleverna deltar i planering och förberedelse och får prova på det kommande yrkeslivet i ett både viktigt och kreativt skapande på Nordiska museet.

Vad exakt är det vi skapar? Halloween är en relativt ny men redan mycket populär och omtyckt tradition i Sverige. Som museum lyssnar vi av och uppmärksammar den också på vårt eget sätt. Magisk och mystisk stämning står i centrum snarare än skräck och våldsamt död, som har blivit stora halloween-teman i andra sammanhang. Besökarna får uppleva att verkligheten slår dikten. Särskilt under *Natt på Nordiska museet* får fängslade historier gestaltas. Det som händer har hänt på riktigt.

LENA BERGQVIST är pedagog vid Nordiska museet.

Fynd i samlingar

Två målningar i Nordiska museets arkiv

DAN WALDETOFT är tidigare intendent vid Nordiska museets arkiv.

År 1888: Kung Oscar II skänker målningen *Nebukadnessars dröm*, »med tillämpning på gamla och nyare tidens historia«, till Nordiska museet. Den monteras på trärullar och kommer att förvaras ihoprullad, som nummer 40 av det som kallas »äldre kartor och ritningar«. År 2015: Under förberedelsearbetet inför arkivets återflytt från kvarteret Garnisonen på Östermalm till museets huvudbyggnad på Djurgården, sker en genomgång av allt material. Målningen rullas ut. När detta senast hände på museet, och om det överhuvudtaget skett, det vet vi inte. Så vad har vi framför oss?

Det är som att se ut i rymden en stjärnklar kväll. En stor, svart målning från 1695 med en märklig figur, en svårbegriplig text – och en västmanländsk bonde. En Nicolaus Nicolai Tiblaeus har »Afmätit och Uth Räknat« men träder bara knappt fram i historien.

Nebukadnessars dröm

Det är i Gamla testamentet, hos profeten Daniel, som vi läser om motivet. År 600 f.Kr., vid tiden för den babyloniska fångenskapen, hade den babyloniske kungen Nebukadnessar en dröm, som gjorde honom mycket orolig, och som hans rådgivare inte kunde uttolka.

Målningen
*Nebukadnessars
dröm* i Nordiska
museets arkiv. Foto:
Peter Segemark,
© Nordiska museet.

Därför befallde Nebukadnessar att alla de vise männen i Babel skulle dödas, likaså den judiske fången Daniel och hans vänner. Då uppenbarade Gud hemligheten för Daniel i en nattlig syn, som där- efter uttydde drömmen för kungen (Daniel 2:31–33):

Konung, du såg i din syn en väldig staty. Den stod där framför dig, mäktig och starkt glänsande, en förfärande anblick. Huvudet på statyn var av rent guld, bröstet och armarna var av silver, buken och höfterna av koppar, benen av järn, fötterna delvis av järn, delvis av lera [...].

Nebukadnessars dröm var en profetia, där statyns olika delar och material representerade de olika rikena som skulle komma. Det gylene huvudet var det nuvarande, Nebukadnessars rike, bröstet och armarna det medopersiska riket. Buken och höfterna av brons representerade det grekisk-makedonska väldet, som upprättades av Alexander den store. Det hårda och skoningslösa järnet stod för det största riket av dem alla, det romerska.

I den avslutande scenen i drömmen såg Nebukadnessar hur statyns fötter (romarriket) träffades av en sten, som fick hela bildstoden att krossas. Stenen »blev till ett stort berg som uppfyllde hela jorden« (Daniel 2:35). Det var, enligt Daniel, Guds rike, Tusenårsriket. Konungen sa då till Daniel: »I sanning, eder Gud är en Gud över andra gudar och en herre över konungar och en uppenbarare av hemligheter, eftersom du har kunnat uppenbara denna hemlighet« (Daniel 2:47). Därefter gjorde Nebukadnessar Daniel till herre över hela Babel och till ledare för alla de vise i Babel.

Vad fick Nicolaus Nicolai Tiblaeus att göra en egen uttolkning av Nebukadnessars dröm?

I 1682 års rannsakingar efter antikviteter i Västmanland har en Nicola(us) Tiblae(us) lämnat upplysningar om Badelunda socken med Anundshög. Efternamnet tyder på att han kom från Tibble, förmodligen den by med detta namn som låg vid Badelundaåsen. Ofta var det prästerna som rapporterade till Antikvitetskollegium

i Stockholm. Men Tiblaeus har skrivit under sin berättelse som »testor«, dvs. vittne, den som lämnat upplysningarna.

Och i husförhörlängderna för Badelunda vid 1600-talets slut och 1700-talets början återkommer år efter år en Nils Tiblaeus i Tibble. År 1716 sägs om honom: »min avsomnade käre man Advocaten och Rusthållaren [...] Nils Tiblaeus«. Rusthållare var en bonde med ett hemman som höll en soldat och en häst. Benämningen advokat, saksförare, tyder på att Tiblaeus var en kunnig och respekterad person. Med stor sannolikhet är det därför samma person, Nicolaus Nicolai Tiblaeus Westmannus, som skrevs in vid Västmanlands-Dala nation i Uppsala våren 1664, men lämnade staden 1667, som »lantbrukare«. Latiniseringen, Westmannus, var vanlig vid nationerna på den här tiden. Tiblaeus lämnade av allt att döma Uppsala utan examen, men kom tillbaka till byn som en lärd och betrodd person.

I Uppsala universitetsbibliotek vilar ett annat verk av Nicolaus Nicolai Tiblaeus Westmannus. Det är en handskrift i två band från 1696, »Mysteria Prophetica eller Skriftenes Hembligheter. De Fyra Monarchier och Store bestial Rijken [...] Een Biblisk Chronologie och Tijderäkning«. Troligtvis är handskriften och tavlan i arkivet närmast unika i sitt slag. Sten Lindroth skriver i *Svensk lärdomshistoria* (1975–1981) om 1600-talets lutherska historieskrivare, men ingen av dem delade Tiblaeus utgångspunkt för historieskrivningen.

Varför var Nicolaus Nicolai Tiblaeus, en västmanländsk bonde med oavslutade universitetsstudier i Uppsala, så uppslukad av den bibliska kronologin? Ett svar på frågan är fortfarande långt borta.

Generalplanen över le Désert de Retz

Bland »äldre kartor och ritningar« gjordes också ett annat märkvärdigt fynd. Även det en rullad »tavla«, cirka ett hundra år yngre än *Nebukadnessars dröm*, som har varken inventarienummer i föremålsamlingarna eller accessionsnummer i arkivet, och om vilken det överhuvudtaget inte finns några uppgifter i museet. Det är en generalplan, en sorts karta, utförd i akvarell, gouache och bläck på

Le Désert.

Escalier de l'Église.
 N° 1. Mairie. Chénou.
 N° 2. Rocher, sans l'Église.
 N° 3. Temple de la.
 N° 4. Théâtre de l'Église.
 N° 5. Tombeau.

Le Désert, Jardin pittoresque, contenant 95 arpents, projeté, dessiné et exécuté dans tous

Par Mrs RACINE DE MONVILLE

Generalplanen över
le Désert de Retz i
Nordiska museets
arkiv. Foto: Karo-
lina Kristensson,
© Nordiska museet
(NMA.0076033).

Närstudie av generalplanen. I förgrunden Magnus Olausson från Nationalmuseum, bakom honom Dan Waldetoft från Nordiska museets arkiv. Foto: Emma Fredriksson, © Nordiska museet (NMA.0074102).

ett antal sammanfogade pappersark, som är fästade mot en pappersram, uppfordrad på grönt siden.

Här blev utgången en annan. Motivet, en engelsk parkanläggning i Frankrike vid 1700-talets slut, ledde till Magnus Olaussons avhandling *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid* (1993). På hemväg från Italien 1784 stannade Gustav III i Paris, där han besökte flera engelska parker för att få inspiration till de egna anläggningarna Haga och Drottningholm. Mest förtjust blev han i närheten av den lilla staden Retz strax utanför Paris, där François Racine de Monville hade uppfört le Désert de Retz. Kungen beställde en plan över anläggningen, som skickades till Stockholm året därpå (1785).

Olausson nämner dock inget om att han sett generalplanen i något svenskt arkiv eller museum. Kunde det vara så, att den målning som nu kommit fram vid Nordiska museets arkiv, var den generalplan som Gustav III fick sig tillsänd från Paris 1785, och som hittills varit dold för forskningen? Med hjälp av Magnus Olausson på Nationalmuseum och Krigsarkivets konservatorer Gerd Crona och Elisabet Netinder, gick det att fastställa ett svar: ja, så var det. Men det är fortfarande obekant när eller varifrån den kom till museet. Gissningsvis, likt Tiblaeus tavla, gjorde den det vid 1800-talets slut, och förmodligen också från något av de kungliga slotten.

* * *

Flytten av Nordiska museets arkiv från Garnisonen till Djurgården har inneburit att alla kapslar med pappersdokument och bilder, rullade kartor och målningar nu är inventerade. Men däremot inte innehållet i volymerna. Här kan det fortfarande vara möjligt att göra upptäckter – kanske fynd, rent av.

Biblioteket och modet

Nordiska museets biblioteks boksamling omfattar i dag drygt 3 800 hyllmeter böcker och tidskrifter. Framför allt samlar vi in material inom nordisk kulturhistoria från 1520 till nutid, där viktiga områden är etnologi, dräkthistoria, konsthantverk, mat och dryck samt svensk topografi. Bibliotekets samlingar har speglat och ska spegla museets arbete, utställningar och forskning genom tiderna.

Det stora beståndet av böcker om dräkt (kläder) förklaras i sin tur av att fyrtio procent av museets föremålssamlingar består av dräkt och textil. Denna bokmängd kan grovt delas in i tre delar: böcker, tidskrifter och reklam. Huvudparten av dräktböckerna står i den del av samlingen som bibliotekets besökare själva får röra sig i.

Men den största delen av materialet om dräkt är inte böcker utan tidskrifter, varav många av våra ca 200 titlar kretsar kring det vi i dag kallar mode. En stor del av dessa tidskrifter är gåvor och många har vi enbart några få årgångar eller enstaka nummer av. De äldsta är från slutet av 1700-talet, som till exempel *Journal des Luxus und der Moden* och *Journal für Fabrik Manufaktur Handlung Kunst und Mode*. Till tidskrifterna från sent 1800-tal och framåt hör *Nyaste journal för damer*, *La Saison*, *American gentleman*, *Vogue*, *Mode-nytt*, *Tailor & cutter* och *Harpers Bazaar*. Listan kan göras lång.

Den stora mängden tidskrifter gör att det är svårt att snabbt få överblick, trots att alla är katalogiserade i vår biblioteksdatabas. Hur presenterar man dem på bästa sätt? Vi har valt att visa upp dem i en tidslinje på webben, där vi visar vilka år vi har den aktuella tidskriften och en bild av det äldsta numret hos oss. Tidslinjen innehåller omkring 120 av bibliotekets dryga 200 modetidskrifter och målet är att få med alla.

Åren 2012-2015 deltog Nordiska museet i det EU-finansierade projektet *Europeana fashion* tillsammans med ett antal andra europeiska institutioner. Från biblioteket digitaliserades över tusen bilder från äldre svenska modetidningar. Bilderna från museet finns tillgängliga via webbplatsen www.europeana-fashion.eu och Wikimedia Commons.

Den del av samlingen som är svårast att finna är reklamen, som finns i vår slutna samling och innehåller drygt 19 000 broschyrer inom en mängd områden. Metoderna för insamling har varierat och samlingen är därför brokig. I dag innehåller den framför allt svenskt material från sent 1800-tal till nutid. På det specifika temat mode har vi bland annat reklam från Ellos, H&M, Gudrun Sjödén och några enstaka kataloger från Mah-Jong. På olika sätt ger dessa sviter inblickar i historien om det moderna Sverige.

MATHILDA ÄNGKVIST är bibliotekarie vid Nordiska museet.

En okänd skatt

Inventeringen av Julius Kronbergs ateljé

SIGRID EKLUND NYSTRÖM är tidigare avdelningschef för samlingarna vid Nordiska museet och arbetar för närvarande med projekt på Skansen.

Ett stenkast från Lill-Skansen, nära Skansens lilla bilbana och Ordenshuset, ligger en gul träbyggnad med stora fönster mot öster. Många är nog de besökare som gått förbi huset utan att reflektera över vad det är. Men här döljer sig sedan 1922 ett intressant kulturarv och en källa till kunskap om en av det sena 1800-talets stora konstnärer: Julius Kronberg. Eller som författaren August Strindberg benämnde honom i en recension: »Måleriets triumfator«. Vad innehåller byggnaden och varför står den på Skansen? Den här artikeln ger svar utifrån en nyligen avslutad inventering.

Ateljén till Skansen

Julius Kronberg var högt aktad i sin samtid och fick många prestigefulla uppdrag, till exempel ett av trapphusen på Stockholms slott, plafonden i Adolf Fredriks kyrka och flera takmålningar i den 1908 nybyggda Dramatiska teatern vid Nybroplan i Stockholm. Han var också en uppskattad porträttmålare. För Skansen och Nordiska museet är Kronbergs porträtt av grundaren Artur Hazelius som lutar sig mot en björk det mest kända.

Konstnären Julius Kronbergs ateljé flyttades till Skansen 1922. Foto: Anders Carlsson.

En som uppskattade Kronberg enormt var grevinnan och konst-samlaren Wilhelmina von Hallwyl. Kronberg deltog på olika sätt vid skapandet av Hallwylska palatset på Hamngatan i Stockholm gällande både inredningen och de omfattande samlingar som hon byggde upp. Den pampiga byggnaden av Isak Gustaf Clason stod färdig 1898.

När Julius Kronberg dog 1921 var det därför ingen slump att Wilhelmina von Hallwyl köpte Julius Kronbergs ateljé i Lilla Skuggan på Djurgården och skänkte den med allt sitt innehåll till Nordiska museet. Hon hade tidigare bidragit till museets och Skansens verksamheter på många andra sätt – de var en och samma institution fram till 1963 – och ville nu att byggnaden med »största snabbhet« skulle återuppbyggas. Så skedde också och 1923 öppnades ateljén för Skansens gäster.

Men vad hände sedan? Gissningsvis väckte ateljén stort intresse när den öppnades. Men tidens konstsmak förändrades – vilket skedde redan under Julius Kronbergs sista levnadsår – och kanske minskade antalet besökare allt eftersom intresset avtog. År 1930 dog också Wilhelmina von Hallwyl, Kronbergs tillskyndare.

I Nordiska museets stadgar från 1880 hade Artur Hazelius formulerat uppdraget att bland annat »uppdaga och vårda minnen av svenska män och kvinnor, som i olika riktningar främjat fosterländsk odling och ära«. Trots det började beslutet att ta emot ateljén att ifrågasättas. Var verkligen Julius Kronberg en så viktig person? Så sent som 1991 skrev en museitjänsteman att när man »tog emot denna skrymmande gåva, som bryter så flagrant mot Skansens program, var [det] ett övertramp«. Allt detta sammantaget gjorde att ateljén förde en tillbakadragen tillvaro.

En ny inventering

Men tiderna förändras och så även synsättet på äldre samlingar och donationer. I början av 2010-talet togs frågan upp på Skansen om Kronbergs ateljé och dess innehåll. Vad innehöll den egentligen och vad kunde den berätta för dagens människor? Konstsy-

Interiör av Eros-ateljén där Julius Kronberg tog emot gäster och köpare och möblerade med antika möbler och textilier. På väggarna hänger hundratals skisser och i mitten den stora målningen Eros. Foto: Marie Andersson, Skansen.

Studie av plastellina utförd av Julius Kronberg omkring 1913 inför hans arbete med en oljemålning. Foto: Tomas Wiedersheim-Paul, Skansen.

nen började också breddas och det så kallade salongsmåleriet lyftes upp för analys. Waldemarsudde öppnade till exempel hösten 2016 utställningen *Salongsmåleri?!* som gav nya perspektiv på verk av Kronberg och hans samtida. Som ett led i förändringen beslöt Skansen att under 2015 och 2016 inventera allt som fanns i ateljén och tillgängliggöra det digitalt för allmänheten.

Hur genomför man en sådan uppgift? Enligt äldre inventeringar verkade ateljén innehålla omkring 900 föremål och arbetet lades upp efter det. Huvuddelen bestod av konst som hängde på väggarna från golv till tak och var fastsatta med särskilda säkerhetsanordningar. Ett stort arbete var därför att fysiskt ta ner alla verk.

Därefter katalogiserade vi samtliga verk, dvs. beskrev teknik och material, motiv och om verket var signerat. För internt bruk noterades också tillstånd och placering. Samtliga uppgifter lades in i databasen Primus. Efter denna genomgång fotograferades samtliga föremål, oftast med flera olika bilder som till exempel av mål-

ningarna med ram, utan ram, signatur och baksida. Dessa bilder länkades sedan till respektive datapost. Därefter skulle alla tavlor upp igen. Det blev mycket klättrande och skruvande.

Fler föremål

Julius Kronberg var en omsorgsfull konstnär och han förberedde arbetet med de stora verken noggrant. Förutom olika skisser, gjorde han också ofta små skisser i tredimensionell form, ett slags små skulpturskisser, i plastellina. Ateljén innehåller ett stort antal sådana. Plastellina är en sorts modellera och ett skört material som kräver varsam hantering. Redan när ateljén kom till Skansen insåg man att figurerna med åren troligen skulle falla sönder och Wilhelmina von Hallwyl bekostade därför att man gjorde kopior i både omålad och målad gips så att de helt och hållet skulle efterlikna originalen. Det blev ett stort arbete att identifiera och sortera alla dessa figurer.

Ateljén innehåller även mycket annat. Till rekvisitan för Kronbergs målningar kan räknas olika instrument, kläder, smycken och uppstoppade fåglar. Under sina år i Italien köpte han också små skulpturer och anatomiska modeller som förlagor.

Kronbergs ateljébyggnad består av två rum: Erosateljén och den så kallade Arbetsateljén. Erosateljén fungerade som mottagningsrum för gäster och blivande kunder. Kronberg möblerade därför med möbler inköpta i Italien och intressanta textilier. Dessa skulle också inventeras och hjälp togs in för att fastställa ursprung och datering. Arbetsateljén består av ett antal stafflier, Kronbergs målarparasoll för utomhusarbete och en schäslong för en vilostund. Naturligtvis finns där också mycket arbetsmaterial, som penslar, plastellina och ett stort antal färgtuber.

Utifrån äldre inventeringar och kataloger bedömde vi, som redan nämnts, att Kronbergs ateljé skulle innehålla omkring 900 föremål. Vid avslutat arbete hösten 2016 visade sig antalet vara närmare 1 200. Det blev ett styvt arbete för alla att hinna med samtliga delar av inventeringsarbetet.

Inventeringens motiv

Varför lägger man ner så mycket arbete och resurser på att inventera en miljö som Kronbergs ateljé? Ett svar är att Skansen förvaltar mycket stora värden, både ekonomiskt och kulturhistoriskt sett, och att man helt enkelt måste hålla reda på vad som finns, i vilket skick samlingarna är och var föremålen är. På Skansen finns många tiotusentals föremål. Inventeringsarbetet ingår i förvaltningsuppdraget och är långsiktigt. Här aktiveras också olika frågor om vård. En ständigt aktuell fråga är hur Skansen ska förhålla sig till byggnadernas klimat och de samlingar som förvaras i husen. Ska husen värmas upp, i så fall hur mycket och hur ser värdena för luftfuktigheten ut?

Ett annat svar är att uppdraget att vårda och förvalta är ett förtroende som tidigare generationer och människor har gett Skansen när de har skänkt byggnader och föremål. Hit hör den viktiga aspekten att med skilda metoder och för olika syften göra samlingarna tillgängliga och kända. Ett vedertaget och viktigt sätt är förstås att visa de olika miljöerna genom att hålla dem öppna för de gäster som besöker Skansen. I dag finns också andra möjligheter genom digital teknik. Alla föremål i Kronbergs ateljé är nu registrerade i databasen Primus och publicerade på webbplatsen Digitalt museum, vilket betyder att alla intresserade kan studera dem var man än befinner sig. Dessutom kan den som vill ta ett större grepp om Kronbergs produktion och verksamhet.

Exemplet *Jaktnymfen*

Ett exempel på allt detta är den skiss till Kronbergs genombrottsmålning *Jaktnymfen* som finns i ateljén. Den är relativt liten, men på en dator kan man komma nära och se detaljer. Som förebild till de två män som är avbildade i övre vänstra hörnet fotograferade Kronberg två vänner och använde bilden som förlaga till målningen. Det fotografiet finns i Nordiska museets arkiv men på Digitalt museum, som både Nordiska museet och Skansen använder, får man upp det *samtidigt* som en bild av den nämnda skissen.

Jaktnymf och fauner,
olja på duk, 1875.
Foto: Nationalmuseum.

På *Jaktnymfen* finns också en påfågel avbildad. Kronberg köpte påfågeln i München 1875, när han höll på med målningen, och den uppstoppade fågeln följde med honom till Rom och sedan till Sverige. Den är bevarad i ateljén och finns också att titta på via Digitalt museum. Den färdiga målningen köptes in av Nationalmuseum, som också har tillgängliggjort delar av sina samlingar i samma resurs. Så kan användaren av det samlade söksystemet se även den och få överblick av sammanhang och processer utan att behöva vara på plats. Men säkert också inspireras att se föremålen i verkligheten.

Exakt hur museisamlingar används är samtidigt aldrig helt förutsägbart. Om vi fortsätter med exemplet *Jaktnymfen* så finns det kanske forskare som är intresserade av fåglar eller miljöförstöring och hur djur påverkas av miljögifter. Jag tror inte att de skulle komma på tanken att besöka just Skansen och studera påfågeln eller någon av Kronbergs andra uppstoppade fåglar, men genom inventering och genom att uppgifterna publiceras i Digitalt museum ges nya ingångar till kunskap.

I ateljén finns också en stor mängd av Julius Kronbergs färgtuber bevarade. Vid första anblicken ser de kanske inte så stimulerande ut, men även de erbjuder stora möjligheter till forskning kring vilka färger konstnären använde. (I vissa sammanhang kan det vara av vikt vid bestämning av ett konstverks äkthet.) En studie 2008 jämförde de färger som Bruno Liljefors, Georg von Rosen, prins Eugen och August Strindberg använde. Nu finns ytterligare jämförelsematerial från en annan konstnär.

Färgtuberna ger även möjlighet till att studera utvecklingen av den kemiska industrin och vad färgerna innehöll. På ett flertal står det att de är giftiga, och färgerna finns därför inte i handeln i dag, och andra har slutat att tillverkas för länge sedan. Ett spektakulärt exempel är färgtuben som innehåller »Indische gelb«. Enligt vissa uppgifter fick man fram indiskt gult genom att bearbeta urinen från indiska kor som åt mangoblاد. Tillverkningen förbjöds redan på 1920-talet.

Julius Kronbergs ateljé är fylld med arbetsmaterial, stafflier och föremål som han använde till sina målningar. Foto: Marie Andersson, Skansen.

Mot framtiden

Ett beslut om att genomföra en inventering ger inget omedelbart utslag i ökade publiksiffror. Men det är ett beslut som utvecklar museernas verksamheter och tillgängliggör samlingarna för breda grupper. En resurs av typen Digitalt museum minskar avstånden för dem som bor långt från de fysiska museerna. Även en avgränsad inventering som den av Julius Kronbergs ateljé bäddar på så vis för demokratiseringen av kulturarvet.

Julius Kronberg vid staffliet,
ca 1890. Foto: Atelier Jaeger,
Nordiska museets arkiv
(NMA.0040822).

N. bef. i Kp.
park. län.

53401

Modeller till landtbl
redskap fr. Dalarn

69,242

Ålvkvarn

G. ss. 53,397. Ank. 4/5 1887.

N. bef. i Kp.
park. län.

53402

Prof på nödbrö

L: omkr. 0,93 m.

Ålv Flammansteds
Svensk forntid och
folkred, sid. 8.

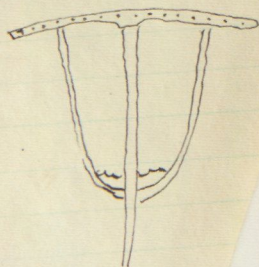
prov: tuggels
Skane
slbo hl
~~Rädd~~
Rörda m.

118.087.

Rävsa.

Ordning på alla saker

Stuvad av vete. Skapförel. (2).
tveprugl. 16 pinner.
Stuvad i. 0.67 m., 1st
2.01 m.

Blodkorv 53402 d.
har kastats p q r a. äder!
Ewalis

Smed
Andersson, A.
1883-1884 (Rördalen)
1885-1886
1887-1888

Ny

Sv. Hand. kal.

Ank. ss. 53,400
6 väflunor, 1 väflapinn
blad, aftaget till byte = 15

Både Skansen och Nordiska museet använder databasen *Primus* för att hålla ordning på sina samlingar. Det är ett enhetligt datasystem som kan hantera all information och alla aktuella rutiner och processer. Eller om man så vill: alltifrån knappar till hela byggnader.

Verktygen var helt andra förr. *Huvudliggar* en var primärkällan som beskrev föremålen vid båda museerna (som var ett och samma fram till 1963). *Registerkort* i olika *kartotek* var ingången för sökning på namn, ort och ämnesord. Svartvita *fotografier* av föremålen klistrades på *katalogkort* och negativerna spardades i arkivet. I magasinerna kunde det finnas maskinskrivna *listor* på vilka föremål som borde finnas i en specifik sektion. Med andra ord fanns det en stor mängd analoga metadata i olika system som inte kommunicerade med varandra.

I dag finns det mesta av detta och mycket mer samlat i en och samma databas, *Primus*, som tillgängliggörs publikt på webbplatsen *Digitalt museum*. Här kan vi sammanföra all information om alla objekt - föremål, textilier, byggnader, foton, film- och ljudfiler - och upprätta relationer mellan dem. Vi har därtill möjligheten att koppla så kallad *auktoritetsdata* till objekten och säkra uppgifterna om till exempel platser och personer.

Vad innebär allt detta i praktiken? Till att börja med att båda organisationerna kan

arbeta effektivt med att digitalisera sina samlingar i enlighet med det regeringsuppdrag som vi har. På Nordiska museet påbörjades digitaliseringen redan under tidigt 1980-tal och på Skansen i början av 2000-talet. Den tidens datasystem ligger i dag till grund för arbetet med *Primus*.

Mer i detalj kan vi arbeta effektivt med själva samlingshanteringen. *Primus* innehåller grunduppgifter av typen benämning, klassificering och viss historik men också uppgifter om vad som händer med objekten. Byggnader renoveras, föremål konserveras och lånas ut, fotografier placeras i magasin eller publiceras, textilier används i utställningar och pedagogisk verksamhet. Sandra Åbergs och Ulrika Hoffmans respektive bidrag i denna bok ger fördjupade insikter om vad en samlad informationshantering kan innebära men användningen stannar inte där. Vill vi filma hur en konservator franskopolerar ett mahognybord kan vi spara filmen i anslutning till annan information om bordet i *Primus* och också visa aktiviteten på webben. Centralt i digitaliseringen är att *tillgängliggöra*.

Slutmålet är utopiskt - en fullkomlig databas. Men så är det också en vacker tanke att museernas samlingar blir beskrivna, avbildade och åtkomliga för alla.

ULRIKA SUNDBERG är samlingskoordinator på Skansen och var tidigare verksam vid Nordiska museet i samma funktion.

Fotografregistret (Sverige)

Fotosamlingen på Nordiska museet omfattar sex miljoner objekt. Här finns rariteter som det äldsta bevarade svenska porträttfotografiet – en daguerreotyp på silverbelagd kopparplåt från 1842 – men också bydgefotografens glasnegativ med vallflickor, General Motors Nordiska AB:s bilder av verkstäder och utställningar, Kerstin Bernhards modebilder och museets egen dokumentation av människor på flykt i vår egen samtid. Bredden är enorm.

Varje bild har ett eget motiv, en plats, en tid och en upphovsman. Många gånger är det snårigt att få reda på allt, inte minst på grund av fotografyrkets rörlighet. Unga fotografer lärde sig förr yrket av de etablerade och kunde flytta mellan ateljéer och orter där jobb fanns. Ofta lämnades produktionen kvar. Många negativ har slängts bort men en del har hamnat på lokala museer och hos hembygdsföreningar. En firmas kvarlåtenskap kan samla många upphovsmän medan en och samma upphovsman kan finnas på många orter, under olika signaturer och stämplor.

För att underlätta arbetet med att hitta och kartlägga fotografier började Fotosekretariatet vid Nordiska museet sammanställa källkontrollerade eller auktoriserade uppgifter om fotografier och fotofirmor i ett gemensamt register. År 2008 lanserades Nationella fotografiregistret i syfte att ge museer och andra kulturarvsinstitutioner möjlighet att

samarbeta kring beskrivningarna av sina fotografiska samlingar.

Sedan 2012 sker arbetet med att förvalta och utveckla registret under ledning av Nordiska museets arkiv. Under 2015 lades registret ut som *delad öppen data* i den webbaserade plattformen KulturNav. Under projektet *Kulturhistorisk fotografi* samlas Fotografiregistret (Sverige) och Fotograffirmor (Sverige) och i dag finns närmare 2 700 namn och drygt 300 firmor i registren. Arbetet med att utveckla registret sker i en redaktion som leds av Nordiska museet. Här ingår sakkunniga från flera organisationer som Riksantikvarieämbetet, Stockholms stadsmuseum och Malmö museer.

Användningen av delad öppen data innebär att vem som helst kan söka i registren men också använda all data och själv bidra med ny information om fotografier och firmor. Även hembygdsföreningen eller det lokala museet kan alltså ladda ned data om en fotograf eller en firma och i sin tur föreslå eller registrera och dela ny data. Fotograf- och firmanamn länkas på så sätt samman och indirekt vidare till fotografierna i de olika databaserna. Nordiska museet granskar alla nya uppgifter före publicering. Så växer det fotografiska kulturarvet och blir tillgängligt för alla intresserade.

ULRIKA HOFFMAN är bildarkivarie vid Nordiska museet.

Gunnar Lundh - vardagens fotograf

De sex miljoner bilderna i Nordiska museets arkiv är av vitt skilda slag. Tillsammans utgör de en av Skandinavien största kulturhistoriska bildsamlingar och det är just den kalejdoskopiska karaktären som gör att överraskningarna aldrig upphör. Men kvantiteterna gör också att enskilda samlingar kan ligga delvis dolda, vilket i sin tur kan hindra kvalitativ utveckling – med andra ord forskning.

Det mest uppenbara sättet att tillgängliggöra fotosamlingar är numera digitalisering. Men allt kan inte digitaliseras och därför måste någon göra ett urval som sedan paketeras och *kontextualiseras* med en fungerande uppsättning ämnesord och söktermer. Mot den bakgrunden krävs metodutveckling kring tillgängliggörande och bevarande. Vid Nordiska museet pågår sedan hösten 2016 projektet *Vardagens bilder och berättelser* i samarbete med etnologer vid Stockholms universitet. Ett av de material som står i fokus är fotografen Gunnar Lundhs bildarkiv.

För eftervärlden är Gunnar Lundh (1898–1960) antagligen mest känd för sina dokumentationer av statare, utförda på uppdrag av Ivar Lo-Johansson. Som en tidig förespråkare för småbildsformatet använde han smidiga Leica-kameror och han var också tidigt ute med färgfilm. Från 1929 drev han en egen bildbyrå i Stockholm, vars kunder själva kunde bläddra bland rubriker som »Agra-

riskt«, »Pedagogik« och »Socialt«. Trots denna spännvidd hade den samlade produktionen ett utpräglat fokus på vardagsnära motiv.

I dag känns Gunnar Lundh som en påfallande modern fotograf. Han strävade ständigt efter att arbeta så rationellt som möjligt, vilket kommer till uttryck genom efterlämnade anteckningar och anvisningar till anställda. Detta var ett sätt att hushålla med de begränsade resurser som en ensam, frilansande fotograf med få fasta uppdrag hade. Med små medel lyckades Lundh bygga upp en anmärkningsvärd bildsamling men han förefaller också ha hållits tillbaka av de svårigheter som en fristående aktör mötte i att kunna marknadsföra sig effektivt.

Projektet *Vardagens bilder och berättelser* fortskrider under 2017 genom att nya metoder för urval, digitalisering och registrering testas och finslipas. Forskargruppen, som är delaktig i de flesta arbetsmomenten från start, kommer att undersöka hur svenskt vardagsliv under folkhemseran speglas i Gunnar Lundhs livsverk. De frågor som ställs innebär förhoppningsvis att arkivets kapacitet att tillgängliggöra arkivsamlingarna, både för forskning och för kulturhistoriskt intresserad allmänhet, utvecklas avsevärt under de kommande åren.

JONAS HEDBERG är intendent vid Nordiska museets arkiv.

780.
Engelstorpön,
Engelstads hel,
Sk.

Tillsammans eller åtskilda

Om att flytta föremål och bredda perspektiv

SANDRA ÅBERG är föremålsregistrator vid Nordiska museet.

Hösten 2016 påbörjades en flytt av 23 000 objekt inom ämnesområdet folklig dräkt vid Nordiska museet. Det så kallade Dräktloftet inne i museets huvudbyggnad på Djurgården töms och föremålen fotograferas, packas, fryses och flyttas till ett externt, klimatanpassat magasin. Förutom att ge föremålen en mer ändamålsenlig förvaring frigör museet på så sätt ett vackert rum. Museibesökarna märker inte mycket av själva flytten men det vi gör kommuniceras via sociala medier.

Att flytta föremål från en plats till en annan kan låta som en monotont aktivitet. Men liknande flyttar har lärt oss att även enklare genomgångar kan ge nya kunskaper. Fotograferingen av föremålen gör att de kan visas publikt på webbplatsen Digitalt museum, där Nordiska museets samlingar tillgängliggörs digitalt, men också att felaktigheter i märkning och inventarienummer kan upptäckas. Då blir jag som föremålsregistrator inkopplad. Den här artikeln beskriver hur det gick till när två dräktdelar till en bruddräkt fotograferades och ett frågetecken inte bara rätades ut utan också gav upphov till flera nya. Svaren på dem öppnade i sin tur en resa in i museets djupaste historia.

Syftet med dräktflytten är förvisso inte att göra någon djupare

Detaljbild av två snoralister lagda med rätsidan mot varandra och med silkespapper som mellanlägg. På avigsidan av den ena snoralisten döljer sig inventarienumret med uppgifter om dräktdelens härkomst. Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NM.0000780).

analys av föremålen. Lyckligtvis är den folkliga dräktsamlingen redan väl dokumenterad. Den senaste större genomgången har beskrivits i boken *Möte med mode* (2014) där Berit Eldvik med hjälp av en föremålsnära och detaljorienterad metod, ända ned på tråd- och stygnnivå, ger perspektiv på hela fenomenet folklig dräkt. Detta arbete resulterade också i att föremålsposterna i museets föremåls- och bilddatabas Primus kunde kompletteras med nya beskrivningar, hänvisningar och referenser. Allt detta är en ovärderlig källa när föremålen i samlingen ska tolkas.

Två snoralister

Berättelsen börjar med fotograferingen av två *snoralister* som förvärvades under Nordiska museets allra första verksamhetsår 1873. De var märkta och införda i huvudliggaren – museets äldsta grundregister – med varsitt inventarienummer, NM.0000779 och NM.0000780, och satt ihop, uppträdde på ett band. Snoralister beskrivs oftast som *silkesdukar*, smyckade med utanpåliggande sidenband, *snorer*, som knöts runt midjan och hängdes vid vardera sidan om ett förkläde. Just dessa två var istället av glättat ylle med spetsar och band av siden och metall.

Att två unika inventarienummer sitter ihop med varandra är väldigt ovanligt. Enligt tradition har de föremål eller delar av föremål som sitter ihop hållits samman med ett och samma inventarienummer. Ylledukarna var också träcklade med stora stygn mot varsitt halskläde på ett sätt som inte stämde överens med resten av utförandet. För att vi skulle kunna fotografera dem enligt aktuell standard och packa och hantera dem på önskvärt sätt i samband med flytten – vilket var själva grundfrågan – behövde projektgruppen få svar på två frågor: Kunde snoralisterna hanteras var för sig? Skulle halskläderna tas bort om vi kunde fastställa att de var senare tillägg? Jag behövde med andra ord göra en utredning om hur föremålen såg ut när de förvärvades och hur de hade använts på museet genom åren.

Snoralisterna hade inte ingått i Berit Eldviks genomgång men

hennes metod kunde användas. För att besvara frågorna började jag söka i huvudloggaren, i bilagor och äldre katalogkort och jag letade igenom konserveringsrapporter, inventarielistor och de fotografiska samlingarna. Utredningen kom snart att handla om mycket mer än bara snoralisterna i sig.

Inventarier och interiörer

Den information som fanns om snoralisterna i Primus var knapphändig och anonym. I föremålsposterna fanns benämning, sakord, ämnesord, klassifikation och avskrift från huvudloggaren men inte mycket mer. En av snoralisterna var dekorerad med signaturen »I I D« och året 1842, troligen en bruds initialer och året för hennes giftermål. Första steget blev att kontrolläsa och tolka de två posterna 779 respektive 780 i huvudloggaren:

Snoralist fr. Ingelstorps sn. »Silkelist« Fäst å 777. Ink. ss. 730 jämte 780 = 11 rdr. 25/2 1873. Bruzelius.

Snoralist fr. Ingelstorps sn. Fäst å 777. Ink. ss. 779. Bruzelius.

Detta sade oss att snoralisterna kom från Ingelstorps socken, att en Bruzelius köpt in dem till museet i februari 1873 för 11 riksdaler och att de var fästa vid ett vitt förkläde, inventarienummer 777, med samma förvärvshistorik:

Hvitt förkläde fr Ingelstorps sn. Ink. ss. 730 jämte 778 = 9 rdr 25/2 1873. Bruzelius.

Informationen här hänvisade i sin tur till förvärvsomständigheterna för inventarienummer 730:

Inköpt af Måns Svensson i nr. 38 Ingelstorp gm. rektor N.G. Bruzelius i Ystad 25/2 1873.

I klartext hade rektorn och arkeologen Nils Gustaf Bruzelius köpt ett större antal dräktdelar av Måns Svensson, boende på rote 38 i Ingelstorp, å museets vägnar. Att vi känner denne Bruzelius beror på att han var Nordiska museets grundare Artur Hazelius gamla

Ingelstadsstugans interiör på Drottninggatan, innan museet flyttade till Djurgården. Fotografiet kan användas som källa för utställningsdokumentation. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.OO35735).

studiekamrat och att han som tidig *skaffare* samlade in både föremål och förteckningar till museet ute i landet. Bruzelius första bidrag hade varit en komplett dräkt från Herrestad härad som köpts in den 2 november 1872, bara några månader efter Hazelius allra första förvärv.

Vid en första tolkning bedömde projektgruppen att snoralisterna hade suttit ihop med andra föremål redan när de köptes in till museet och att de fortsatt borde hållas samman. Men flera av de föremål som hade förvärvats av just Måns Svensson vid samma tid har anmärkningar i huvudliggaren där det står »Fästad å bild i Ingelstadsstugan«. Denna stuga var en av de första interiörerna som uppfördes 1873, när Nordiska museet öppnade på Drottning-

gatan och hette Skandinavisk-etnografiska samlingen, och representerade ett allmogehem från Ingelstad härad som Ingelstorp socken tillhörde. Att snoralisterna var »fästa å 777« skulle därför betyda att de visades där tillsammans. Med hjälp av två fotografier av Ingelstadsstugan kunde de mycket riktigt identifieras på en dräktfigur som föreställer en brud. Det sade oss att snoralisterna ställdes ut relativt snart efter förvärvet och att monteringen på halskläderna kan ha gjorts i samband med att stuginteriören byggdes upp som utställning.

Ingelstadsstugans interiör återuppfördes 1907, när Nordiska museet flyttade till den nya museibygnaden på Djurgården, men då utan dräktfigurer. Jag hittade tyvärr ingen dokumentation om hur snoralisterna och resten av dräktdelarna hanterades då. Vi vet alltså inte om de ställts ut eller placerades i magasin. Jag hittade inte heller några inventarielistor, konserveringsrapporter eller utställningskataloger som beskriver dem. Här kunde utredningen ha tagit slut – men det gjorde den inte. Den som känner museets verksamhet inifrån, särskilt föremålshanteringen, kan ana när det finns fler stenar att vända på.

Fotografier som källmaterial

I det här fallet hade jag svårt att tänka mig att snoralisterna inte hade använts på över hundra år mot bakgrund av att de hade haft en framträdande plats i de ursprungliga basutställningarna. Fotografier av Ingelstadsstugan hade så långt varit den främsta källan till information. Därför letade jag vidare efter fler. Endast en procent av alla bilder i Nordiska museets fotografiska samlingar har ännu digitaliserats men i dag finns ändå möjligheten att göra fritextsökningar på Digitalt museum. Så kan vi söka utan att behöva känna till fotografiernas ursprung eller proveniens, ämnesordskategorier eller placering i arkiv. Uppgifter som dessa kan variera på grund av att fotografierna, precis som föremålen, har katalogiserats under lång tid av olika personer med olika ingångsperspektiv till materialet.

Några fler fotografier från museets utställningar fann jag nu inte i arkivet, däremot tre digitaliserade fotografier från Emil Agerbundsens ateljé i Ystad som avbildade tre okända kvinnor i dräkter från Ingelstad härad. En bild föreställde en ung kvinna sittandes klädd i bruddräkt. Flera av hennes plagg var oerhört lika dräktdelarna som dräktfiguren i utställningen på Drottninggatan bar och som ingick i förvärvet från Måns Svensson. Vid en uppförstoring av bilden framträdde ett monogram med årtalet 1849 som var broderat på ett *hjärnetorklä*, ett förkläde snörat runt midjan, och som bredde ut sig över kvinnans knän. Monogrammet framträdde så tydligt att det gick att fastställa att det var samma *hjärnetorklä* som finns i museets samlingar med inventarienummer NM.0000776.

Vilket fynd! Skisser, ritningar och uppteckningar följde ofta med förvärvet under museets första tid. Det här var något annat. Ett fotografiskt bildmaterial från tiden innan förvärvet och från den första användningen i museet är en ovanlig tillgång och därför en stor källa till information. Inte minst om bilderna kan knytas till tid och rum.

Fotografiet avbildade en person i en dräkt som sedan hade sålts i sin helhet till Nordiska museet. Vid närmare studium av fler bilder kunde fler plagg från förvärvet identifieras, däribland en söndagsdräkt som bars av en äldre kvinna på en annan bild. Fotografierna hade ingen datering men eftersom Agerbundsens ateljé etablerades 1871 kunde de inte vara äldre än så och måste ha tagits innan föremålen såldes till museet 1873. Tyvärr avslöjade inte fotografiet hur *snoralisterna* satt samman eller om de *halskläden* som i dag sitter bakom dem gjorde det redan då. Samtidigt blev det nu svårt att inte försöka besvara de nya frågorna. Varför fotograferades en ung kvinna på 1870-talet i en bruddräkt med plagg som använts på 1840-talet? Vem var hon och de andra personerna på fotografierna?

En social historia

En tredje bild föreställde en ung kvinna klädd som brud och hade en motivbeskrivning som hänvisade till ett analogt fotografi med ett eget inventarienummer. Den analoga bilden hade alltså någon gång skannats, digitaliserats och dokumenterats under ett identifikationsnummer i de fotografiska samlingarna. Det fanns därför anledning att återvända till huvudliggaren för att leta efter kompletterande information om fotografiets härkomst och kontext.

Det visade sig nu att det fördes in en stor mängd fotografier i föremålssamlingarna 1877. De kommer från en rad olika platser och har förvärvats vid olika tillfällen från 1873 och framåt. Till en början var det säkert känt vad de avbildade. Men med tiden överfördes museets alla fotografier till Nordiska museets arkiv, vilket fick konsekvenser. När ansvaret delades upp på olika sektioner, senare också i geografiska kategorier, blev det svårare att bevara sambanden mellan fotografier och föremål. Olika typer av information byggdes upp hos de ansvariga för föremål respektive arkivmaterial och så småningom byggde de olika sektionerna också egna databaser. Informationen om samma objekt knöts nu inte samman på annat sätt än att inventarienummer från föremålsserien kunde skrivas in som fritext i museets första fotodatabas. I många fall frikopplades så fotografierna från informationen om människorna som fanns beskrivna i huvudliggaren. I artikeln »Dräktbild, modebild, tidsbild« i *Fataburen* 2010 skriver Anna Dahlgren att de tidigaste förvärven av fotografier var dräktbilder och att personerna på bilderna oftast var anonyma.

Men tack vare att den tredje bilden från Agerbundsens ateljé hänvisade just till ett inventarienummer, NM.0018541C, kunde jag ändå hitta fler uppgifter. Fotografiet var i själva verket ett av sex som skänktes tillsammans till museet och givaren var ingen mindre än Nils Gustaf Bruzelius i Ystad. I huvudliggaren vid NM.0018541A-F, den serie där NM.0018541C ingår, stod det i tur och ordning:

A Ingri Månsdotter, Måns Svensson äldsta dotter, nära 19 år, 5 fot 3 tum hög, särdeles fyllig och bra vuxen.

B Måns Svensson hustru Ingar i Ingelstorp. Söndagsdrägt.

F se a.

De andra två fotografierna var sannolikt också från denna serie. Så jag bad museets arkiv om hjälp för att se om vi kunde hitta dem och undersöka ifall de var märkta med inventarienummer. Vi hittade NM.0018541B och NM.0018541F, två fotografier som ännu inte digitaliserats, med exakt samma motiv som två av de andra men utan ramar och monterade på en kartong i folioformat. På kartongen som NM.0018541F var monterat på stod:

Bruddräkt 1870-tal. Ingar Månsdotter, Ingelstorp.

Och med blyerts:

Rekonstruktion (enl. anv. Måns Svensson i Ingelstorp) Bruddräkten i detta skick var ur bruket långt tidigare. –S.S.

Signaturen S.S. är troligtvis Sigfrid Svensson, intendent på museet 1935–1946, som 1935 skrev avhandlingen *Skånes folkdräkter: En dräkthistorisk undersökning 1500–1900*. Ännu ett fynd! Uppgiften bekräftade att det var fotografier som avbildar Måns dotter Ingri och hustru Ingar, klädda i bruddräkt och söndagsdräkt, som finns i museets samlingar.

Familjen Svenssons historia går att följa i Ingelstorps kyrkoarkiv. Måns Svensson föddes den 4 juli 1825 i Ingelstorp socken och Ingar Ingvarsdotter den 24 november 1825 i Glemminge socken. De gifte sig år 1847 och övertog Måns föräldrahem. Deras äldsta dotter Ingri, som uppnådde vuxen ålder, föddes den 15 november 1852. Hon gifte sig 1883 med Anders Svensson i Hammar. Initialerna och årtalen på snoralisterna och hörnetorklät stämde *inte* överens med någon av kvinnornas tid för giftermål. Återigen gjorde vi ett ovanligt fynd, ett tidigt förvärv av fotografier med personuppgifter och detaljer från användaren, och återigen besvarades några frågor samtidigt som nya uppstod. Enligt uppgift från Måns själv

Till höger:
Ingri Månsdotter,
säljarens dotter,
fotograferad i en
äldre bruddräkt för
att illustrera hur den
användes i Ingelstad
under 1800-talets
första hälft. Fotogra-
fiet togs strax innan
dräkten såldes till
Nordiska museet
1873. Foto: Emil
Agerbundsén, Forth-
meiers Efterf., Nor-
diska museets arkiv
(NMA.0039749).

Nästa uppslag:
De två snoralisterna
sammanhållna med
ett tunt band och
träcklade mot varsitt
halskläde. Var ban-
det och halskläderna
senare tillägg? Foto:
Karolina Kristensson,
© Nordiska museet
(NMA.0090995).

var nämligen dottern Ingri klädd som brud för att rekonstruera ett gammalt dräktskick.

Rekonstruktion

Arthur Hazelius upprätthöll en tät brevväxling med sina skaffare. Arkivstudierna fortsatte därför till Hazelius brevsamlingar. Breven från Nils Gustaf Bruzelius är många och visade att brevväxlingen var som mest intensiv 1872–1877. Här finns detaljerade uppgifter om de föremål som Bruzelius kunde införskaffa om intresse fanns – uppgifter om ägarnas härkomst och vilket pris de var villiga att sälja sina föremål för. I den allra tidigaste brevväxlingen saknas oftast personnamn; det verkar som att plats och frågor om representativitet eller särart var av störst intresse. I senare brev dyker några få namn upp, däribland Måns Svensson, som beskrivs som »en ovanligt hygglig man« som helst ville skänka ett saltmansfat till Ystad »ettersom pågen går där«. Sonen var skolelev under rektorn Bruzelius. Efter en del övertalning ska dock Svensson ha gått med på att skänka saltmansfatet till Stockholm i stället och som tack fått en del böcker. Genom Bruzelius förmedling skaffade Svensson fram plaggen till Ingelstorsdräkterna.

Under våren 1873 avslöjade Bruzelius brev att Svensson på eget bevåg tagit direkt kontakt med Hazelius och börjat verka som skaffare. Det var han som skaffade fram möbleringen till Ingelstadsstugan. Detta gick helt i linje med anvisningarna i den skrift, *Några anvisningar vid samlandet af folkdräkter och bohag m.m.*, som Hazelius publicerade våren 1873 och som riktade sig direkt till skaffarna runt om i landet. Kanske var detta en av böckerna som Svensson hade fått som tack. Skaffarna uppmanades i vilket fall att brevledes anteckna prisuppgifter, i »hvilken socken och by hon [sak som anskaffas] är funnen, samt namn på egaren, äfvensom, där frågan är om ett klädesplagg, till hvilken drägt det samma hört« och att »om föremålet är synnerligen märkligt, äfven anföres dess historia, för så vidt den kan utrönas«. I Nordiska museets arkiv finns 31 brev från Svensson med olika handstilar, vilket kan tyda på att han

Catharina Sack, textilkonservator vid Nordiska museet, kontrollerar inventarienumrets märkning på en av de dräktdelar som flyttades från Dräktloftet till mer ändamålsenliga magasin. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet (NMA.0080047).

inte var skrivkunnig. I dessa framgår det att han samlade in föremål från flera olika personer i trakten och höll sig ansvarig för att ägarna skulle få rätt betalt. Samtidigt förefaller många föremål ha kommit från hans föräldrahem och egna släktingar. Han lämnade aldrig namn på ägarna för övriga föremål, så tyvärr är det omöjligt att säkerställa vem som har ägt och använt dem.

Bruzelius brev avslöjade också att det var Bruzelius själv som kom på idén att fotografera kvinnorna i de sammansatta dräkterna – eller som han skrev: »i full skrudd«. I arkivmaterialet finns detaljerade uppgifter om vilka som skulle fotograferas, datum för fotografering och hur många fotografier Bruzelius beställde. Några behöll han själv »som minne«, några skänktes som gåva till mo-

dellerna och några till Nordiska museet. Här fanns alltså svaret på vem som har beställt fotografierna och även deras fulla kontext, exempelvis en rar beskrivning av hur Bruzelius upplevde den unga modellens uttryck:

Jag finner Ingri Månsdotters fotografi mycket vacker, men hon har lutat sig litet framåt, ty tröjan klämde henne både i armarna och äfven bröstet, ty dottern var något längre än modern. Ansigtet passar förträfflig, ty hon har det lugna intryck, som finnes hos många allmogens döttrar. Ingri ser förträffligt mycket godt ut och var ovanligt blygsam.

I breven framkom det också att Bruzelius fru Caroline hade fäst lösa delar, bättrat och tagit bort moderniseringar på plagg efter Ingar Svenssons uppgifter om det äldre dräktskicket. Så kanske är det Caroline Bruzelius som har gjort de träcklingar som vi i början ställde oss så undrande till. Även detta gick i så fall i linje med Hazelius anvisningar, som också fungerade som en sorts insamlingspolicy. Målet var att anskaffa »egendomliga folkdrägter« och helst skulle dräkterna vara »alldeles fullständiga«, där varje plagg »om möjligt är alldeles felfritt och har ett fullkomligt nytt utseende« och »om något plagg, [...] icke kunna i nytt eller fullkomligt godt skick erhållas, sådana om möjligt beställas hos någon i socknen som, efter de äldsta mönster [...] fullt troget eftergör dem«. Att göra rekonstruktioner och kopior av äldre föremål anslöt till dåtidens historiebruk och ideologier men när dokumentation om detta saknas blir det svårt för efterkommande generationer att tolka vad som är original respektive senare tillägg. Vilket i förlängningen ger problem när frågor om korrekt hantering och vård ska besvaras.

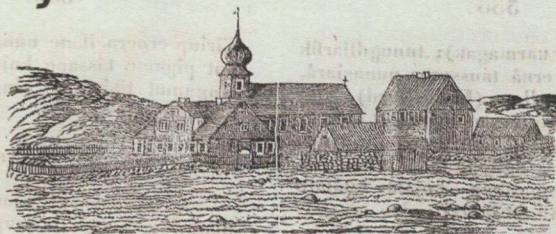
I fallet med snoralisterna fick vi de svar vi sökte. I ett av breven fanns en kommentar i en marginal där Bruzelius hade skrivit att »den silkesduken som sitter under ena silkeslisten, kan man gerna taga bort att sätta å brudens hand, ty den synes knappast där den sitter.« Så vet vi nu att halskläderna satt bakom snoralisterna när de togs emot av museet. Och med denna källa som grund har vi gjort den slutgiltiga bedömningen att halskläderna ska sitta kvar.

Gammalt och nytt

Egentligen kom denna utredning inte fram till någon ny kunskap. Alltsammans var kristallklart för dem som jobbade på Nordiska museet under 1800-talet och fram till Sigfrid Svenssons tid. År 1873 publicerade Nils Gustaf Bruzelius boken *Allmogelifwet i Ingelstads härad i Skåne under slutet af förra och början af detta århundrade*, baserad på många upplysningar från Måns Svensson. År 1976 gav Sigfrid Svensson ut en tredje upplaga med ett förord som beskriver det nära samarbetet mellan Bruzelius och Måns Svensson och det faktum att Bruzelius lät fotografera Svenssons familj å museets vägnar. Den kunskap som med åren har spridits ut i *olika* källor kan nu sammanföras och återskapas genom denna artikel men också genom en riktad registervård. I dag hanteras vår dokumentation om föremål, fotografier, namn, orter, byggnader och mediefiler i *samma* databas (Primus) som också har de tekniska möjligheterna att skapa relationer mellan olika poster. Vi kan alltså länka samman personer med fotografier och föremål och också publicera detta publikt på Digitalt museum. På så sätt kan vi fördjupa analysen och bredda de historiska perspektiven. Det typologiska och lokalt särpräglade finns kvar men står inte i motsats till berättelserna om de människor som föremålen och fotografierna har mött.

Utredningen visar också att de olika källor som knyter an till museiföremålen kan vara fylligare än vad vi kan utläsa genom registret och databasen. Dagens uppgift är att knyta ihop trådarna mellan föremål, register, fotografier och arkivalier i syfte att levandegöra samlingarna igen och här hjälps vi av att våra frågor och dem som Hazelius och hans skaffare ställde när museet byggdes upp i princip är desamma. I förlängningen påminner detta om hur viktigt det är att vi fortsätter att ställa relevanta frågor när vi i dag och i framtiden förvärvar föremål och fotografier och att vi dokumenterar allt det som vi då lär oss. Bara så blir objekten i samlingarna bärare av människors erfarenheter och berättelser.

Arktiska föremål

ATUAGAGDLIUTIT.

NALINGINARNIK TUSARUMINASSUNIK UNIVKAT

No. 25.

Fépruåre 13.

1864.

sineríssap inuiniq sujugdlernik

ilisimassanssut ilait.

kavdlunátsiainiq.

mána nunarput akilinerdlo Amé-
rikalo tamát kavdlunát ísak naluvát,
kavdlunátsiaitdlunát nunát tunuvtíniok
ítsarssuak ilisimángilát, pujorsiu-
terkángikatlaramik inavigssuak ívalagfigi-
ner kunugigamiko. kavdlunát avang-
námiut taimane ímáktut angalatuneri-
put, serinerdlo uvdoríssatdlo val-
naerutaralugit iláne nuna kímangátsi-
artarpát. táukua iláta taima angalav-
dlune ukioq 865 kavdlunátsiait nunát
tikípá taimane inokángitsok; igdlulior-
dlune tássane ukigame áipáqut anger-
dlarame nunaakataisa ilait (avanguar-
dlítdlo umigtórmiutdlo ilait) nuname
pingárnerit ilagíssait tássunga nunasi-
artortalerput inokutiik kivatigdlo ila-
galugit, nunatáralugo inulersordlugulo,
tássanilo ingmikut inúlerdlutik kunge-
karnatik. tássa kavdlunátsiait; nu-

nartik navssáreerár mássuk kíngorna
ukiut 70 kímunguata nuna tamarne
inokarpok.

sineríssap inokaleraneraniq.

ukioq 877 táukua kavdlunátsiait
ardláta ímáktut angalavdlune tunuyta
kákai nuivai, kerertatdlo nunamit ava-
sígut tikíkaluardlugit. (manítup'na-
láne tunuvtíne avasígsumik kerertakar-
pok, táukúsímanerput.) kínguneríssua-
gút - ukioq 985 - áma kavdlunátsiait
ilát Eirik augpaluk tamaunga auldar-
pok, nunagór ívssama takussá takusa-
rumavdlugo misilíqkumavdlugulo; tu-
nuvtíqut sinerdlugo nunap ísua uíara-
míko nunalíput, nanortalíktut pínerpok;
tássane ukigamik kíngornalo sule mar-
dlungnik eríáne ukigamik angerdlar-
put, nunasiartik naggorígsumik atser-
dlugo (Grönland), inuit tássunga kaju-
mígsarumavdlugingór. ukioq táuna
- 986 - sujugdlit nunavta kujatánuut nu-
nasiartorput, umiatsiarssuit arkanek
sisamavdlutik, táunalo Eirik nálaga-
ralugo; igdlukua sule tarkava ígalíku-
mípok (ilisarínek ajornángitsok; ivnak

Nordiska museets samlingar av föremål och arkivhandlingar upphör aldrig att förvåna. Det finns *alltid* något nytt att upptäcka. Inte nödvändigtvis genom att för första gången få syn på ett föremål utan lika mycket genom att upptäcka det på nytt och försöka tolka det ur nya perspektiv. Ibland sker det i samband med arbetet inför en utställning, ibland i forskningen.

Som till exempel i det pågående projektet *Människor i Arktis i ljuset av klimatförändringarna*. Det gäller här att vrida och vända på föremålssamlingen och söka efter uppgifter i huvudliggare, bilageböcker och arkiv. Men också att ibland lyfta blicken från de klassifikationssystem, dvs. den ordning och den samlingsorganisation, som vi har vant oss vid. Ofta utvecklas en sådan process till en lärorik resa genom både museets historia och historien om Norden.

En bunt tidningar från 1863-1889 kom till Nordiska museet 1890, inlagda i ett blått omslag. »Atuagagdliutit« står det i museets accessionskatalog för föremål. Med början 1861 var detta den första tidning på Grönland som utgavs på grönländskt språk och den innehöll såväl lokala notiser som utländska nyheter. Ställd inför tidningsbunten frågar jag mig vad den gör i Nordiska museets samlingar. Hur kom det sig att museet och dess grundare Artur Hazelius ansåg att en grönländsk tidning hörde hemma här? Vad hade Grönland med Nordiska museet att göra?

Den sista frågan är lättast att besvara. Både Nordiska museets själva namn och dess första stadgar vittnar om avsikten att spegla arbete och liv i hela Norden. Grönland hade koloniserats av Danmark och ingick därför, enligt Hazelius synsätt, också i samlingsområdet. Även om tidningen *Atuagagdliutit* tillkom på danskt initiativ var den också ett led i en strävan att hålla liv i det grönländska språket. Det fanns en oro för att de inuitiska språken skulle dö ut, något som språkforskaren Hazelius rimligen måste ha observerat.

Museets intresse för den inuitiska kulturen stannade inte heller vid tidningen. I samlingarna finns drygt 1800 grönländska föremål, varav merparten köptes in före 1903 via Hazelius kontakter med Conrad Brummerstedt och Rasmus Müller, som båda var kolonibestyrer, danska ämbetsmän, på Grönland. På Skansen, som då hörde samman med Nordiska museet, uppfördes också en eskimåhydda (dåtidens term) på klippan mot norr. Denna miljö försvann dock redan på 1910-talet.

Samlingen av grönländska föremål är sedan länge deponerad vid Etnografiska museet. Trots detta speglar den Nordiska museets uppfattning om och förståelse av den inuitiska kulturen, Grönland och Norden vid förra sekelskiftet. I dag bidrar föremålen till att öka vår kunskap om livet i Arktis i förfluten tid.

CECILIA HAMMARLUND-LARSSON är intendent vid Nordiska museet.

*Hemma i det
föränderliga Arktis*

Kontrasterna är stora i dagens Nuuk, huvudorten på Grönland. I hamnen ankrar kryssare från Ryssland och USA. Den som har tillgång till havsduglig båt kan erbjuda turisterna turer till vattenfall, där smältvatten strömmar från glaciärerna. De sista boende i fjordarna flyttades annars aktivt in till väldiga bostadsblock på 1970-talet, i enlighet med en dansk centralplan. Muralmålningar på husen hänvisar till inuitisk tradition, men många unga kommer sällan ut på havet mer. Graffiti och förbudsskyltar tävlar om ordet i de slitna trappuppgångarna.

I takt med accelererande klimatförändringar vänds världens blickar mot Arktis på nya sätt. Platser som, i övriga världen, länge betraktats som sinnebilder för det mest stabila och avlägsna har hamnat i centrum för många intressen. Arktis smältande isar har blivit en symbol för klimatfrågan och en brännpunkt säkerhetspolitiskt, ekonomiskt och kulturellt. Omvandlingen har existentiella dimensioner både globalt och lokalt. För de fyra miljoner människor som bor norr om polcirkeln, sätts livsmönster och relationer i gungning på olika sätt. Medan bland annat Grönland, Svalbard och Island upplever en ökad besöksström blir smältande permafrost och nedisning av lavar katastrofal för renar och renägare i Sápmi och Sibirien.

Människor i Arktis i ljuset av klimatförändringarna är temat för en treårig forskningssamverkan mellan Nordiska museet

och Stockholms universitet som påbörjades hösten 2016. Som Hallwylsk gästprofessor i etnologi delar jag min tid mellan museum och akademi. I linje med vad som en gång formulerades i donationen till en Hallwylsk professur i nordisk och jämförande folklivsforskning är uppgiften att belysa människors liv i Norden genom bland annat vetenskaplig bearbetning av samlingar. Resultatet skulle, enligt donationsbrevet, kunna offentliggöras genom föreläsningar, vetenskapligt författande och »seminarieöfningar«. I den andan fortsätter vi.

Sedan våren 2017 arrangeras en ny seminarierie där inbjudna Arktisforskare från naturvetenskap, humaniora och konstnärlig forskning integreras med museets expertis och material. Samtidigt har temat etablerats publikt genom en parallell men öppen samtalsserie. Under rubriken *Arktiska spår* anordnas helkvällar med konstnärer, forskare, intendenten och samlingar. Nordiska museets rika samlingar aktiveras och används genom att föremål, arkivalier och fotografier tas upp till diskussion. Ämnen som hittills undersökts är polarexpeditioner och gruvor i norr. Hösten 2017 blir det samtal kring smältande isar och relationer mellan människor och djur i det föränderliga Arktis.

LOTTEN GUSTAFSSON REINIUS är Hallwylsk gästprofessor i etnologi vid Nordiska museet och Stockholms universitet.

ekg

Upplysningstiden är inne

V i går mot ljusare tider. Jotack, det brukar heta så och nu är det helt sant.

Inte bara för att dagarna blir längre för varje dag och för att det är över åtta månader till jul. Skönt.

Nu kan vi verkligen se ljusst på framtiden och det är vad Nordiska museet vill att vi ska göra, men inte bara på framtiden. Eller rättare sagt inte alls på fram- utan på dåtiden. Den tid som började på 30-talet.

Museet uppmanade i torsdags allmänheten att donera sina gamla ljuspunkter till museet,

Om vi över huvud taget hade haft en orange lampa från 1970-talet hemma hade vi garanterat inte haft den

som vill komplettera sin belysningsföremålsamling.

Den första tanken som for genom mitt huvud när jag läste detta var: Vänta nu, sålde jag inte någon gammal ärvd lampa efter mormor och morfar på loppis i somras? Det var ju dumt. Och den där gamla julgransbelys-

Nordiska museets insamling av elektriska lampor 2015 uppmärksammades på »Namn och nytt«-sidan i *Dagens Nyheter* där kåsören – på kåsörers vis – raljerade så smått över uppropet och de frågor som museet ställer vid föremålsförvärv. Publiceringen fick stor betydelse för insamlingen.

När museet samlar

Förvärv som gåvor och projekt

LENA PALMQVIST är chef för avdelningen Kunskap och förmedling och **ULLA-KARIN WARBERG** och **MARIA MAXÉN** intendenten vid Nordiska museet.

Inledning

LENA PALMQVIST

Alla föremål bär på historia, minnen och berättelser. Därför är föremålen viktiga när vi som kulturhistoriskt museum samlar in, bevarar och förmedlar kunskap genom våra samlingar. Människan står i centrum och vårt uppdrag är att belysa hur det är att bo och leva i Norden. Föremålen blir ingångar till både historia och samtid.

Nordiska museets insamlingsområde omfattar tiden efter 1520 och Gustav Vasa, men det är i dag samtiden som står i fokus när vi genom upprop och digitala insamlingar, fotodokumentationer, intervjuer och föremålsförvärv utvecklar och fördjupar vårt kunskapsmaterial. Denna del av verksamheten utgår ifrån vår egen tid men kan ändå blicka tillbaka mellan 50 och 150 år, som längst till 1800-talets mitt.

Tanken på insamling och dokumentation av samtiden aktualiserades under 1970-talet. Då lyftes också frågan om att i större utsträckning samla helheter istället för enstaka föremål. Men tanken

var inte helt ny utan hade även varit Artur Hazelius utgångspunkt när han grundlade museet i slutet av 1800-talet och i utställningarna byggde upp vad vi i dag skulle kalla kulturhistoriska installationer. Med samtiden i fokus blir urvalsfrågorna särskilt angelägna när det gäller sådana helheter. Tiden har ännu inte hunnit reducera den ofantliga mängden massproducerade föremål i vår tid. Hur och vad ska vi då välja?

Museisamlingarna bygger i huvudsak på två insamlingsprinciper. *Aktiv insamling* utgår vanligen från aktuella samhällsfrågor och kombineras med dokumentation i form av till exempel upprop i sociala medier, press, radio och tv och genom fältarbete, där vi kontaktar människor i olika delar av landet och genomför intervjuer och fotograferingar. Men museets samlingar har också alltid omfattat *gåvor*. Vi får dagligen erbjudanden om donationer av föremål och arkivmaterial, och till det vanligaste hör textilier och kläder. Oftast måste vi tacka nej och då inte för att föremålen skulle vara ointressanta. Ett kriterium kan vara att föremålet inte ligger inom vårt insamlingsområde, ett annat att vi redan har ett liknande och ett tredje att det saknar kontext, dvs. uppgifter om vem eller vilka som ägt, använt eller tillverkat föremålet. Så är vi aktiva också när förvärven sker via gåvor. De krav vi måste ställa syftar till att föremålen ska kunna *berätta*.

Nordiska museets samlingar omfattar ca 1,5 miljoner föremål. Tillsammans med övriga samlingar, varav 5 500 hyllmeter arkivalier, 6 miljoner fotografier och 4 000 hyllmeter tryckt material, skapar vi unika möjligheter att belysa samhället omkring oss utifrån människors egna berättelser av upplevelser och minnen. Redan mängden äldre föremål i samlingarna är överväldigande. Trots det riktar vi alltså in oss på samtiden.

Ju närmare vår egen tid vi kommer, desto viktigare blir det att fånga mångfalden av berättelser och minnen. När Artur Hazelius kring sekelskiftet 1900 försökte rädda ett äldre material som riskerade att försvinna, var det framför allt föremål knutna till hem och bostad, textilier och dräkt samt jordbruksredskap som förvärvades. Dessa föremål var oftast unika i det avseendet att de hade

Lars Rudfjäll och
Nils Nilsson arbetar
med föremålen i
Nordiska museets
magasin, 1957. Foto:
Nordiska museet
(NMA.OO63639).

tillverkats och använts av en enda eller ett fåtal personer. I dag, när vi alla omger oss av massproducerade föremål, kan ett och samma föremål förmedla hundratals minnesberättelser. Arbetet med insamling, förvärv och dokumentation tar på så sätt aldrig slut. Egentligen har det bara börjat.

Förvärv som gåva – Noa och hans söner

ULLA-KARIN WARBERG

När Nordiska museet tackar nej till en gåva så kan det vara för att föremålstypen redan finns i samlingarna. Alternativt kan gåvan då i stället upptas i rekvisitasamlingen för att användas i pedagogiska verksamheter och iscensättningar. Vid ett överlämnande av en gåva skriver i själva verket alla givare på ett avtal där man godkänner denna möjlighet. Många blir glada över att den finns. Även så får gåvan ett värde på museet.

Ibland tackar museet emellertid ja av precis samma anledning, dvs. just för att föremålstypen finns i samlingarna. Det handlar då om komplettering av särskilda och ibland oväntade skäl. Så var nyligen fallet med en bonadsmålning med gammaltestamentligt tema. Här visade sig också själva gåvomotivet ha en historia värd att berätta.

Ett samtal

I juni 2016 fick jag ett telefonsamtal från en kvinna på Lidingö. Det blev ett långt och trivsamt samtal. Hon berättade att hon och hennes framlidne make har haft ett stort kulturhistoriskt intresse vid sidan av sina professionella liv och bland annat skrivit en bok om hedersbelöningar, av silver och guld, för lång och trogen tjänst. Under det att boken växte fram hade de haft tät kontakt med Nordiska museet, bland annat för att gå igenom museets samlingar av belöningsilver. Bemötandet på Nordiska museet hade upplevts som mycket positivt. Därför hade de innan makens bortgång kommit överens om en gåva till Nordiska museet.

Telefonsamtalet kopplades till mig, som ansvarig intendent för folklig möbelkultur, slöjd och bonadsmålari, eftersom gåvan var en fyra meter lång sydsvensk bonadsmålning med motiv från berättelsen om Noa och hans söner i Gamla testamentet. Den var inköpt på Bukowskis auktioner omkring 1970, berättade kvinnan. Med god kännedom om auktionsmarknaden i Stockholm, anade jag att

Bonadens motiv är från Första Mosebok, kapitel 6: »Gud sa till Noa: Bygg dig en ark av goferträ och inred den med olika rum. Bestryk den både invändigt och utvändigt med jordbeck. Så skall du göra arken: den skall vara 150 meter lång, 25 meter bred och 15 meter hög.« Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NM.0332373).

det kunde vara ett föremål av särskilt intresse och hög kvalitet. Vi bestämde att jag skulle komma på besök och ta del av bonaden i sin nuvarande miljö snarast möjligt.

Besiktning och förvärvsmöte

Efter att ha besiktat bonadsmålningen på plats kände jag att detta var ett intressant objekt för Nordiska museets samlingar. Bonaden var i gott skick med klara och välbevarade färger, vilket kunde förklaras av att den hade suttit i parets sängkammare, ett rum med nordöstligt läge. Den var sammansydd av flera sjok av linneväv i olika grovlek, vissa till och med lappade, något som var vanligt då man återbrukade textilier till de målade bonaderna. Längs den nedre kanten löpte en och samma linneväv med ett långt avslut i form av en dekorativ flätning, sannolikt från en äldre drättaduk, som man traditionellt klädde de sydsvenska husens rum med till olika högtider.

Besöket den morgonen på Lidingö blev långt. Vi hade mycket gemensamt att tala om. Bonadsmålningen följde inte med mig till museet utan blev kvar ett tag till hemma hos givaren, då nästa förvärvsmöte på museet inte skulle äga rum förrän ett par månader senare. När bonaden väl kom till museet undersökte jag den närmare inför katalogiseringen i Nordiska museets databas Primus. Ett godkännande av en av museets konservatorer hör också till ett förvärv, i detta fall målerikonservatorns. Bedömningen visade sig stämma, bonaden var i gott skick för sin ålder, och plats fanns i magasinet. När bonaden togs upp på vårt förvärvsmöte blev den enhälligt godkänd.

Examination

En examination av en bonadsmålning börjar för min del alltid med en helhetsöversyn. Vad föreställer motivet? I detta fall historien om Noa från Första Mosebok, kapitlen 6–10 i Gamla testamentet. Var hör bonaden hemma geografiskt sett? Kan först landsdel och

»Du skall gå in i arken tillsammans med dina söner, din hustru och dina sonhustrur...« Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NM.0332373).

landskap och därefter härad och socken identifieras och leda oss fram till målaren?

I det här fallet var det ingen tvekan om att bonadsmålningen var sydsvensk. De stiliserade blommorna mellan varje bildruta visade också att den var halländsk och gjord av en av målarna i Knäredsskolan. Men exakt vem målaren var kunde jag inte säga utan att gå vidare i källorna. I Nils-Arvid Bringéus bok *Sydsvenska bonadsmålare*, Nordiska museets fysiska katalogkort och på webbplatsen *Digitalt museum* finns avbildningar och ursprungsinformation om mängder av målningar. Efter jämförelser kunde jag konstatera att Johannes Person (1776–1841) i Brånalt, Knäred med största sannolikhet hade målat denna. Ledtrådar fanns i hans sätt att skriva textremsan och i detaljer i motivet.

Ännu en bonadsmålning?

Naturligtvis kan man fråga sig om Nordiska museet, som redan har drygt 800 bonadsmålningar att förvalta, vårda och bevara, ska förvärva en ytterligare. Men i fallet med bonaden från Lidingö var det

»...och av allt som lever, av alla varelser, skall du föra in i arken ett par, hane och hona, av varje art, så att de kan överleva tillsammans med dig.« Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NM.0332373).

just detta faktum, den rika samlingen, som avgjorde. Det visade sig också att den inte blev just ännu en i mängden.

Det fanns i Nordiska museets samlingar sedan tidigare tre bonadsmålningar som har attribuerats till Knäredsmålaren Johannes Person i Brånalt (NM.0052303, NM.0195540 och NM.0195541). Efter att ha jämfört den nyförvärvade med dem alla gällande sättet att gestalta motiv, bokstäver och siffror kunde jag konstatera att endast två av de tre uppvisade Persons handlag. Den nya målningen var därför inte bara en god representant för Knäredsskolan i Halland utan blev också en ingång till en ny undersökning kring den som nu avvek. Förvärvet belyste och speglade så de tidigare förvärvade föremålen och genererade ny kunskap. Och visade att en samling inte är statisk utan dynamisk.

Förvärv i projektform – belysning

MARIA MAXÉN

Det elektriska ljuset nådde 1924 ungefär åttio procent av alla hem i Sverige och innebar en genomgripande förändring av människors liv. Nu kunde dagen förlängas, själva tiden sträckas ut. Inomhus påverkades formerna för arbete och umgänge. Utomhus öppnades nya världar efter mörkrets inbrott. Det nya livet i elektrisk belysning var ett annat än det gamla.

Trots denna genomgripande förändring i modern tid var Nordiska museets innehav av elektriska lampor väldigt litet ännu i början av 2000-talet. För att kunna visa hur det var att leva och bo i Sverige under 1900-talet och fram till i dag behövde vi komplettera samlingen. Men vilka lampor skulle samlas in och hur? Med vilka metoder?

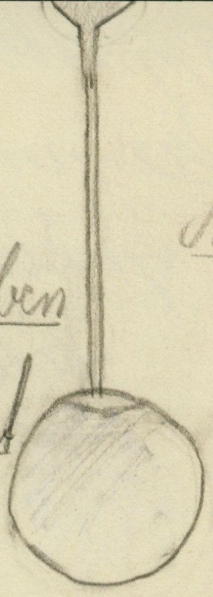
Inventering och undersökning

Som underlag för insamlingen gjordes en inventering av samlingarna. Den visade att elektrisk belysning från 1930-talet och framåt i stort sett saknades. För att råda bot på detta inleddes ett samlingsprojekt 2015. Det första steget blev att ta reda på vilka armaturer som fanns att köpa och vilka lampor människor använde i sina hem åren 1930–2016. Vi undersökte utbudet i litteratur och tidskrifter om inredning och formgivning, både redaktionellt material och annonser, och även i varukataloger från belysnings- och heminredningsföretag. För att se vilka lampor som faktiskt användes i hemmiljöerna undersökte vi material om den egna bostaden som skickats in till museet, bland annat i pristävlingen *Hur vi bor* 1942 och i frågelistorna *Heminredning* från 1967 (Nm 191) och *Mitt Hem* 1985 (Nm 211). Tävligen genererade 36 000 sidor text och 800 bilder och i frågelistorna finns många hundra beskrivningar, teckningar och fotografier som visar människors hem. Inredningsfotografier i museets bildarkiv kompletterade detta material.

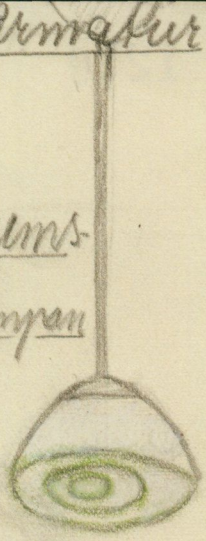
Hur går man vidare metodiskt med en sådan rikedom? Ramar

Lamporna i Marianne Knutssons hem i byn Moren, Dalarna, 1942. Marianne gick i 6:e klass i Grådö skola, Hedemora, och deltog i pristävlingen »Hur vi bor 1942«. Ur Nordiska museets arkiv (NMA.0082604).

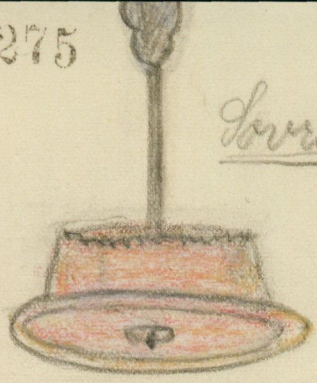
Globen
i
Kobel

Marmors-
lampe

Louvre-lampe

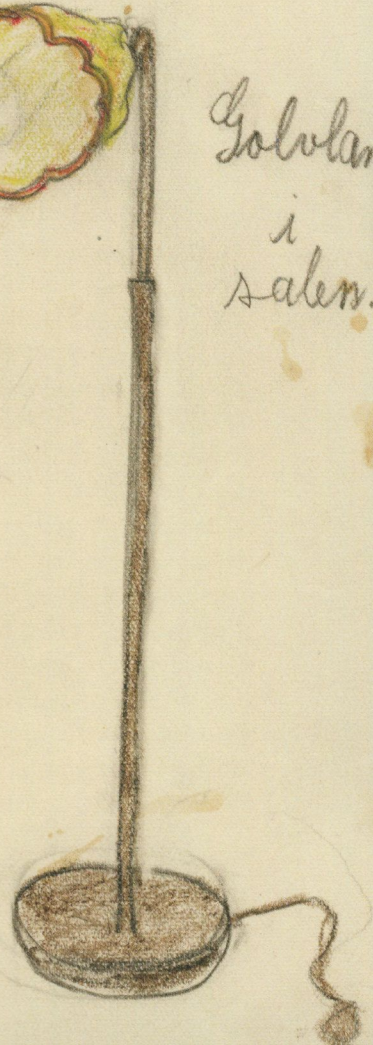
a
r 5

Lampe
i
salen

Golblampe
i
salen.

Schreibtisch-
lampe.

för det fortsatta arbetet sattes av redan beslutade strategiska riktlinjer, där en prioriterad uppgift är att öka insamlingen och dokumentationen från vår egen tid, bland annat inom profilområdet *Hem och bostad*. Det övergripande syftet är att kunna ge perspektiv på vad det innebär att vara människa i Norden. Skilda kategorier, såsom kön, klass, kulturell bakgrund och generation, ska beaktas. Målet med belysningsinsamlingen blev att förvärva en – utifrån riktlinjerna – representativ grupp elektriska lampor från tidsperioden 1930–2016 som använts i Sverige. Olika typer av hembelysning skulle samlas in, både billiga lampor och dyrbarare armaturer, både lampor vars huvudfunktion varit att ge bra ljus och dekorativ belysning, både lampor att »se med« och lampor att »se på«.

Upprop och pressutskick

Den 1 januari 2015 publicerades en text om den ålderdomliga föremålsinsamlingen och dess behov av förnyelse under rubriken »Månadens föremål januari« på Nordiska museets webbplats. Frågan »Vill du hjälpa oss?« ställdes i klartext och länkades till ett upprop där belysningsinsamlingen presenterades med exempel på lampor som vi önskade förvärva. Vi bad också om fotografier och uppgifter om när, var, hur och av vem lampan använts och vilket behov den fyllde. Var lampan bra eller dålig? Ansågs den ful eller snygg? Som tecken på status eller »dålig smak«? Matchade den inredningen eller var den en solitär? Var den, enligt givarens uppfattning, vanlig eller ovanlig?

När uppropet gick ut som pressutskick i början av april reagerade *Dagens Nyheter* snabbt och på ett oväntat sätt. I kåseriet »Upplysningstiden är inne« ifrågasattes insamlingens själva grund: »Om vi över huvud taget hade haft en orange lampa från 1970-talet hemma hade vi garanterat inte haft den kvar.« Och vidare: »Det är heller inte troligt att vi hade haft en 'kökslampa, avlång av furu' att skänka bort [...]«. Uppropet hade visserligen nått ut men vi var förbryllade över antydning om att folkliga föremål saknar värde och över att det var konstigt att vi ställer frågor om de föremål som för-

värvas till samlingarna. Våra frågor resulterar ju ofta i något helt avgörande för tolkning och förståelse, nämligen berättelser om det liv och det samhälle som föremålen har använts i. Utan dessa berättelser upphör kontakten mellan då och nu. Föremålen tystnar.

Tidningsartikeln fick stor betydelse för insamlingen. Redan dagen efter publiceringen fick museet kontakt med en äldre herre som hade just en orange lampa kvar från sin första lägenhet i Jakobsberg och kunde berätta att hans mamma hade köpt den på Ikea 1970 eller 1971. Två olika kökslampor i furu kunde också förvärvas. Genom kåseriet bar uppöppet frukt.

Nästa uppslag till vänster: Konservatorerna Elisabeth Geijer och Kerstin Jonsson förbereder montering av en av takkrona i den kulturhistoriska delen av utställningen *Nordiskt ljus*. I bakgrunden takkronor, lampetter och ljusstakar från 1600-talet (barocken) och mitten av 1700-talet (rokokon). Foto: Amanda Creutzer.

Nästa uppslag till höger: Den bländfria ljusets design i genomskärning i utställningen *Nordiskt ljus*. Museitekniker Hans Lindstrand justerar upphängningen av Poul Henningsens taklampa PH5 från 1958 (nyförvärv). Foto: Amanda Creutzer.

Annonser, loppmarknader, auktioner

För att själva aktivt kunna välja vilka lampor vi ville komplettera samlingarna med och samtidigt kunna komma i kontakt med säljare och brukare, valde vi att svara på köp- och säljannonser på webben. Som regel var de tidigare ägarna villiga att ge oss lampornas kontext. På loppmarknader hittade vi flera av de tidstypiska, massproducerade lampor som vi dokumenterat under det inledande arbetet.

Även mer eller mindre kända »klassiker«, banbrytande armaturer från hela den elektriska inomhusbelysningens historia, samlades in via annonser men också genom auktioner. Vi vände oss här till tio nordiska museer med designinriktning, sex designskolor, sexton journalister – de flesta knutna till design- och inredningstidningar – och två tillverkare, som alla fick i uppdrag att sammanställa de tio viktigaste armaturerna från år 1900 fram till i dag. Etnologen Jan Garnert, forskare på området belysningens kulturhistoria, gav tips på vardagsbelysning som fått klassikerstämpel. Dessa lampor fick plats i utställningen *Nordiskt ljus*, som följde efter insamlingens slut, och flertalet kommer att förvärvas.

Vi tog direktkontakt med tillverkare när kostnaderna för ett förvärv låg utanför budget. Bland andra *Asplundpendeln* (Gunnar Asplund, 1922), *Pia-lampan* (Thore Ahlsén, ca 1940) och takpendeln *Diamond* (Patrick Hall, 2012) förvärvades på detta sätt. I kontak-

Ljust och fräscht

Postmodernism

When I was young, I'd
Fascination, I'm
Design school

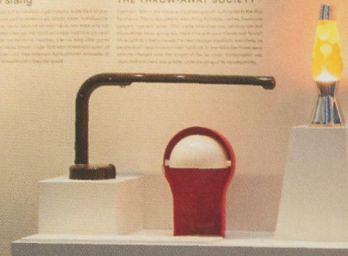
Pop och Plast

1960-1970 TAL
Slit och släng

Pop and Plastic
THE THROW-AWAY SOCIETY

Design school

Design school

Iluminación de interior
Iluminación exterior
Iluminación de exterior
Iluminación de exterior

Iluminación de interior
Iluminación exterior
Iluminación de exterior
Iluminación de exterior

Iluminación de interior
Iluminación exterior
Iluminación de exterior
Iluminación de exterior

Wolfgang Lindblom: "Den här lampan är inköpt på IKEA omkring 1970, till min 2:a i Jakobsberg. Jag var solo på den tiden. Mina föräldrar hjälpte till med inredningen, det var troligen mamma som bestämde." Bordslampan Telegono, formgiven av den italienske arkitekten och formgivaren Vico Magistretti, såldes av IKEA 1970-1971 och kostade 83 kronor. Foto: Maria Maxén.

Föregående uppslag:

Utställningen *Nordiskt ljus* i museets stora hall.

Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NMA.0079762).

terna med producenterna har ofta varukataloger, tillverkar- och försäljningsuppgifter kompletterat förvärven och gjort dem rikare.

Blogg och sociala medier

Parallellt med insamlingen startades *Belysningsbloggen* som hade ett dubbelt syfte. Det ena var att berätta om ljusets (och mörkrets) betydelse i vardag och fest och hur introduktionen av ny belysningsteknologi har förändrat livsstilar. Det andra syftet var att låta läsaren följa med bakom kulisserna och se hur vi på museet arbetar med föremålsförvärv och utställningsarbete. Här kunde vi visa dels att vardagliga föremål är av intresse, dels att värdet av information om föremålets kontext är stort. Totalt publicerades 65 inlägg under 2015 och 2016 varav många anknöt till insamlingens behov av föremål och berättelser. Här både berättade vi och ställde frågor, exempelvis gällande hur lampor har använts i specifika rum och i förhållande till möbler och tv-apparater.

Uppropet »Citattjakten« på Facebook handlade om helt andra saker. Här ville vi engagera våra följare i sociala medier och låta dem gissa bok och författare med utgångspunkt i citat om belysning från bland andra Selma Lagerlöf, Maria Gripe, Ivar-Lo Johansson, Karin Boye, August Strindberg, Vibeke Olsson och Gustaf Fröding. Citaten fick vi hjälp att hitta genom ett upprop till BIBLIST, en e-postlista som når majoriteten av Sveriges bibliotekarier. *LitteraturMagazinet*, Sveriges största litterära magasin, publicerade uppropet och omgående började en strid ström fantastiska citat finna sin väg till museet.

Belysningsbloggen kompletterades med andra aktiviteter på sociala medier, där vi snabbt kunde informera om insamlingen och hålla den aktuell. På Facebook kunde vi också göra detaljerade delinsamlingar genom speciella upprop av typen »Fotografera din fönsterlampa« och »Varje lampa räknas, hur många finns det hos dig?«. Det förra uppropet åtföljdes av ett frågeformulär och resulterade efter en vecka i drygt 70 svar med fotografier och berättelser. Det senare uppropet publicerades under Earth Hour. Antalet

Ljuspunkter i hemmen intresserade oss mot bakgrund av den undersökning som Energimyndigheten gjorde inför utfasningen av glödlampan 2009 och som visade att ett normalhushåll i Sverige då hade i genomsnitt 42 ljuspunkter. Det ansågs vara många då. Var det fler eller färre nu?

Fältarbete och frågelistor

I belysningsinsamlingen använde Nordiska museet en del jämförelsevis nya metoder men också beprövade arbetssätt som fältarbete och frågelistor. Museets samlingar ska spegla mångfalden i Sverige, och i slutet av 2016 gjorde vi försök att särskilt nå belysning i relation till funktionshinder, ett viktigt perspektiv i museets måldokument, genom fältarbete. Vi besökte Synskadades museum i Enskede och en syncentral på Kungsholmen för att lära oss mer om hur ljus och belysning kan fungera som hjälpmedel, bland annat i förstoringslampor och telefonsignalförstärkare. Samlingarna kompletterades senare med en förstoringslampa från 1980-talet – närmast en klassiker – som köpts in på annons efter en äldre dam som använt den vid läsning och handarbete.

En annan beprövad metod är frågelistan och det är också främst genom den som insamlingen fortsätter framöver. Frågelistan *Belysning* (Nm 245) skickades ut i början av 2016 och behandlar allt från allmänljus och stämningsbelysning till mörkerrädsla och huruvida det årstidsbundna ljuset påverkar hur människor mår. Här fortsätter vi rent allmänt en lång metodtradition och mer specifikt på ett par äldre frågelistor om belysning, *Ljustillverkning* från 1938 och *Fotogenlampan* från 1943. I framtiden kan vi lägga dessa sida vid sida och göra jämförelser och tolkningar över tid.

Slutsatser

En typ av sammanfattning av belysningsinsamlingen kan ges i siffror. Under projektet har 76 lampor tillförts samlingarna, omkring 10 lampor per decennium, något färre från 1930- och 40-talen,

något fler från 70-talet. Hälften av förvärven har varit taklampor, övriga lampor relativt jämnt fördelade mellan golv-, bord- och väglampor. Berättelser och bilder eller fotografier kompletterar föremålsförvärven.

En annan dimension gäller metodiken. Annonser har fungerat bäst. Genom att svara på annonser har vi kunnat välja de lampor vi önskat förvärva samtidigt som vi kommit i kontakt med brukarna, inte minst med människor med rötter i utomeuropeiska länder, som har kunnat berätta om sina lampor. Gåvor har fungerat mindre bra. En stor nackdel var här att vi inte kunde välja själva, en annan själva administrationen kring de lampor som vi erbjuds men inte ville ha. Den önskelista vi kommunicerade fungerade inte som fångstnät. Dagens många lättanvända försäljningskanaler på webben gör det också enkelt att sälja privata föremål. Den »marknad« som museerna söker gåvor och förvärv på är på så sätt en helt annan i dag än för bara något decennium sedan.

Till metodiken hör också att alla som skänkt och sålt belysningsföremål till museet har fått svara på frågor om föremålen. Ofta är svaren relativt kortfattade, men ibland har utförliga berättelser och fotografier av rummen med lamporna i sin miljö inkommit. Berättelser och bilder berikar en gåva och har stort värde när forskare, pedagoger och intendenten i framtiden ska berätta om livet under 1900-talet och tidigt 2000-tal.

En tredje dimension gäller utställningen *Nordiskt ljus*. Vad som började med en brist i våra samlingar – en brist på vardagslivets elektriska belysning – utvecklades till ett insamlingsprojekt och till en stor publiksatsning där de föremål vi just samlat in kunde ställas ut. Så är länken mellan det samlande och det publika arbetet hel. Som vi skriver i inledningen: Föremålen blir ingångar till både historia och samtid.

Flyguniformer i rörelse

Swedavia
Airports

samarbete med Nordiska museet

NORDISKA MUSEET

S om intendent med ansvar för sakområde uniform fick jag hösten 2014 handlägga ett erbjudande om en gåva till Nordiska museets samlingar, där utgångspunkten i princip var att tacka nej. Ärendet gällde en grupp uniformer använda av kabinpersonal på Linjeflyg. Ett beslut att avböja kunde lätt ha motiverats av att museet redan äger en större samling uniformer från SAS. Men det är inte alltid så lätt att tacka nej.

Bakom gåvan stod en före detta flygvärdinna som hade vårdat samlingen i över tjugo år. Hon kände väl till museets SAS-samling men argumenterade ändå för sin sak. Hon kunde inte se varför vi valde ut det ännu aktiva flygbolaget SAS medan vi sade nej till Linjeflyg. Efterhand förstod jag logiken: Linjeflyg var historia och hon var mån om att förmedla den yrkesidentitet och personliga samvaro som funnits inom det inhemska flygbolaget.

Samlingen bestod av flera kompletta uniformer och efter fortsatta resonemang visade det sig att dokumentationen var så fullgillig att förvärvet fördjupade kunskaperna om flygets historia. Jag föreslog att vi skulle ta emot ett mindre urval, vilket väckte positivt gehör vid ett internt förvärvsmöte. Vid besök hos givaren valde vi ut fem uniformer från olika yrkeskategorier och tider, totalt omkring fyrtio föremål, samt en mängd bilder och trycksaker. Kort därefter kom tre före detta flygvärdinnor till museet för att berätta om sina minnen. Anekdoterna flödade och vi sörjde att vi inte bandade samtalen.

Nyförvärv resulterar ofta i att föremålen, efter noggrann dokumentation, placeras i magasin och får vänta på användning. Den här gången blev det annorlunda.

Våren 2016 ringde reklambyrån One-motion på uppdrag av statliga Swedavia, som äger och förvaltar tio av landets flygplatser. Önskemålet var att visa uniformer från SAS och Linjeflyg i samband med Bromma flygplats 80-årsjubileum. Men de ville inte låna själva uniformerna, utan tanken var att projicera digitala bilder av plaggen på skyltdockor i en utställning. Idén väckte genast Nordiska museets intresse. Vi bistod med att göra ett urval, klä dockorna och fotografera dem i museets ateljé. Swedavia svarade för den digitala produktionen, kallad *projection mapping*, och marknadsföring.

I den färdiga installationen kläddes dockorna i uniformlika släta, vita plagg på vilka bilderna projicerades. Flygplatsens besökare fick se hur den ena uniformen gled över i den andra mot en bakgrund av foton från flygets historia. För Nordiska museets del innebar samarbetet med Swedavia något nytt. Föremålen lånades ut men ändå inte. Som kulturhistoriskt museum verkade vi i en ny offentlig miljö. Marknadsföringen föll väl ut och ledde till en rad inlägg i media, inte minst på grund av den nyskapande digitala produktionen. Så fint att vi inte tackade nej.

MARIANNE LARSSON är forskare och intendent vid Nordiska museet.

Guldknappen

Designpriset *Guldknappen* har sedan 1982 delats ut av *Damernas Värld*. Tidsningen samlade till en början en del plagg från pristagarna på sin redaktion – en samling som Nordiska museet tog över 2008 och som kompletteras varje år. Genom föremålen, pristagarnas designhistoria och juryns motiveringar kan vi så här långt följa 35 år av svenskt mode. Prisets symbol är en knapp av guld, formgiven av silversmeden och formgivaren Bengt Liljedahl.

Pristagaren 2016 var Nellie Kamras med märket STAND. Motiveringen framhäver hennes materialkunskap och att hon »med briljans uppdaterat ett historiskt svenskt hantverk och anpassat det till den moderna kvinnan av i dag«. Syskonpriset *Guldknappen Accessoar* gick till smyckedesignern Cornelia Webb: »Intresset för kroppen, anatomi och naturen märks i form av smycken som suddar ut gränserna mellan kläder och smycken.«

Båda dessa formgivare finns nu representerade i Nordiska museets samlingar. Här ingår de i en större berättelse om utvecklingen i en hel bransch. En tidig svensk modedirektris, Augusta Lundin, speglade det rådande Parismodet från 1870-talet, följt av exempelvis NK:s Franska och Märthaskolan. Efter andra världskriget tog nya unga svenska kläddesigner plats på scenen, uppburna av en boomande ekonomi. Samtidigt ändrades förutsättningarna för svensk textilindustri parallellt med att en ökad lågprisimport av massproducerade kläder etablerades.

När priset *Guldknappen* instiftades i början av 1980-talet var det ett uttryck för en nysatsning och ökad omvärldsbevakning efter några årtionden av antimodeströmningar inom den svenska klädbranschen. Satsningen understöddes även av Svenska Moderådet. Intresset ökade snart igen och svenska designerföretag kunde etablera sig på en marknad dominerad av stora klädkedjor. Olika initiativ från kultur- och näringsliv samt högskolor har stärkt modets anseende och svensk design märks numera tydligt även internationellt. I dag ökar exporten.

Modeplagg är färskvara och får inte kännas passé när de når handeln. Med digitala medier förändras nyhetslogiken och även formerna för lansering. Allmänheten kan bjudas in till *front row* vid catwalken och presentationer skjutas upp till dess plaggen finns på galge i affärerna.

Samtidigt premieras *hållbarhet* och här ligger Sverige i framkant, med design och tillverkning av plagg i värdigt producerade material, hållbara över tid, förfinade av hantverk och ibland kompletterade av textilt återbruk. »Långsiktighet är ett viktigt begrepp, att våga tänka tidlöst och över säsongsgränserna«, skrev *Damernas Värld* om det nya designpriset *Knappnålen* 2016. Så är modets samtidshistoria också en berättelse om ändrade attityder till senaste nytt.

HELENA LINDROTH är intendent vid Nordiska museet.

Hemma hos
Marianne Berlinde

Vissa möten glömmar man inte. Hösten 2004 besökte jag Marianne Berlinde i hennes hem i Västerås. Fanns det, undrade hon, något som Nordiska museet ville ta emot i framtiden? När Marianne avled tio år senare testamenterade hon hela sitt hem till museet: möbler, belysningsföremål, bildkonst, husgeråd, kläder, skor, smycken och fotografier. Vart och ett av dessa ting ger viktiga ingångar och kunskaper om 1900-talets inredningsideal samtidigt som de speglar Mariannes identitet och medvetna val som ensamstående yrkeskvinna. Hennes generösa gåva har gett oss nya möjligheter att göra betydande föremålsförvärv.

Marianne Berlinde föddes 1917 i Eskilstuna. Hon var enda barnet till Agda (f. Säreholm) och Folke Berlinde. Fadern var konstnär och läroverklärare. Efter några år flyttade familjen till Stockholm, där Marianne tog studenten. Hon studerade franska och konsthistoria vid Stockholms högskola och utbildade sig därefter till bibliotekarie. Efter studierna arbetade hon på bibliotek i USA under ett år. I Västerås fick hon tjänst vid Arbetarinstitutets bibliotek i Sundinska huset. När det uppgick i det nybyggda stadsbiblioteket i mitten av 1950-talet, fortsatte Marianne att arbeta där. År 1980 flyttade hon till en femrumslägenhet på Djäknebergsgatan i fastigheten Stora Tallbacka, byggd 1902. Här bodde Marianne fram till några år före sin död i oktober 2014. Hon blev 97 år.

De luftiga rummen i Mariannes hem var som en syntes av modernismens idéer: ljusa väggar, rena linjer och nätta möbler med olika karaktär som fritt kunde ställas samman. Hon tog tidigt till sig den nya estetik som introducerades i Sverige på 1930-talet och som förmerades av Estrid Ericson och Josef Frank för Svenskt Tenn. Marianne hade också själv en känslig blick och ett stort intresse för rumsliga detaljer och arrangemang. Hos henne samsades 1900-talets elegant formade och funktionellt uttänkta vardagsföremål från Sverige och Danmark med gustavianska inslag och faderns bildkonst och skulpturer. Här fanns Bruno Mathssons rullande serveringsbord, Josef Franks soffa och lampor, en matta av Märta Måås-Fjetterström, mönstrade linnekretonger, en alrotsfanerad byrå från Mälardalen och svarta Myran-stolar. En skandinavisk inredningskultur som behåller sin dragningskraft hos konsumenter än i dag.

Hem och boende har allt sedan verksamheten startade på 1870-talet varit ett viktigt område för Nordiska museet att samla och dokumentera. Under årens lopp har många privatpersoner donerat såväl enstaka föremål som hela interiörer. Marianne Berlinde's gåva är ett fint exempel på att både personliga tillhörigheter och människors erfarenheter lever vidare i museet. Hennes hem är onekligen ett stycke 1900-talshistoria.

ANNA WOMACK är intendent vid Nordiska museet.

Walter Bauers arv

Restaureringen av Örtagården

KARIN RINGHOLM är trädgårdsmästare och chef för Park- och trädgårdsavdelningen på Skansen.

Ingen grönska utan vatten. Tusentals meter av ledningar slingrar sig fram över Skansenberget och de kräver ett ständigt underhåll. Ett stopp eller ett läckage mitt under högsäsong kan få stora konsekvenser, så därför måste vi ligga steget före. När nya Lill-Skanssen byggdes 2012 påbörjades ett arbete med att byta och förbättra de ledningar, troligen från 1950-talet, som går därifrån hela vägen ner till Hasselbacksporten. Vintern 2015 var det dags att börja byta motsvarande ledningar från Posthuset genom Posthusängen, Vaktstugan och rakt under Örtagården. En stor del av trädgården skulle bli förstörd av schakten nästan hur vi än gjorde. Därför tog vi tillfället att fundera kring återställningen. Den här artikeln handlar om hur vi restaurerade Örtagården.

Utgångspunkter

Örtagården har legat på samma ställe i mer än hundra år. Under den allra första sommarsäsongen anlade Skansens grundare Artur Hazelius en liten örtagård vid Bergsmansgårdens Laxbrostugan. Han ville visa växter från 1600-talet som hade kopplingar till folk-

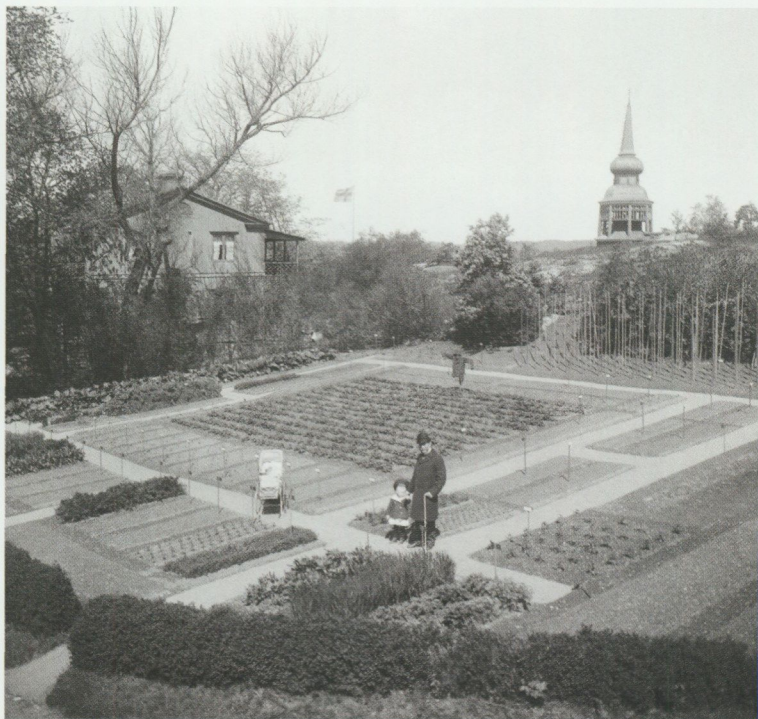
Spegelkulan. Originalen finns ännu på Fatburens vind. Foto: Arne Björnstad, Skansen.

lig tro och sed samt örter som hade använts till husmedicin. År 1914 anlade Alarik Behm, föreståndare för det som hette Skansens naturvetenskapliga afdelning, en örtagård på den plats där dagens trädgård ligger. Hazelius hade tidigare haft en köksträdgård i närheten av denna plats och där visat bland annat de fyra sädeslagen.

Intresset för den nya Örtagården – stavat med versal – var stort och den blev en trendsättare. Utformningen blev en förebild både i Sverige och utomlands, och fröer, rotskott och sticklingar skickades ut på begäran. Örtagården innehöll växter som vid den tiden odlades för medicinskt bruk eller användning enligt folktron. Vid varje växt fanns en skylt som beskrev växtens användningsområde och vad den kunde bota.

Den här historiska bakgrunden fanns med när Skansens trädgårdsmästare och antikvarier diskuterade de alternativ som fanns kring restaureringen. Hur hade Örtagården sett ut genom tiderna och vilket underlag fanns i form av skriftlig dokumentation, ritningar, skisser och fotografier? Från Alarik Behms tid fanns inte mycket bevarat, vilket gjorde det svårt att återställa till ursprunget. Vi landade i att i stället undersöka Walter Bauers örtagård som stod färdig 1965, då det från denna tid finns mycket sparat material i form av ritningar, fotografier, växtlistor och brev.

Walter Bauer var vid tiden en flitigt anlita trädgårdsarkitekt både på Skansen och i andra delar av Sverige gällande återuppbygandet av historiska trädgårdar och parker. Han fick i uppdrag att ta sig an Skansens örtagård då den efter nästan femtio år var i behov av förnyelse. Till skillnad från en *restaurering*, som alltså blev resultatet av våra diskussioner, blev Bauers uppdrag en *renovering*. Bauer ansåg att det var omöjligt att restaurera en trädgårdsanläggning eftersom ingenting i en trädgård står stilla. Därför gav han nu Örtagården drag från den formella klosterträdgården, med korsgång och kvarter, men även från det sena 1800-talets prydnadsträdgårdar med rundel som ramas in med blommor och rabatter, en omgärdande häck och gångvägar, som gjorda för korta promenader. I rundelns mitt kunde ett litet träd, en staty, ett solur placeras eller krönas med en spegelkula – som på Skansen. I de

Artur Hazelius köksträdgård år 1909 på den plats där Örtagården ligger i dag. I mitten syns sekreterare A. Holmberg tillsammans med Ulf Behm, barn till Alarik Behm, föreståndare för Skansens naturvetenskapliga avdelning. Hazelius huset skymtar till vänster i bakgrunden. Foto: Hultgren, Nordiska museets arkiv (NMA.0087919).

prydliga odlingsbäddarna lät Bauer plantera ett hundratal läkevaxter och kryddor men även prydnadsvaxter, växter som användes vid färgning och växter med betydelser från folktron. Skyltar med vetenskapliga namn placerades ut enligt riktlinjerna för en botanisk trädgård.

Från välbevarade ritningar och växtlistor vet vi exakt vilka växter som Bauer önskade, även om vi inte kan vara helt säkra på vad som planterades. I växtlistor daterade 22 april 1965 kan vi ändå,

Vy mot Hazeliushuset 1970. Artur Hazelius barndoms hem tillhörde ursprungligen malmgården Henriksdal på Surbrunnsgatan i Stockholm. Foto: Arne Björnstad, Skansen.

förutom sortnamn och antal, även hitta noteringar om plantavstånd, växtleverantör, tid för förkultivering samt artikelnummer på fröer. Bauer var samtidigt väldigt specifik om vilka växter som absolut inte fick bytas mot annan sort. Den stora utmaningen visade sig sedan bli att få fatt på just de rätta växterna.

Arbetets gång

I februari 2015 påbörjades schaktarbetena genom Örtagården. Dessförinnan hade en av våra trädgårdsmästare kartlagt vilka växter som skulle bevaras och försökt hitta nya platser till de som vi inte hade behov av. De växter som skulle bevaras och återplanteras i Örtagården fick tillfälligt bli jordslagna i pallkragar vid växthuset intill Skånegården. Ny plats fick bland annat delar av malörten, som flyttades till Koloniträdgården från 1920-talet.

Till höger: Lupiner och sommarmalva är några av de växter som ersattes vid restaureringen. Bilden är från Linnéåret 2007. Röda Längan skymtar i bakgrunden. Foto: Inga-Lill Hellqvist, Skansen.

Walter Bauer Trädgårdsarkitekt FST Artillerig.76 Stockholm NO		<u>Skansen, Örtagården</u>		Blad 9
<u>Växtrörteckning till ritning nr 1259:3 forts.</u>				
Nr.	Namn	Antal	Plats	Anm.
96	Dianthus barbatus borstnejlika	110	H	Blandade färger. Får ej bytas mot ettåri- ga sorter.
97	Chrysanthemum coccineum (Pyrethrum roseum) rosenkrage	30	H	Blandade sorter. I Bergianska trädgår- dens katalog kallas dessa "hybridum"
98	Verbena canadensis comp. trädgårdsverbena	150	I	Weibulls nr 6248 Förkultiverade plan- tor, planteras i juni.
99	Calendula officinalis ringblomma	100	I	Weibulls nr 3558 Förkultiverade plan- tor i juni eller sådd på platsen i maj
100	Chrysanthemum segetum gullkrage		I	
a	"Eastern Star"	20		Weibulls nr 3967
b	"Eldorado"	20		" " 3968
c	"Evening Star"	20		" " 3970
				Förkultiverade plan- tor i juni
101	Papaver orientale orientalisk vallmo		I	
a	"Malva"	3		Alnarp nr 43795
b	"Marcus Perry"	3		" " 43800
c	"Peter Pan"	3		" " 43845
d	"Salmon Glow"	3		" " 43870
102	Frimula × pubescens (auricula) trädgårdsaurikel	150	K	Kantväxt kring kvar- teret
103	Delphinium Ajacis romersk riddarsporre	125	K	Weibulls nr 4192 blandade färger. Förkultiverade plan- tor i juni.

71250-1134

ESSELTE
4401

Vid en första sammanställning av växter som saknades enligt Bauers förteckning kom vi fram till 43 sorter. Det var både perenner, annueller och rosor som saknades. Förfrågningar skickades ut till ett antal plantskolor, fröleverantörer och handelsträdgårdar. Några var enkla att få tag på, som lejongap, backsippa och murgröna. Andra var svårare, som specifika sorter av gullkrage, vallmo, temynta och belladonna. Belladonnan lyckades vi till slut få tag på via fröhandeln *Impecta* i *Julita* i Södermanland.

En annan svår nöt att knäcka – en ständigt återkommande fråga från såväl besökare som Skansens egen personal – var spegelkulan. Originalet finns på vinden till den byggnad som heter *Fatburen* medan den kopia som funnits i *Örtagården* under senare år har legat i flera delar inne i *Park-* och *trädgårdsavdelningens* lokaler i *Elverket* sedan 2014. Att hitta någon som kan tillverka en ny likadan har visat sig vara svårt. Efter upprop hos andra kulturhistoriska trädgårdar och stort letande bland möjliga tillverkare hittade jag till slut en konstnär som arbetade med glas och silver. Över telefon beställdes två nya silverkulor och leverans skulle ske våren 2016.

I den första etappen av restaureringen lade vi fokus på de inre planteringarna, som blev mest förstörda under schaktarbetena. De rabattkanter i cortenstål som under ett antal år omgärdat rabatterna monterades bort för att sedan återanvändas. På de bilder som vi har från 1970 finns det visserligen inga kantlister alls men på bilderna i *Boken om Skansen* (1979) kan man ana kantlister i trä runt några av planteringarna. Med stälkanterna på plats igen kunde återplanteringen börja våren 2015. De två största inre planteringarna schaktades ur ca 40 cm djupt och ny grönsaksjord tillfördes. Övriga planteringar fick ett grundare schakt, men även där tillfördes ny jord och gödsel.

Själva utformningen av *Örtagården* med de sex inre planteringarna och kantlister har inte förändrats sedan 1965. Däremot har de yttre planteringarna förändrats då det under 1990-talet byggdes ett förrådshus längs den östra sidan av *Örtagården*, mot *Vaktstugan* till, som har gjort att vissa buskar har försvunnit.

I maj planterade vi tillbaka jordslaget växtmaterial som blågull

och pion. Annuelser som vi först drivit upp i vårt växthus planterades ut som riddarsporre och luktreseda. Vi köpte in nya plantor av bland annat kvanne, pion och vallmo. Under klassiskt aprilväder, snöglopp, lyckades vi även plantera fjädernejlikor, borstnejlikor och rosenkrage. Växtjorden gjorde underverk för de nya plantorna och framför allt myntan (pepparmynta, grönmynta, krusmynta) samt citronmelissen frodades och växte sig enorma redan första säsongen. Under sommaren köpte vi även in nya stamsyrenor som planterades i ytterkant på de fyra bäddarna runt spegelkulan.

Hösten 2015 fortsatte vi återställningen av resterande planteringar. Perenner, klättrväxter och lökar planterades, bland annat vildkaprifol och krollilja längs Vaktstugans förrådsbod och trädgårdsiris längs kantlisterna. Syrenhäcken som omgärdar Örtagården föryngringsbeskars då den vuxit sig alldeles för hög jämfört med de bilder vi har från 1960-talet. Att lyckas plantera växter i den täta rotmattan var och är ett arbete som kräver både styrka och tålamod.

Våren 2016 tog vi oss an uppgiften att fortsätta söka efter de saknade sorterna av vallmo (*Papaver somniferum* 'Malva' och *Papaver orientale* 'Peter Pan') och flera sorters trädgårdsiris (*Iris x germanica*). Ett flertal av sorterna verkar vara svåra att få tag på även om det går att spåra dem till olika länder. Just vallmo och iris är växter som är det är lätt att korsa fram nya sorter av, vilket gör att de gamla lätt faller i glömska och ersätts.

Hela vägen har vi inte nått. Vi saknar fortfarande rätt sorter av till exempel gullkrage, men tills vidare använder vi oss av en sortmix som överensstämmer färgmässigt med de sorter som Walter Bauer önskade. På liknande sätt har vi tvingats arbeta även med andra växter. När vi inte har kunnat hitta exakt rätt sort har vi fått nöja oss med att komma så nära som möjligt när det gäller färg och form. Pestskräp har vi medvetet valt att inte plantera – den ska stå i Örtagården sydöstra hörn – eftersom den är invasiv, vilket innebär att den snabbt sprider sig på stora ytor.

I enighet med Walter Bauers strävan att efterlikna de botaniska trädgårdarnas systematik och arrangera växterna på ett vetenskap-

Första planteringen i maj 2015 efter att alla växtbäddar fått ny jord.
Foto: Karin Ringholm, Skansen.

Juli 2016 – andra året efter att nyplanteringen påbörjats.
Foto: Anette Sundström, Skansen.

ligt och pedagogiskt vis, arbetade vi mot slutet av restaureringen med att ta fram skyltar till alla växter med både vetenskapliga (latinska) och svenska namn. Skyltarna blev klara i sin helhet till säsongen 2017.

Att skylta är inget enkelt och okomplicerat. Vi har under årens lopp insett att det finns en problematik med att skylta giftiga växter. I syfte att varna har vi skrivit ut det på skyltarna. Men detta gör dessvärre också att dessa växter plockas flitigare än andra och ibland också stjåls. Belladonna, alruna och opiumvallmo är exempel på sådana växter. Därört, en mytomspunnen växt, har använts både som smärtlindring och afrodisiakum genom tiderna och har under åren på Skansen sällan fått stå ifred. Det sägs att häxor använde den till olika salvor och den klassas i dag som giftig.

En ny början

Under de två år som vi har arbetat med restaureringen av Örtagården är det många som har hjälpt till: trädgårdsmästare, säsongsanställda trädgårdsarbetare, praktikanter, volontärer. Just Örtagården är fortfarande den av Skansens trädgårdar som flest verkar känna till och vara intresserade av. Det brukar inte dröja länge innan våra praktikanter frågar om de kan få möjlighet att arbeta där och det är också den trädgård som vi får flest förfrågningar om att visa för olika intressegrupper.

För att återkomma till konsekvenserna av att en vatten- eller avloppsledning går sönder på Skansen mitt under brinnande högsäsong så var det just precis det som hände sommaren 2016. I Rosengården, som är en annan skapelse av Walter Bauer, upptäcktes en trasig vattenledning då en källare i en byggnad i närheten vattenfylldes. Som tur var kunde pumpar rädda oss från att börja schakta när trädgården stod i full blom. Men så fort besökarna avtog och rosorna gick in i vintervila så satte vi spaden i marken.

Levande kultur

Trädgården på Julita gård

KLARA HOLMQVIST är sektionschef för trädgården vid Nordiska museets avdelning Julita gård.

Tänk att här, där vi nu gräver, krattar, promenerar och sitter i gräset, har det funnits en trädgård i åtminstone fem hundra år. Det är samma jord och samma himmel ovanför trädkronorna. När vi gräver hittar vi tegelkross från det medeltida klostret och vi planterar våra äppelträd på den plats där klostrets lekbröder planterade sina. Vissa omständigheter har förändrats, men en spade ser i princip likadan ut nu som då. Och fortfarande surrar bina i lindarna och när solen går ner över sjön Ölajaren färgas himlen lysande rosa.

Naturen, växterna, förnyar sig ständigt men en trädgård är mer än de enskilda växterna. Den är platsen, arbetet, njutningen, nyttan och drömmarna. I trädgården vid Julita gård finns strukturer som är månghundraåriga. Som en promenadgång eller en terrasserings vid huvudbyggnaden där klosterkyrkan förr låg. Tänk om vi kunde veta vilken som är trädgårdens äldsta växt. Det skulle kunna vara något av de höga bergamottpäronträden. Eller den sibiriska nunneörten, som växer upp varje vår för att blomma med honungsdoftande gula blommor och sedan snabbt sjunka ihop och försvinna, men vars jordstammar lever kvar i marken. Kanske något av parkträden, en lind eller en ek, eller en oansenlig ört i gräs-

Äppelpergolans på
Julita gård. Foto:
Karolina Kristensson,
© Nordiska museet
(NMA.0075605).

mattan som överlevt i decennier genom att skicka sina utlöpare genom jorden.

Trädgårdsmästare på Julita gård - en i raden

Att arbeta i en sådan här trädgård är ett privilegium och ett ansvar. Det räcker inte med att vara duktig i trädgårdsmästarhantverket, man måste också lära känna trädgårdens historia. Det tar många år innan platsen har »sjunkit in« och man känner till i vilka rabatter sorkarna bor, var det växer fyllda snödroppar på våren och var det är lönlöst att plantera eftersom markytan ligger så lågt i förhållande till sjön att där står vatten vid snösmältningen. Man måste ha med sig hur platsen såg ut och användes för hundra år sedan och ännu längre tillbaka i tiden. Veta att buxbomen som kantar rabatterna i herrgårdsparken är sticklingar tagna från buxbom som planterades på samma plats på 1910- eller 20-talet och som hållit sig frisk och visat sig härdig i decennier. Har man inte denna kunskap om trädgårdens historia är det lätt att man missar något väsentligt och i värsta fall gör något oåterkalleligt. Hugger ner ett träd eller tar bort en växt som funnits där långt innan vi föddes.

Erik Pålsson hette den förste trädgårdsmästaren som vi vet namnet på. Han arbetade på gården år 1592. Vid den tiden var Julita en kungsgård och man odlade morot, palsternacka, persilja, huvudkål och pepparrot i det som då kallades kryddgården. Erik Pålsson följdes av Olof Andersson i början på 1600-talet, Måns Collin, Eric Hellberg och Pehr Flodmark under 1700-talet och därefter av många fler. De var alltid män då trädgårdsmästaryrket var förbehållet män. Men en trädgårdsmästare på 1700-talet hade i regel den egna familjen till hjälp. Det fanns också trädgårdsdrängar och när det var extra mycket att göra kunde även övriga arbetare på godset kallas in, män som kvinnor och ibland barn.

Då liksom nu är mycket av en trädgårdsmästares kunskap erfarenhetsbunden, det är handens och sinnenas kunskap. Hur ska jorden kännas när man smular den mellan fingrarna? Hur mycket väger den nyvattnade krukan i handen när den är lagom vattnad?

Vårarbete i pionträdgården när vårlöken blommar. På bilden artikelförfattaren och Eva Eneblad, trädgårdsmästare på Julita gård. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Hur luktar melonen när den är skördemogen? Dåtidens trädgårdsmästare var mångkonstnärer och det är lätt att känna ödmjukhet inför deras kunskap, från det mycket avancerade till det enkelt handfasta.

När trädgårdsnäringen växte och utvecklades i Sverige under 1800-talet professionaliserades yrket och trädgårdsskolor startade för att utbilda unga förmågor. En trädgårdsmästare skulle, förutom att kunna formge och anlägga trädgårdar enligt tidens ideal, också kunna växtförökning, marklära, beskärning, skötsel av krukväxter och hur man värmer upp och konstruerar drivbänkar och växthus.

Ofta började man som trädgårdsdräng eller trädgårdselev på en herrgård eller ett slott och gick sedan vidare till en trädgårdsskola.

Så gjorde Victor Norberg, som anställdes som trädgårdsmästare på Julita gård 1916. Norberg hade utbildat sig vid Experimentalfältets trädgårdsskola i Stockholm. Dessförinnan var han trädgårdsdräng på Tistad slott och elev i trädgården på Ericssbergs slott. Norberg är en av dem som har stannat längst i sin trädgårdsmästarejänst på Julita gård, hela 34 år. Hade vi fått träffa honom kunde vi fått veta allt om trädgården och hur den sköttes i början av 1900-talet.

Trädgårdsarvet

På Julita gård arbetar vi med att bevara ett trädgårdsarv. Det gör vi genom att vårda den trädgårdsanläggning som fanns här när Arthur Bäckström donerade sitt gods till Nordiska museet 1941 – en anläggning som i sin tur var sprungen ur den äldre trädgård som fanns när Bäckström kom hit. För oss som arbetar här i dag handlar det om att hålla gräsytor öppna, att låta grusgångarna behålla sin ursprungliga sträckning och att sköta de växter som har funnits här sedan 1900-talets början. Vi vill att de som besöker Julita gård ska få se en herrgårdsmiljö som den såg ut för hundra år sedan.

Men en trädgård är aldrig stillastående utan förändras hela tiden. På så vis skiljer sig bevarandet av en trädgård från bevarandet av till exempel hus och föremål. Vi måste ta ställning till hur vi ska göra när ett träd blir så gammalt att det börjar bli riskabelt att låta det stå kvar, när en rosenbuske dör och det inte längre går att köpa samma sort eller när tujahäcken som ursprungligen var klippt, nu vuxit till tre gånger sin gamla höjd. Det går inte att frysa en trädgård vid en viss tidpunkt. Istället vill vi genom medveten och kontinuerlig skötsel utveckla trädgården med utgångspunkt i kunskap om dess historia. Bara så kan *den historiska trädgården* leva vidare. Utan skötsel – människor som arbetar – förloras snart trädgårdens karaktär och växtmaterialet konkurreras ut, förväxer eller försvinner.

En återkommande arbetsuppgift då som nu – att klippa överblommade rosor i rosengården. Denna bild är från 1956. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0063432).

Vår trädgård har tillkommit och utvecklats i ett sammanhang. Godsets byggnader har genom århundradena förändrats och anpassats till nya tider och ideal. Likaså trädgården. Till Julita gård hör inte bara marken kring herrgårdsbyggnaden utan också åkrar, betesmark, skog och fiskevatten i bygden runt om. Genom att hålla hagarna betade och de små stugorna i skick har vi möjlighet att visa en helhetsmiljö som inte finns kvar på många andra platser. Kanhända fick de torpare och statare som vid förra sekelskiftet gjorde sina dagsverken i herrgårdsparken här inspiration till sina egna blygsamma prydnadsodlingar. Man får inte glömma att det var deras arbete och slit, direkt och indirekt, som gjorde herrgårdens trädgård möjlig.

På Julita gård arbetar vi också med att bevara ett trädgårdsarv som inte har direkt koppling till gården. Det gör vi i samarbete med Sveriges lantbruksuniversitet och Programmet för Odlad Mångfald (POM). Hos oss odlar vi nu gamla sorter av frukt, humle, pelargon, pioner, dahlior, perenner och lökväxter. Sorterna har samlats in genom inventeringar runt om i landet och blivit produktiva, dokumenterade och utvärderade. De mest värdefulla har blivit utvalda att ingå i den nationella samlingen för kulturväxter vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp och att odlas, visas och bevaras i lokala klonarkiv som hos oss.

Klonarkiv för frukt

Många associerar Julita gård med äpplen och fruktodling. Det kommer sig av att det sedan början av 1980-talet funnits en genbank, ett så kallat klonarkiv, för frukt hos oss. Då var det något nytt att bevara kulturväxter på museum. Vid sekelskiftet 1900 fanns det en uppsjö odlade sorter, både namngivna sorter framtagna av växtförädlare och så kallade lokalsorter som odlats av befolkningen och anpassats efter odlingsförutsättningarna i en viss region. Under 1900-talet hade antalet sorter minskat dramatiskt i och med att husbehovsodlingen minskat, marknaden kommersialiserats och produktionen rationaliserats. Som tur var fanns det

'Teda' är ett vackert litet päron och en av de fruktsorter som bevaras i klonarkivet. Foto: Klara Holmqvist.

en hel del gamla fruktträd kvar när man insåg att det var bråttom att rädda kulturarvet och började inventera i slutet av 1970-talet. De träd som man då hittade i trädgårdar runt omkring i landet var kända sorter som 'Åkerö', 'Melon', 'Transparente Blanche' och 'Gråpäron' men också lokala sorter som dragits upp av någon trädgårdsmästare och spridits i trakten. Det kunde även vara kärnsådder, det vill säga träd som uppkommit genom att man sått en kärna och sedan funnit frukten användbar eller trädet vackert och låtit det växa kvar.

Vill man föröka äppel- och päronträd (och de flesta andra frukt-sorter) måste förökningen ske *vegetativt* genom ympning eller okulering om man vill behålla en viss sort. Man tar då en kvist eller en knopp från den sort man vill föröka och får den att växa samman med en annan äppel- eller päronplanta som får utgöra trädets grundstam (rot). Man kan säga att man klonar sorten, därav benämningen *klonarkiv* på våra genbanker för levande växter. I dag har vi omkring 300 fruktträd i parken på Julita. Av dessa är 47 så kallade mandatsorter som vi har särskilt ansvar att bevara. Dessa sorter ska finnas i två exemplar och vårdas väl och hållas friska så långt det är möjligt. Även de träd som växte här innan Nordiska museet tog över driften 1944 är vi särskilt rädda om. De är vår länk till historien, när Julita gård var en av många herrgårdar i trakten med egen fruktodling.

Ett av de vackraste av de gamla träden är Södermanlandspäronet som växer utanför växthuset. Det är troligtvis mycket gammalt och uppenbart mycket ihåligt och antagligen har det inte lång tid kvar att leva. På hösten brukar dess blad färgas mörkt rödorange och päronen, som är hårda in i oktober, dimper i backen där fåglarna är snabba att picka i sig det söta fruktköttet. Södermanlandspäronet är en sort som man tror har uppkommit i Sverige även om man inte vet var moderträdet växte. Ofta vet man inte så mycket om de riktigt gamla sorternas ursprung. Kanske har de importerats till större trädgårdsanläggningar under 1700-talet, då det inte fanns någon fruktträdsförökning i Sverige att tala om, och sedan tappat bort sina ursprungliga namn. Vid mitten av 1800-talet fanns det i

alla fall många redan gamla Södermanlandspäron i Södermanland. Pomologen Olof Eneroth gav sorten sitt namn – tidigare hade det hetat olika på olika platser: Enhörningspäron, Trystorpspäron, Svenskt Höstsmörpäron. När vårt träd går ur tiden kommer vi att sakna det, men vi har redan tagit ympris och planterat ett nytt exemplar i närheten av det gamla. Så får det leva vidare, om än i en yngre version.

Humle och pelargoner

Vårt åtagande som klonarkiv har vuxit de senaste åren. Nu är det inte längre enbart fruktträd vi bevarar. Sedan 2013 har vi ett klonarkiv för humle i anslutning till köksträdgården och sedan 2015 bevarar vi pelargoner med lång historia i vårt växthus.

Redan på 1500-talet nämns humle bland grödorna som odlades på Julita gård och 1735 fanns här en humlegård med 2 000 humlestöror. Humle är en växt som odlats i Sverige åtminstone sedan slutet av 800-talet. Under 400 hundra år var odlingen lagstadgad eftersom man ville att Sverige skulle vara självhushållande på humle. Öl var ett viktigt livsmedel och med humle kunde man konservera ölet så att det gick att lagra. Där det var ont om färskvatten, som till sjöss, i militära fältläger eller i trånga städer, kunde det vara livsavgörande med tillgång till en dryck som man inte blev sjuk av och som dessutom innehöll mycket kalorier, vitaminer och mineraler. Till följd av detta har det funnits humlegårdar på tusentals platser i Sverige, som vid Julita gård.

All humle som odlats historiskt i Sverige tillhör samma art, men plantorna är inte genetiskt identiska. Det är som med oss människor: Vi får gener från våra föräldrar och dessa kombineras ihop till en ny unik individ. Arten humle är tvåkönad, så han- och honblommor sitter på olika plantor. Det är bara honplantorna som ger de värdefulla kottarna och därför är det bara dessa man har velat odla. Då det inte funnits några hanplantor i närheten har växten spridit sig vegetativt med utlöpare, det vill säga långa sidoskott under och över marken. Humlen kan därför hålla sig ung och vital

och leva kvar på platser där man för länge sedan slutat odla den.

Den humle som nu växer på Julita gård är antingen insamlad på platser där det tidigare har funnits humlegårdar eller inlämnad av människor som känner till just sin plantas odlingshistoria. Humlegården har krympt från 2 000 till 24 störar. Men det är nu störar med 24 olika kloner som alla är unika och har en egen historia. Någon humle från den humlegård som låg här 1735 har vi inte kvar. Däremot har vi humle från en ö i Hjälmarens, Tåkenön, som hör till Julita gård. Här odlades 100 störar år 1735 och det är inte osannolikt att denna humle härstammar från herrgårdens humlegård och har överlevt på ön sedan dess. Tåkenöhumlen har vackra kottar med hylleblad som ofta skiftar i rött. Dessutom innehåller den höga halter av alfasyra, något som brukar uppskattas av ölbryggare.

Den huvudsakliga skötseln i humlegården går ut på att få tre till fyra skott att slingra sig uppför stören och sedan ta bort övriga skott som växer upp under säsongen. Humle växer fort, under försommaren upp till otroliga trettio centimeter per dygn. Det gäller alltså att hålla sig i närheten och reda ut skotten innan man har ett stort trassel i odlingslådan. Vi odlar humlen i nergrävda lådor med öppen botten för att hindra rötternas spridning i sidled. Vi måste kunna vara säkra på att klonerna inte rymmer och blandar sig med varandra – det är en grundförutsättning för en fungerande genbank.

Till skillnad från humlen finns det ingen risk att pelargonerna sprider sig ohämmat. Här är utmaningen en annan, då de odlas i krukor som inte har en bestämd plats och har etiketter som kan försvinna. Pelargonier riskerar också att drabbas av svampsjukdomar och ohyra men genom att se till att de är i god kondition blir de mer motståndskraftiga. Det gäller också att inte vattna för mycket. Våra odlade pelargoners vilda släktingar finns i Sydafrika, där de växer i ett medelhavsklimat på lätta, näringsfattiga jordar där vat-

Humlekottarna
mognar i augusti.
Vissa kottar är sär-
deles vackra. Foto:
Klara Holmqvist.

ten aldrig blir stående. Man får ha detta i åtanke när man pysslar med sina plantor.

Pelargonen var otroligt populär som krukväxt under 1800-talet och ungefär fram till första världskriget. Sedan kom en lång svacka och växten blev omodern. Var den kanske för prålig och färgstark för de nya funktionalistiska idealen? De som inte var så modemedvetna fortsatte ändå odla sina pelargoner hemma på fönsterbrädan. De är enkla att föröka med sticklingar så man kunde lätt dela med sig till släkt och vänner och föryngra sina egna plantor så de inte tappade i vitalitet. På 1990-talet vände det och än syns ingen avmattning när det gäller pelargoners popularitet.

På 1990-talet gjordes den första insamlingen av gamla pelargon-sorter i Sverige av Uppsala Botaniska trädgård. Det är delar av denna samling som i dag finns på Julita gård tillsammans med pelargoner som hittats genom POM:s inventeringar. Nästan alla våra pelargoner är zonalpelargoner (*Pelargonium x hortorum*) och flera sorter liknar varandra. Men det gör ingenting. Blomningen under sommaren är överväldigande. Flera sorter har en mycket stark växtkraft och ett blad kan bli större än en utspärrad hand. Det mest speciella är ändå att plantorna så tydligt bär vittnesmål om en lång odlingstradition. Dessa krukväxter har vattnats, gödslats och pysslats om kontinuerligt i 70, 80, 100 år. Henriks knallrosa »pelargonia«, är ett exempel.

Henrik, född i början av 1900-talet, var ungarl och enligt hans systers dotterdotter, som lämnade in pelargonen till Botaniska trädgården, hade han alltid vackra blommande pelargoner i fönstren. Henrik hade fått pelargonerna efter sin mor och mindes dem från sin egen barndom. När han verkade (klippte och filade) klövarna på gårdens kor lade han det som blev kvar som gödsel i krukorna – det var innan man började med flytande näring i plastflaska. Vi fortsätter nu att vårda Henriks pelargon och alla de andra genom att kontinuerligt vattna, putsa, toppa och föryngra dem.

Henriks pelargonia.
Foto: Peter Sege-
mark, © Nordiska
museet.

Herrgårdspionerna

Varje år kring midsommar kommer många besökare för att ta del av trädgårdens mest överdådiga upplevelse: pionblomningen. Ofta har man ringt i förväg för att försäkra sig om att man kommer precis rätt, det vill säga när så många som möjligt av de fyrahundra plantorna slagit ut sina knoppar. Det handlar om tusentals blommor, både enkla öppna med klargult pollen och täta tunga blomhuden med hundratals kronblad. Har försommaren varit kall låter de vänta på sig, men är det varmt ett par veckor så är blomningen fort över. Dessutom kan oväntade skyfall påskynda förfallet genom att slå ner blomstjälkarna till marken så att grusgångarna fylls av drösande silkeslena kronblad.

Pionträdgården i sin nuvarande form har funnits på Julita gård sedan 1990-talet och har alldeles nyligen utökats med ett flertal extra värdefulla pioner. Också dessa har samlats in genom POM. Flera av dem är så kallade herrgårdspioner med det vetenskapliga namnet *Paeonia x hybrida*. Det är en hybrid, en korsning mellan två vilda arter, dillpion och sibirisk pion. Förr spreds ofta trädgårdsväxter från högreståndsmiljöer till allmogen och man skulle kunna tänka sig att herrgårdspionen var just en sådan växt. Men det finns en del oklarheter både om namnet och om herrgårdspionernas ursprung. I trädgårdskretsar har man länge sagt att de flesta herrgårdspioner i Sverige härstammar från en korsning i Bergianska trädgården i Stockholm 1902 och under en period gick de till och med under det vetenskapliga namnet *Paeonia x bergiana*. Men herrgårdspioner har funnits i Sverige sedan slutet av 1700-talet och det finns ett flertal olika kloner i odling som skiljer sig åt i utseende.

Många som har en herrgårdspion tror att det är en dillpion eftersom bladen inte liknar vanliga pionblad. De flesta har kanske inte heller sett en riktig dillpion då de är exklusiva och svårödlade. Men det brukar vara lätt att skilja mellan den kompakta »dilliga« dillpionen och den kraftiga herrgårdspionen om man ser dem tillsammans. Herrgårdspionen är inte alls kinkig när det gäller växtplats och omvårdnad. Det är antagligen därför det kommit in så många herrgårdspioner (men bara en enda dillpion!) vid POM:s invente-

En herrgårdspion från Hälsingland, insamlad genom Programmet för odlad mångfald (POM). Foto: Linnea Oskarsson, POM.

Nästa uppslag: Julita gårds trädgård, växthuset i bakgrunden. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet (NMA.0056597).

PÅ SPANING...

ring. Kriteriet när man har letat efter perenner i detta upprop är att de ska ha en dokumenterad historia från före 1940. När man förökar en pion genom delning behåller den sina sortegenskaper och förblir identisk med sin modersort. Det är så pionerna kunnat bevaras och flytta in i nya trädgårdar.

De herrgårdspioner vi just börjat odla på Julita gård härstammar troligen inte från Bergianska trädgården utan från olika korsningar som uppkommit på olika platser vid olika tillfällen. De har alla små skillnader i växtsätt och utseende och dessutom en unik historia, knuten till de människor som odlat dem. En herrgårdspion odlades på soldattorpet Köpstafallet nära Askersby av en kvinna vid namn Teresia, född 1878 och mor till nio barn. En annan odlades av en skogvaktarfru från Brevens Bruk och en tredje växte år 1922 i trädgården på en gård i Dyltabruk som ägts av samma släkt sedan 1600-talet. Familjen som köpte gården 1922 hade en son vars hustru kom att ta hand om pionen, som tack vare detta nu ingår i vår kulturväxtsamling.

Trädgårdens existens

När Arthur Bäckström donerade sitt gods, Julita gård, till Nordiska museet visste han att tiderna förändrades. Moderniseringen gick snabbt. Arbetskraften blev dyrare och importerad frukt och grönsaker blev billigare. Det var svårt att hålla en stor trädgårdsanläggning igång på samma sätt som tidigare. Bäckström samlade på sig föremål och till och med hus från det gamla bondesamhället. Kanske tänkte han inte på att även många trädgårdsväxter var hotade. Men utbudet i trädgårdshandeln sjönk och hemträdgårdsodlingen minskade. Tack vare att Julita gård blev ett museum kan vi fortsätta sköta trädgården och bevara miljön som den såg ut i början av förra seklet. Och tack vare att vi odlar POM:s insamlade växtmaterial kan vi bidra till att kulturväxter bevaras så vi fortfarande kan smaka på samma sorts äpplen och dofta på samma sorts rosor som våra far- och morföräldrars far- och morföräldrar. Som sagt, växter som inte sköts riskerar att förloras. Vi som trädgårds-

mästare och trädgårdsarbetare måste finnas här varje vår, sommar, höst och vinter.

En viktig aspekt är att vi som arbetar här inte bara bevarar växterna och själva anläggningen utan också ett trädgårdshantverk som inte längre utövas av så många. Många av de arbetsuppgifter vi utför är desamma som trädgårdsmästare i generationer har utfört. När vi ympar träd, kantskär gångar och driver upp plantor lever detta hantverkskunnande vidare och vi kan förmedla det till kursdeltagare, praktikanter och besökare. Förhoppningen är att alla som besöker Julita gård ska känna att de kan få ta del av vårt arbete och själva inspireras att lära sig något nytt och kanske själva börja odla en ovanlig äppelsort eller en gammaldags höstflox. Att få vara en del av en trädgårds existens, att arbeta i den eller att breda ut sin picknickfilt under trädskronorna, är oerhört värdefullt.

Här är vi en del av historien. Vi vet inte hur Julita gård har förändrats om hundra år. Men de träd vi planterar i dag kommer att stå kvar länge och kanske har de fyllda snödropparna spridit sig i gräset vid trädgårdsmästarbostaden.

Baltic Sea Science Center

Skansens djurpark har alltid varit viktig för Skansens besökare. Men med tiden har förutsättningarna för den zoologiska verksamheten förändrats. För hundra år sedan hade vi betydligt fler arter än i dag. Nu finns i gengäld tydliga krav på djurskydd samtidigt som en djurpark enligt lag ska arbeta med artbevarande, forskning och utbildning.

Skansen hade länge svårt att hänga med. Pengarna räckte ofta inte till för underhåll och utveckling och än mindre till en helomställning till en modern djurpark. Med en ny Skansenchef 2005 kom en ökad insikt om att djurparken behövde rustas upp om djuren skulle kunna finnas kvar i framtiden. Nödvändiga renoveringar och nybyggnationer har sedan dess genomförts vid Lill-Skansen och flera av anläggningarna.

Parallellt har vi fört en diskussion om den gamla sjölejonanläggningen vid nedre Solliden som dömdes ut redan på 1980-talet. För några år sedan inleddes en dialog med Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) om samverkan. Där Skansen var i behov av ökad akademisk kompetens sökte SLU en möjlighet att sprida information. Ganska snart började vi prata om Östersjön. Skansen kunde inte ensamt bygga en ny anläggning - men kanske tillsammans med en annan organisation?

Situationen är knappast unik. Många har varit med om att den goda idén finns medan finanserna saknas. I det här fallet är fortsättningen något av en framgångssaga.

I november 2012 presenterade vi vår idé för stiftelsen Baltic Sea 2020. Gensvaret var försiktigt positivt och vi fick också en rekommendation om att involvera Östersjöcentrum på Stockholms universitet. En arbetsgrupp tog fram ett förslag tillsammans med en arkitekt och efter en ny presentation beslutade stiftelsen våren 2014 att stödja projektet. Hösten 2015 började detaljarbetet kring utställningarna. En anonym donator gav ytterligare bidrag när behovet uppstod.

I det nya *Baltic Sea Science Center*, klart 2018, kommer Skansens gäster att mötas av flera större och mindre akvarier och en modern utställning om Östersjön. Vi vill att de ska fascineras av en unik miljö, lockas att veta mer och häpna över utmaningarna. Samtidigt vill vi visa att hoppet om havets återhämtning lever ifall vi bara väljer rätt väg.

Med den nya anläggningen tar Skansen ett stort kliv framåt som djurpark. Men vi ska då inte glömma de andra förändringarna under det senaste decenniet. De flesta djuranläggningarna är renoverade, den pedagogiska verksamheten har utökats markant, Skansen är mer involverat i olika bevarandeprojekt än någonsin. En lång museihistoria fortsätter när våra gäster nu får möta en brännande miljöfråga och vi lägger ytterligare perspektiv på förhållandet mellan människa, djur och natur.

TOMAS FRISK är chef för Zoologiska avdelningen på Skansen.

Bevarandet av mångfald

Berguv och vitryggig hackspett

LINDA TÖRNGREN är chef för Djurvårdarenheten på Skansen.

Fåglarna på Skansen kan ha svårt att konkurrera med däggdjuren. En förmiddag för några år sedan passerade jag voljären i stallbacken, där vi huserar våra fjällugglor, och hörde en förälder säga till barnen att »nu går vi och tittar på djuren istället«. Ändå envisas vi med att hålla fåglar. Fåglarna är en grupp djur som vi onekligen finner i den svenska naturen och är en del av den mångfald vi vill visa.

Dessutom hotas många arter av utrotning. Flera av de vanliga fåglar som flockas kring fågelborden landet över minskar i antal och några andra är helt utdöda. Miljögifter och förstörda naturliga miljöer är de två främsta orsakerna, som också slår mot arter som vanligen är mindre synliga. Berguven drabbas av den förra, den vitryggiga hackspetten av den senare. Vi har bäge arterna på Skansen i syfte att både visa och bevara. Berguven var en av våra allra tidigaste; den fanns på plats redan 1892, året efter Skansens invigning, och har sedan dess hållits på olika platser på området. Den vitryggiga hackspetten är ett av de allra senaste inslagen. Den här artikeln handlar om dessa två arter och om hur vi arbetar med artbevarande.

Utgångspunkten är att vi håller våra djur för så kallad offentlig förevisning – »djur i djurpark» – och därför måste uppfylla en hel

Berguven Melker föddes upp på Skansen. Året är 2009 och den har just ringmärkts av Skärgårdsstiftelsens tillsynsman Sten Söderlund och ska släppas ut i Stockholms skärgård. Foto: Anders Bouvin, Skansen.

del krav. Artskyddsförordningen kräver att artbevarandearbetet är *aktivt* men ger sedan utrymme för flera olika arbetssätt. Ett är att föda upp djurindivider och placera ut dem i naturen inom ett reintroduktionsprojekt, ett annat att informera allmänheten om behovet av artskydd och de miljöer som arterna lever i, ett tredje att samla in pengar för att arbeta med artbevarande i naturen. På Skansen är alla tre arbetssätten både aktuella och möjliga.

Berguv

Under 1800-talet var berguven vanlig i stora delar av landet. I Stockholms län dödades under åren 1885–1900 totalt 399 stycken. Fram till år 1925 betalade staten ut skottpengar då berguven betraktades som ett skadedjur. Beståndet minskade drastiskt och vid inventeringar i Stockholms skärgård 1937–1939 fanns endast några enstaka par kvar. Minskningen berodde då även på miljögifter som kvicksilver. Arten kom senare att fridlysas och en långsam återhämtning började. Årliga inventeringar sedan slutet av 1970-talet görs av Skärgårdsstiftelsen och man har konstaterat att när berguvspopulationen var som minst under 1960- och 70-talen var skärgården den del av länet där det fanns flest berguvar, även om det fortsatt bara rörde sig om enstaka par. Berguven är en rovfågel som är känslig för miljögifter och därför en väl fungerande indikator på miljön. I dag finns det såvitt känt tio aktiva berguvspar i Stockholms skärgård.

På den plats där voljären för berguv nu finns på Skansen låg tidigare en anläggning för svenska ormar och groddjur. Planer finns på att utvidga den nuvarande anläggningen under de kommande åren men en större renowing har redan gjorts av marken och den bäck som rinner genom området. Miljön ska spegla den skogsmiljö med klippor som berguvar uppskattar att sitta i. I naturen äter berguvarna främst gnagare och hare men även fågel. Hos oss äter de råttor, möss och kyckling.

Berguvarna på Skansen har varit produktiva av sig. Även om de enbart ruvar fram en kull per år så brukar det kläckas fram en, två

eller oftast tre ungar som brukar växa fint fram tills det är dags att släppa ut dem – sedan 1989 årligen i Stockholms skärgård. Totalt har 33 uvar släppts ut, de senaste i september 2016. Den hona som finns hos oss nu har stått för alla dessa ungar utom de två som släpptes ut året innan hon kom till oss. Uvarna sätts ut där berguv har häckat tidigare men där inga andra finns i närheten.

Dödligheten bland viltfödda berguvsungar är stor, kanske så mycket som femtio procent, under det första levnadsåret. Tyvärr är dödligheten minst lika hög hos dem som släpps ut från Skansen. Vi vet detta genom att vi ringmärker dem innan de släpps ut och då också dokumenterar längd, vikt, kön och hull. Vi gör också DNA-prov för att bekräfta uvarnas kön, som det annars är nästan omöjligt att avgöra på utseendet. Honor brukar dock vara större och väga mer än hanarna. Viktskillnaden stämmer i stort sett alltid. Ett antal av de ringmärkta fåglarna hittas och vi får reda på hur de har klarat sig i vilt tillstånd. Men enligt ringmärkarna kan det vara svårt att läsa av ringnumren på vuxna levande berguvar på grund av att fjädrarna döljer dem. Därför känner vi inte till hur det har gått för flertalet av våra utplacerade individer.

I vilket fall har det har visat sig att berguvspopulationen fortfarande är beroende av de utsläppta individerna. Under år med uppehåll har den vilda populationen minskat.

Vitryggig hackspett

Den vitryggiga hackspetten är en av Sveriges fyra så kallade brokspettar och det krävs ett skarpt öga för att kunna hålla isär dem. Den hackspett som man oftast ser vid fågelbordet är större hackspett. Under 2016 häckade endast tre par av vitryggig hackspett i hela Sverige och de fick elva ungar tillsammans. Globalt sett är den inte hotad, både Baltikum och Polen har stabila populationer, men på den svenska rödlistan klassas arten som *akut hotad*, vilket betyder att den löper extremt stor risk att dö ut i vilt tillstånd.

Helt osynlig är vitryggen nu inte. Eftersom den är en så kallad invasionsart kan den en del år, särskilt på vintrarna, dyka upp i

Nästa uppslag:
Skansens berguvs-
hona med nykläckta
ungar. Foto: Marie
Andersson, Skansen.

hundratal över hela Sverige. Förklaringen är att det då råder brist på föda i länderna österut. Tyvärr flyttar de allra flesta fåglar tillbaka.

För att vitryggen ska trivas, häcka och stanna i ett område krävs en biotop som innehåller mycket lövskog med mycket död ved och grova äldre träd. I Sverige har nästan alla sådana biotoper försvunnit på grund av ett extremt skogsbruk, inriktat på att odla tall och gran. Vitryggen betraktas vidare som en så kallad paraplyart, med andra ord en art som har ett brett krav på sin miljö och också behöver stora arealer. Gynnar och bevarar man en sådan art kommer man samtidigt att bevara många andra. Där vitryggen trivs lever omkring 200 andra hotade arter av både djur och växter som inte klarar sig i andra miljöer och till de klassiska häckningslokalerna hör de områden i Sverige som hyser flest rödlistade arter. Det gäller till exempel skogarna kring nedre Dalälven.

Sedan 1990 driver Naturskyddsföreningen ett projekt för att rädda den vitryggiga hackspetten. Man arbetar dels med att skydda och återskapa lövskogsmiljöer, dels med stödutfodring och dels med att förstärka den ytterst lilla svenska stammen genom utplantering. I början plockades ungar ur bon i Norge och Lettland. Arten har också i tio år hållits på Nordens ark i Bohuslän som, i samarbete med Naturskyddsföreningen, hittills har släppt ut närmare 200 vitryggungar. Utan dessa utsläppta fåglar hade arten förmodligen varit utdöd i Sverige i dag, precis som mellanspetten.

En ny voljär

På den plats där Skansens vitryggar hålls låg tidigare en anläggning som ursprungligen byggdes för isbjörnshona med ungar och sedan fick nättak och höll fjällugglor. Under 2016 byggdes en ny voljär som är den första djuranläggningen på Skansen som har tillkommit specifikt för att stärka artbevarandearbetet. Den gör det möjligt för oss att bidra genom uppfödning och utplacering samt pedagogiska insatser och insamling av pengar.

Med voljären har Skansen alltså en avelsanläggning som också

Vitryggig hackspett.
Foto: Linda Törngren, Skansen.

Skansens publika voljär för vitryggig hackspett invigdes 2016.
Foto: Linda Törngren, Skansen.

är en publik anläggning. Under 2017 byggs ytterligare en voljär, ej publik, för att vi ska kunna hålla ytterligare ett avelspar. Vid Nordens ark har man konstaterat att enbart avelspar som hålls åtskilda från andra faktiskt häckar – annars stör paren varandra. Skansen har inte samma möjligheter när det gäller att hålla många par men både vi och Naturskyddsföreningen ser i gengäld den stora potentialen i att möta många gäster och informera om arten och orsaken till dess utarmning. Ett antal iögonfallande informationsskyltar finns vid voljären och ger information om arten och miljön och om orsaken till att den är hotad i Sverige. Och varje dag under högsäsong, helger och skollov berättar en av våra djurvårdare om den vitryggiga hackspetten, om varför den är hotad och om bevarandeprojektet.

Vitryggarna är tacksamma och lättskötta – och charmiga! De är aktiva och de syns mycket. Knappast någon som stannar upp undgår att se dem flyga omkring, från trädstam till trädstam. Mellan

flygvarven hackar de i träden. De är kanske inte Skansens mest spektakulära djurart men för museets roll i det artbevarande arbetet och för möjligheten att sprida kunskap om detta är de nog så viktiga.

Skansens bevarandefond

Som jag skrev inledningsvis kräver artskyddsförordningen att den som vill bedriva djurparksverksamhet arbetar med biologisk mångfald. Att presentera kunskap och på så sätt medvetandegöra allmänheten kring dessa frågor är ett sätt att göra det. En enskild person kan påverka! Det kan till exempel handla om att reflektera kring konsumtionsvanor och välja produkter och tjänster utifrån ett bevarandeperspektiv.

Ett annat arbetssätt är att sätta ut djur och ett tredje att samla in medel till aktuella forskningsprojekt. Skansen har startat en bevarandefond vars syfte är att bidra till att samla in ekonomiskt stöd till arbetet med att bevara i första hand nordiska djurarter. *Projektet vitryggig hackspett*, som Naturskyddsföreningen driver, är det projekt som vi kommer att stödja till en början. Fonden kan dock framöver även stödja andra, antingen sådana som är direkt eller indirekt kopplade till Skansens djur eller sådana med internationell inriktning. Allting rör samspelet mellan djur och människa och om att på lång sikt förhindra att naturmiljöer utarmas och arter dör ut.

Källor och litteratur

Anna Womack

Den osynliga markisinnan

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv
Claes Lagergrens arkiv.

Tryckta källor och litteratur

Aslet, Clive, *An Exuberant Catalogue of Dreams. The Americans Who Revived the Country House in Britain*, London 2013.

Bjurklint Rosenblad, Kajsa, *Scenografi för ett ståndsmässigt liv. Adels slottsbyggnad i Skåne 1840-1900*, Malmö 2005.

Cooper, Dana, *Informal Ambassadors. American Women, Transatlantic Marriages, and Anglo-American Relations, 1865-1945*, Kent, Ohio, 2014.

Grundström, Åke, »Markisens slott«, *Fataburen* 1958. Bildserie med inledning av Sigurd Wallin.

»Hos markis Lagergren på Tyresö stolta slott«, *Sydsvenska Dagbladet* 1926-11-21.

Lagergren, Claes, »Tyresö«, *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Södermanland*, Stockholm 1908.

Lagergren, Claes, *Mitt livs minnen*, 1-9, Stockholm 1922-1930.

Lagergren, Claes, *Efterlämnade dagboksanteckningar*, 1-2, Stockholm 1940-1953.

Laurin, Carl G., »Claes Lagergren«, *Människor*, Stockholm 1919.

Laurin, Carl G., *Minnen* 4. 1908-1918, Stockholm 1932.

Lindblom, Andreas, »Tyresödonationen«, *Fataburen* 1933.

Lindblom, Andreas, *Utsikt från Skansen*, Stockholm 1954.

Lindvall, Karin, »Präktiga egendomar, stilenligt kulturarv och trevliga besöksmål. Turismens herrgårdsbilder«, *Herrgårdsromantik och staretälände. En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*, Stockholm 2004.

Medelius, Hans, »Nya satsningar och nya framgångar«, i Hans Medelius m.fl. (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.

Montgomery, Maureen E., *'Gilded prostitution'. Status, Money and Transatlantic Marriages, 1870-1914*, London 1989.

Rundquist, Angela, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900*, Stockholm 1989.

von Schwerin, Alexandra (red.), *Den dolda kvinnomakten. 500 år på Skarhults slott*, Stockholm 2014.

Sumner Anne, *Borgerliga ambitioner och adliga ideal. Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 2004.

Werner, Yvonne Maria, »Markis Lagergren och katolicismen i Sverige«, *Signum* 8-10, 1994.

Karin Dern

Spelminnen

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv
Frågelista Spel (Nm 244), 2015.

Tryckta källor och litteratur

Österman, Annika, *Människors egen historia. Om Nordiska museets frågelistor*, Uddevalla 1991.

Dan Waldetoft

Fynd i samlingar

Otryckta källor

Riksarkivet
Svar.

Tryckta källor och litteratur

Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*, Stockholm 1975.
Olausson, Magnus, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*, Stockholm 1993.
Olsson, Ingemar m.fl. (utg.), *Rannsakingar efter antikviteter*, band 1, H. 1, Stockholm 1960.

Sigrid Eklund Nyström

En okänd skatt

Digitala källor

Material om Julius Kronberg på Digitalt museum, www.digitaltmuseum.se
»Vad hade de på paletten«, www.raa.se/publicerat/rapp2009_2.pdf

Mer läsning

Arnö-Berg, Inga och Biörnstad, Arne (red.), *Skansens hus och gårdar*, Stockholm 1980.

Asplund, Karl, *Julius Kronbergs atelier. Kortfattad vägledning, beskrivande katalog över konstnärens efterlämnade arbeten samt en inledande essay om Kronbergs konst*, Stockholm 1922.

Björk, Tomas, *Julius Kronberg. Måleriets triumfator*, Stockholm 2016.

Haapasalo, Heli (red.), *Julius Kronberg. Monumentala sötsaker i grevinnans smak*, Stockholm 2004.

Sandra Åberg

Tillsammans eller åtskilda

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv
Nordiska museets ämbetsarkiv.
Artur Hazelius och Nordiska museet och Skansens tidiga arkiv.
E2B, »Brev efter 1873 ordnade enligt brevskrivarnummer«.
Föremålsliggare och register.
Fotografiska samlingarna: NMA.0039746, NMA.0039748, NMA.0039749.

Glemminge kyrkoarkiv

Födelse- och dopböcker, SE/LLA/13110/C 1/2 (1806-1856).
Husförhörslängder, SE/LLA/13110/A 1/5 (1846-1850).

Ingelstorps kyrkoarkiv

Församlingsböcker, SE/LLA/13190/A 11 a/1 (1897-1906).
Husförhörslängder, SE/LLA/13190/A 1/6 (1843-1850).
Husförhörslängder, SE/LLA/13190/A 1/10 (1868-1873).
Husförhörslängder, SE/LLA/13190/A 1/12 (1880-1885).

Digitala källor

Digitalt museum, www.digitaltmuseum.se.

Tryckta källor och litteratur

Berg, Jonas, »Dräktdockor: Hazelius' och andras«, *Fataburen* 1980.

Bruzelius, Nils G., *Allmogelifwet i Ingelstads härad i Skåne under slutet af förra och början af detta århundrade: Kulturbild*, Ystad 1876.

Bruzelius, Nils G., *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne under slutet av förra och början av detta århundrade: Kulturbild*, 3:e uppl. av *ibid.*, utg. av Sigfrid Svensson, Lund 1976.

Dahlgren, Anna, »Dräktbild, modebild, tidsbild«, *Fataburen* 2010.

Eldvik, Berit, *Möte med mode. Folkliga kläder 1750-1900 i Nordiska museet*, Stockholm 2014.

Hazelius, Artur, *Skandinavisk-etnografisk samling i hufvudstaden*, Stockholm 1873.

Liby, Håkan, »Svensk folkdräkt och folklig mode-dräkt«, *Fataburen* 2010.

Medelius, Hans, Nyström, Bengt och Stavenow-Hidemark, Elisabet (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.

Svensson, Sigfrid, *Skånes folkdräkter. En dräkt-historisk undersökning 1500-1900*, Stockholm 1935.

Anna Womack

Hemma hos Marianne Berlinde

Otryckta källor

Anteckningar av Sigrid Jensen, Västerås 2015.

Tryckta källor och litteratur

»Folke Berlinde«, *Svenskt konstnärslexikon*.

Tiotusen svenska konstnärers liv och verk, 1, Malmö 1952.

Foreword

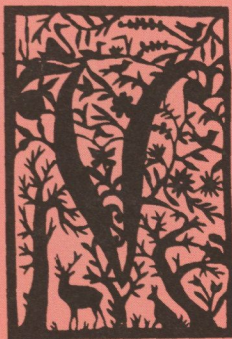
Our everyday work - your museum

The cover picture of this book conveys what the Nordic Museum and Skansen do. Every day we provide visitors and guests with interesting knowledge and memorable experiences, as we have done for over a century. A fundamental task is to tell about important themes in our collections. The focus is on human life and memory, which means that the narrative is almost infinite in scope. For several decades the annual *Fataburen* has demarcated this wealth of material by singling out specific themes. The 2017 edition reverses this trend by making the diversity of the narratives, of the collections, and of the actual work we do, into the central motif.

There is good reason to depart from normal practice occasionally. Conventional pictures of what a museum does, besides collecting and exhibiting, often emphasize general values such as long-term thinking and specialization. It is not so common to see descriptions of the everyday work and current conditions in which it is performed. For example, the way we constantly interpret and reinterpret our collections, the fact that we now have more tools than just a few years ago, or that the museums every day engage their visitors and guests, inviting them to participate in various forums.

In *Fataburen* 2017 we offer the reader a cavalcade of glimpses into this activity. It starts with women's history, taking an invisible marchioness at Tyresö Palace and making her visible again, and ends with zoology and the protection of the eagle owl and the white-backed woodpecker at Skansen. In between we tell of building-conservation projects, programmes for schools, documenting the present, the history of photography, exhibition design in museum settings, art, the history of fashion and dress, collection management, research on the Arctic and the Baltic Sea, ecology and botany. Come and visit the universe of cultural history! We welcome you to our everyday work and to your museum.

Anders Carlsson
Editor at the Nordic Museum

Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner

Samfundet grundades redan 1918 som en vän- och stödförening till Nordiska museet och Skansen. Vänföreningen har i dag ca 3 000 medlemmar varav 93 är ständiga. Kronprinsessan Victoria är första hedersmedlem.

Varje år lämnar Vännerna ekonomiska bidrag till de båda museerna. Under åren har en rad projekt möjliggjorts genom detta stöd. Vänföreningen delar också årligen ut resestipendier till personalen på de två museerna och stöd-köper museernas årsbok *Fataburen* till sina medlemmar.

Samfundet har en livlig verksamhet med ett tjugotal aktiviteter per år och dessutom kulturreSOR. Programmet brukar omfatta specialvisningar av utställningar på Nordiska museet, vandringar på Skansen och Djurgården, konsert-program i Seglora kyrka under sommaren och vid jul, visningar och studie-besök i intressanta miljöer utanför museerna samt utflykter vår och höst till resmål i både Sverige och andra länder. Vänföreningen ger även ut tidningen *Artur* fyra gånger om året med artiklar om museerna och med det aktuella programmet för medlemmarna.

Årsavgiften innefattar gratis entré till båda museerna och är 650 kr för en person, 850 kr för ett par och 300 kr för ytterligare familjemedlem på samma adress. Ständigt medlemskap kostar 10 000 kr per person och 15 000 kr per par. Medlemskap kan lösas i butiken på Nordiska museet samt genom föreningens kansli på telefon 08-519 546 93 eller e-post vanner@nordiskamuseet.se.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN förmedlar dagligen kunskaper och upplevelser till besökare och gäster och har gjort det i långt över ett sekel. Grundläggande är att berätta om viktiga teman i våra samlingar. Människans erfarenheter står i fokus och därmed blir berättelsen nästan oändligt stor.

För första gången på länge ger de två museernas årsbok *Fataburen* en bred inblick i verksamheterna. Det börjar med synliggörandet av en osynlig markisinna och slutar med skyddet av berguv och vitryggig hackspett. Däremellan handlar det om byggnader, föremål, skolor på besök, dokumentation, fotohistoria, böcker, konst, mode, Arktis, Östersjön, rosor och pioner – bland annat.

Nordiska museet och Skansen har bredd och djup men verkar i fler dimensioner än så. Välkommen på besök i ett kulturhistoriskt universum! Till vår vardag och ditt museum.

FATABUREN
NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

ISBN 978 91 7108 598 6
ISSN 0348 971 X

